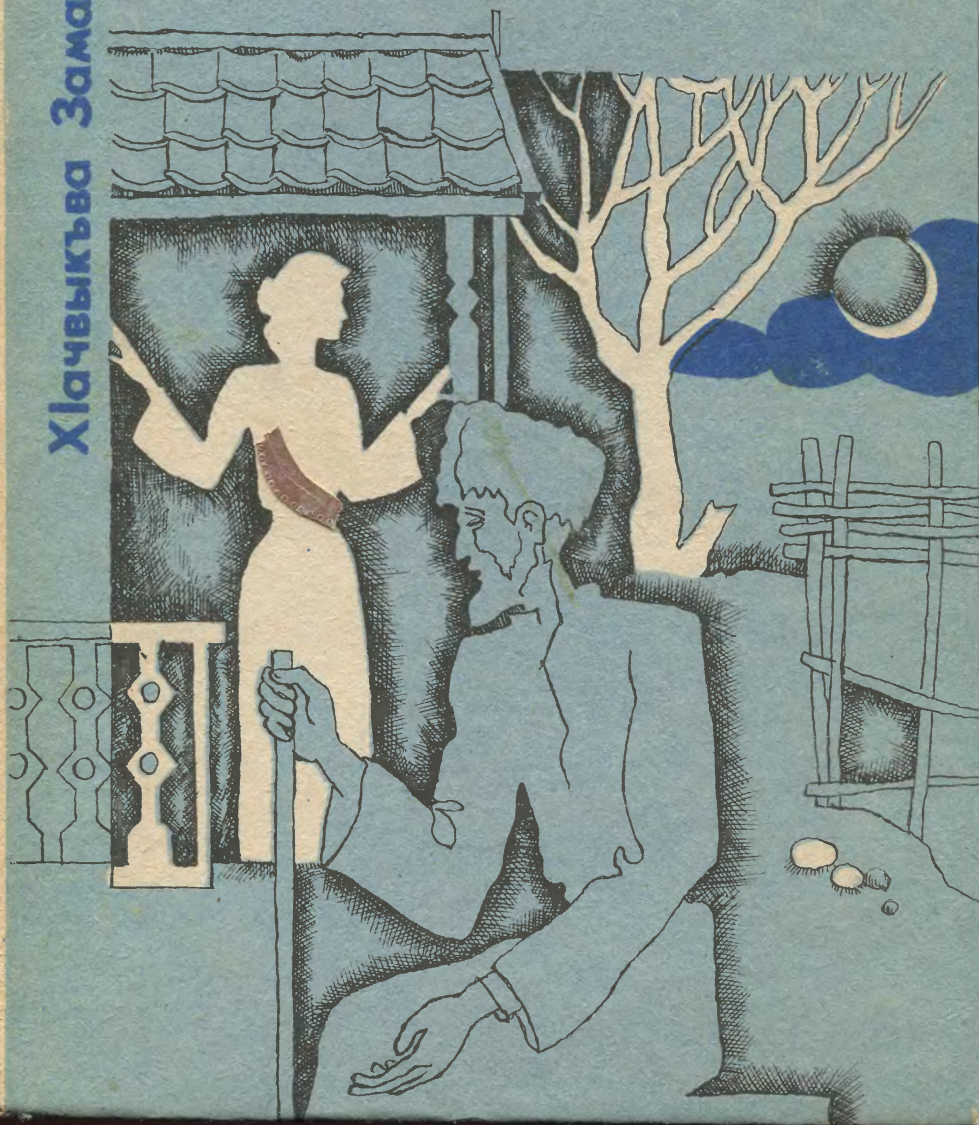

Аздиабыргра

Хлачыкыва Замахшчари

ХІаччыкыџа ЗамахІщари

4941

Азџабыргра

АхабаргІври
агІахІвахракџи

СТАВРОПОЛЬ ГІВЫРАГІАЦЩЫРТА
КЪАРЧА-ЧЕРКЕС ХЪШАРА
ЧЕРКЕССК 1989

АсуратчпагІв *Капнинов А. Н.* йақІвІ

X29

Хачуков З. К. Верность. Ставропольское книжное издательство, Карачаево-Черкесское отделение, 1989.—144 с.

ISBN 5—7644—0014—7.

В книгу вошли повесть «Проданный с конем» и рассказы. Через образ главного героя повести Шамеля, проданного с конем русскому помещику в Россию, показаны пробуждения классового сознания горцев.

84 (2-Абаз) 7—4

X $\frac{4702020000-71}{M 159 (03)-88}$ 79—89

ISBN 5—7644—0014—7

© Ставрополь гІвырагІацІщтырта,
Къарча-Черкес хъвшара, 1989.

Атшы йацыртыз

РОССИЯ АҚВТА АПНЫ

Шамель, ашв гартыта атутанакътара даныгивнадрышв талейракідза закІгыи гыйымбатІ. Ака-мера бжалащцара ахъвлапынхъа рахІагыи йарылащцарун. Ауи зынла йыхъвца акІуата фгІвы мчыкІ гІайшІастІ. «Псунума съагІагІвнадрышвыз момкІва...»

Шамель йхъвыцра йгІагаз абжы йапнакъбатІ.

— Эй, КІавкІазгыи гІаркІытІи! Йыжвбума ауи дшхъамадуу, салъам гІвацагыи гытиуам, — дхъыччитІ хъабра хъыш лачІыхвкІ.

— Салъам алейквым, — йхІватІ Шамель, йгІайай-хъыччауа уыста дйымбауата.

— Уалейквым салъам, — йкІваду быжъквкІ джъауап гІайыртатІ. — Арыла угІаскІьата учІва.

Шамель йгІайачважваквуз апстхІваш йылазшва йбун. Ауи днаскІьан ацІахъ нар атшпы дыквчІватІ. Ужвы акІвпІ Шамель акамера тамамта йаниба. Ауи дупІ, ауаса йшаъугыи чІвартагыи гылартагыи умауата уагІала йырчвыпІ. Гвып-гвып анарка йрыквчІвата, астал йадзхъачІвата квазыр йаситІ. Рчваква рхъырпсгІа, ргвпква хахадза, рыбраква аларбычвта — арат закІыла ауагІа йгърапшым. Ауат Шамель йунашва рымчпауата, дара руыс рбитІ.

— Щта, йгІахІауымхІвума йуымгІану, араъа ушгІатанагаз? ХІара йгІахІыланагалакІгыи тшхІйырдыритІ. Ауи хабзата йщаквгылтІ, — йхІватІ Шамель йгІайыдзхъачІваз ахъацІа хъыш хІагІа, лакта тыбгІа лашара.

— Дгъуымбума дштрыкву? АчІвыйа узицІа-хуа? — «КІавкІазгъи гІаркІытІи» зхІваз абжъы йдырхтІ Шамель.

— Сара КІавкІаз сауапІ. Сыгътрыквым, сабазапІ, — йхІватІ Шамель.

— ЙшпакІву йшухІваз? Абазьян ухІвама? — дазці-гІитІ йара ауи. ЙзагІакваз гІахъыччатІ. — Абезьяна атутанакътара йтаркІума? Ауи айха хар йтадырчІвитІ. АнбжъагІвчва, анбжъагІвчва, араъа гІващагІара ду гІаншатІ.

— АчІвыйа ауи хъыччахъварата йалу? Са сабазапІ, уара — уурышвпІ. — Шамель тшщаквикІитІ йгъи ала-къырдычпагІв' лацІыхъвала дипшитІ.

— Ауи цабыргыпІ. Сара сурышв цкъапІ, уара уша-безьяназ ухъатала йухІвахтІ. Сара йсльажъайа? — а-Хъыш йажва амщаква йгърыздзыргІвыхуам ауагІа.

— ЙауыпІ уашІасх! — ахъацІа хъыш хІагІа ауи дйыквцІкъятІ. Ауи ахъахІвачва уакъвыцІ, КІавкІаз па. Арахъ тутынкІ хІарыхъ, йуымазтын.

— Йсымаз араъа сангІард, йылаква факъыра майы-тызшва, полицайкІ йтихтІ, — йхІватІ Шамель, йгІа-йхІваз йхІатыр ъайзымбаз йгвы йасхуа.

— Ауи гвасрапІ. Зджъара закІ къауымчІвахуазма. Атутанакътара йапхъахауата уташвузапІ?

— Момо. Ари апхъалагъи зны заман айшысла скІын, ауаса ауаъа стутын гъсыкврымхтІ. Йыздырда, араъа-гъи ауи йапшдзысшатІ, — йхІватІ Шамель йызнийыз тІакІвгъи дачвпхашахуа.

— Ей, саща, ауи уъатакІыз джъанатпІ араъа алала. Ари Петербург атутанакътара гвымхадзаква йрыуапІ, Кресты зырхІвауа акІвпІ. Араъа уангІатаркІуа агвашв гъагъата йтІыпІ, уантыцІхуа агвыр ала укІылырщтитІ. Кресты йтакву райхІарагІв апаштыхІ дгъхІтахъыхым зхІваквуауа ракІвпІ. Ауаса атутын къачІвахырта аман, уара йгъуымдыртІ ауи акІвымкІва. Ауи йазухахуа гъа-ѡам. АчІвыйа уызгІадрайгваз?

— АтшгІаштІыхыгІвчва срыланаган...

— ЙшухІвауала хІагІвзачвапІ. ЙгІакІых, Лунин.

АгІвыджъ рнапІква абадыркІытІ йгъи анйара шыр-гвапу гІарныпшуата рлактакву гІалашарахатІ. Уадыр-гІвана ауат быжъ щІакІыла щарда йайчважватІ.

Акамера йтачІвакву рызджъакІ щІалхтІ, Шамель-гъи днагІатІ, ма, йычва гъгІайуам. Азхъвыцра «Россия урыладзпІ ззырхІвуз ари акІвта гІацІцІпІ», — йхъти-

цара гыйлшум. Ауди данхвыцыз йгашарышвта йб-
зазара шгайыз йыла йыцсхит. «Дтхаджьюан Шамель
атларыджаквали аджьанахвали дантагвзуаз. Яба
ачва аңлаща, атшбыг нкъвгаша даназибжьюзгы бзи-
йын. Тоганыргла рпны ачрынагы рыца йагъхын араџа
ацкыс. Ямуазтынгы йан, йаба, йахшазаджвык йба-
лун. Ящак йапшта йбауа йынбжьягв цабырг Ас-
льангари шта! Ауди араџа дйыцзарыквыз, йакв дта-
та дбзауата йпхадзарын. Ауат йапхъахауата Ару-
дьян лпны псатлыхвра йанцаз шта? Ай, ари аглвычлв-
гвыс данкывну лагагарата йчпауагы зъарайа. Ас-
льангари йари Арудьян лпны йчвап, йырхлвуш рым-
дырпхадзагы тутын рчвумцара апещ алгва адрыз-
нат. Шамель бсыцгайуашма — хва зъараны дылц-
гайа, суыцнайуашт — хва зъараны Арудьян джъа-
уап галтйа. Ауаса йырхлвапхадзагы ауат ажвакв
рыца йцолу, агвара йаргвану маган шыц гарны-
цуан. Шамель шагланцлак йыла лхымхуа апхвыспа
дылшрын дымпхашарыквын, Арудьянгы лгвы чва-
нацкыкыара лбзибара йылакв дыртапшрын. Ауди ауат
рпны дгапхъарын бзибара цола шлызйму, абакра-
ла, аклвдырхъала, штасрала, къарула акыт апны зыкв-
лаглвчва змайгайуа лара л. Шамель бзи дшибауа йхвар-
ныс токваль зыымчпауа. Акыткв рахлчва руагла-
кв анкъвакъвра анаклвдыршауа, Тоганыргла йанаклвыз-
лакынгы Шамель дырштийит, йаргы драйгайит,
ма араџа «бсыцгайуашма» аклвымккв ажвак гы-
зылвум. Акъаматыхла амшв йапшлагылата йызщыз,
бзи йбауа апхвыспа бзи дшибауа лайхлвыныс токваль
гызычпум.

Шамель ащхъа даџата дангайхра, йапхъахауа ауахъ
Арудьян длызцун. Цыпх ауди акыт дангайх Кваса
Арудьян дшлыкылпшуа, мурад гвымха шлызйму
ахабар йагат. Асльангари йари Арудьян йлызцан,
Кваса ймурадкв лархлвт. Апхвыспа дчлвыуа дана-
лага Шамель ныха йхлат, Кваса ауди дъалхысыз То-
ганыргла рткъвым шыквихуашла. Ауди аглан йачлвыта-
гы Арудьян лылакв гвыргъауа дипшуазйа. «Ма,
йыквлвакъ ужвы. Ай хлаба, хлаба, угарта гьсмаут,
ауди аклвымккв са йсырбарын Кваса. Ачлвыйа сгвы зсры-
дзуа йара, Асльангари дгъаamma. Ябацара аупи-
цкыара саргы схынхлвыхп. Акъраль анхлальабальыкъ-
хазара, хлпынгы гытынчым, Кваса Арудьян дихъаш-
тылхнысгы аууп...» — дазхъвыцит Шамель.

Шамель гІван-хын дгІахъчІвалтІ, йщтІакву дрылапштІ—зымгІвагы йычвапІ, йычвамызтынгы йщтІапІ, ауатгы закІы йазхъвыцитІ. Шамель датащтІалхтІ, ма ачва дгъагум, йатаркІвах азхъвыцраква гІайхътаситІ. «Лагата сгІаццІтІ, сгІамхъарахаскІва схъынхІвыхта ТогІаныргІа хъссачІгІара атахъын. Ауахъ сбжыста сгІабжысхуашын, Ивангы йгымдыруашызтІ. ТогІаныргІагы ргвы гымгІвушызтІ. УальахІи хъацІара злу гвыбызгъакІ йакІвзарквныз ауаса йшичпарыз. Эх, Шамель, уабадзагы хъагу, чкІвыныгІа уыхьтІ, швабыжта укъванчапІ, утачІвазла ужвы араъа».

АзхъвыцракІ азхъвыцракІ апнакъбахуа дщтІаз Шамель ачва дагатІ. Ауди йазхъвыцраква пхызта йыла йгІацІалхитІ. Йапхъахауата йаба дибатІ. Ауди Шамель закІ гІайайхІвитІ, Шамель дгвжважвитІ, йаба дизыгІвта тшйкІвйыршара, йцри адгъыл квырмыш азичпара йтахъпІ. Ауди акІвызтІхІва, Шамель дызлу, щазшва йкъапщу ахІвынчІв дзы дгъзылсуам. Псайспамцара йаба апстхІваш дыладзхитІ, ауди йтарала Аруджъан дгІагылызшва йаъапІ. Араъа Шамель рахІагы дгвжважвитІ, днапІкъа-щапІкъытІ, ма ахІвынчІвы дгъзылцІуам. АхІауа далата дгІапссагІузшва, дхварззауа, Аруджъан Шамель дйызгІайитІ. Абар лыла квайчІва дуква, лхъапахъ лашара, лыщхъва йтасуа лыбра, ллакта шкІвокІвасыш... Шамель Аруджъан длыхІвитІ ахІвынчІвы дылылгарныс, ауаса джъауап гыгІайылтуам. Ауди лылаква нур гыгІарыцІкъахуам, ауат гІвына змам гвакъвпра гІадырбитІ. Ларгы цхърыгІара лтахъыта, агІыла Шамель дгІалауызшва даъапІ. Шамель йгвы тшаднакІылитІ, бзи йбауа йпхІвыспа, анцІрала агвыргъа-рагы агвасрагы йыцагІывылшауа, йыцбзазушта дзайгвыгъауа дылцхърыгІарныс ъайылымшауа хъахъыхрата йбитІ. Ауди къарута йымула данхІвынчІа, дгІашІыхатІ, йаргы йшанацІыкІъара ауди ахІа дгымчвхтІ.

Ащымта чара суп дзу-дзу амштахъ, уыс балахІдзакІ зырхъйауа рапшта ймаркІуа, йаквцІкъауа, ауди ныжхъта, йазазытрысхуа, квазыр йасуа йалагахтІ.

— ЙгІаушвых укІвымжвы! ЙысчвыргатІ, ауди йалауцІахуа гъаъахым, ауди акІвпІ ауыс шаъу, — йхІватІ а-Хъыш Шамель дгІайыдзхъагылын.

— ЙшпакІву, сара скІвымжви?! — йджъайщитІ Шамель.

— ЙучІвын. Ужвы йгъучІвыхым. Щарда уымхІвауата йгІаушвых! — тширычвгьитІ а-Хъыш.

— Уба йныс са скывымжвтлаквгы уара йшуыстхра.

— Йгаушвых, трыкв наспынтша! — арат ажвакварымщтахь а-Хъыш хваспакI гIатихIван Шамель дйысырныс тшизичпатI. Шамельгы дгIаштIчIван, ахIваспа злайымаз йнапы дастI. АхIваспа кIашватI. Шамель ахIваспа дамцIастI. Ауаса йыщтахьла аджв тшгIайыквырышвтI, йкыркы йкIын дихъваритI. Шамель, йтшдырра йчвыдзуа даналага йгIаштIихыз ахIваспала дкшатI... ДангIарнапыщшт, Шамель ахIваспа йымата анар дшыквгылаз, йхвхазгы аща йыщцIуа аджбахъашва дщтIаз, ахъшылыгIвчва ашв гIартIытI. Ахвы дджвылыргатI, Шамельгы атутанакътара аначальник йпны ддырцатI.

ЙпщымшкIхуз ащымта Шамель датша камеракI дывIнадрышвтI. Араъа ауи Луни дйныахтI.

— Льяжъа уымамкIва акарцер уыршыштI. Ауи хIызлаз агвып зымгIва агъыч-кIваччва ракIвпI. Уара уымщтахь сари ани анбжъагIви йгIахIщыхIалтI, ахчагIвы днамдзарыквныз сырщуан, — йхIватI Луни, Шамель йызхъа дгIайырчIвауа.

— ЙачIвгвымхадзайа ауи акарцер, ацемент блынква зымгIва бгIадзапI, йара тшварапIта аблын угIадцIра гъуылшум, — Шамель йджъайщитI.

— ЙыздыритI, Шамель, йызнымкIва сыгIвнашвахъатI. Ауаса ауат уанрылакшуз сгвы уырчIватI. КIавкIаз абзазагIвчва щаласпI ззырхIвуз сылала йызбатI.

— Сара скшара гьсмурадмызтI. Сырхъварун, йшпасчпарыз, шта?

— Тамамта йучпатI. Ауат уайгIайырквын, псып царта гъуыртхуашым. Ауи уакъвыщIх. Арахъ уара Петербург ушгIатанагаз гIасахIвстI. Араъа агимназия апны уапхъума, момкIва къвырлыкъв ухума?

— Ауи, анбжъагIв Луни, йухIвауа уалагарквын, турых ауырапI.

— ЙауыразтI, ахъа угIалагата йгIахIва. Ахабар джъащахъва анбжъагIвчвагы аздыргIвыпI. Ауи гъакIвымма?

— ХIабазымдзыргIвхуа, — йхIватI Мирон Захарович — хIва йызпхъуз ажакIа ду.

— КIавкIаз йахабарта хIара йыгIдыруа мачIдзапI, — йхIватI анар йыквчIвата закIы йалачважвуз агвып рыуа заджвы.

— Сара урышв бызшва бзита йгъсыздырам, ауи ахIагырла йагвныргIвыта йсзымхIварныс ауыпI, — йхIватI

Шамель, агвып элагайыхIвауа йырхъярныс дукI
бзи йшйымбауа дйырдыруата.

— ИхIва уара, хIа йглахIгвынгIвуаштI, — йглагатI
абыжъква йгыи ауагла аргваныта Шамель йглайыдз-
хъачIватI.

— КIавкIаз ащхъаква йузымхIвушта йпшдзапI. Ауа-
ъа апхынла хIырахкIва хIырхIвитI. ХIкыт Къвбина
дзыгIв йатшпынчIвалалпI. ЙшваглазапI адзыгIв ахъыз?

— Къвбина, йхIмаглакIва. Ауди Азов тенгыыз йала-
чIвитI, — йхIватI Лунин.

— ХIара хIъабзазауа гъвгъварапI. ХIадгъылкIва рпны
тшыгIврата йгламиуа гъаъам, ашвыр цIлакIва шардапI.
ХIадгъылкIва швабыжта йбайапI. Жвыхв скIва ан-
схъыцI, хIаба чрынта ТогIаныргIа сритатI. Сара сын-
бжъагIв цIабыргI Аслъангъари дсыгIвзата атшангвар-
та хIхчауа хIалагатI.

— ТогIаныргIа ззырхIвауа помещикума? — дазцI-
гатI Мирон Захарович.

— Ауат Росей апны йаъу апомещикIва раъара йгъ-
байам, ауаса млыкIв ду рымапI. РуасакIва, ртшгварта-
кIва, рырахв хIвычакIва кIварыкI йгъабатаршвум. Атшанх-
чачIва айхIара ащхъа хIыкIвпI. Ауаъа бзипI: аджвгыи
дыгъглауыкIвцIыруам, аджвгыи къамчыла дыгъглауысуам.
АтшанкIва ахакIва йахчитI, ауат хъаранамгара ахъазла
хIыуа заджвы дырхъпшитI. Къазула шварацра хIцун,
абнаджъмакIва, апсегIачIвкIва шардапI хIпны. Ауди заман
бзийын. Ауаса хIва-цIба мзы уахIыльчIва, уынбжъагIв-
чIва...

— Бзи йубауа упхIвыспа, — дгIалалатI ачкIвын шIа,
згвы акIкIта йдзыргIвуаз.

— «Бзи йубауа упхIвыспа», — Шамель дазымхъвыц-
уата ачкIвын йхIваз йхIвахтI. АдзыргIвчIва гIахъыччатI.
Шамель йганшаз йымдыруата ауат дрылапшитI.

— АчкIвын дзапшкIкъауайа? РахIа йджъащахъвар-
ту даннадзара дапшкIкъытI, ауди гъауам, — йгъигIвал-
хум Лунин.

— ЙцIабыргыпI, анбжъагIв йухIвауа. Бзазара ъану
бзибарагъи аъапI. Сара сызцIтаз, Аруджъан, сылакIва-
ла уылпшыркIвын, лапш пшдза ахакIвгыи дгътам. Ауа-
са ужIвы ауи...

Араъа Шамель дашIанакIытI, мацIкI йчIва тшапсахтI,
йиджъымса кIвайчIвакIва гIажIвысылтI, йпцIлакIва мацIта
йгIапIатIаутI. Ауди акамера агъыцIара йакIкIын дап-
шитI. «Ма, Аслъангъари, сблъатакIв Аруджъан йлытх,

спхдз фгІвы адуней сшыкву гІалнарговалашвахпІ», — Шамель зны йхІваз йажваквa, аджвы йгІайайхІвызшва, йлымхІа йгІатгІвыхитІ.

— Ужвы алахІ йдыритІ ауи сабигьи лаухта дбазу-ма? Эх, арыцхІа зымгІвалагьи дрыцхІапІ, йща йхах-уата хвитта дпснысгьи дгьахвитым. Убзаза уара...

— Бзи уылбузтын дуызпшыпІ, тахІа дыгьцарым, — йхІватІ ачкІвын шІа.

— Ай, дазадрымцалында дшымцарыз. Швара йгь-жвымдырума ахабза зцхърыгІауа абайачва шракІву. Аруджъан ТогІаныргІа Квасагьи длызкІылпшуан. Акыт рахІ алыг длыштата ауагІа йдйырдырума, ауи йхъа йаквицІума. Ауаса сынбжъагІв Аслъангъарии сари Ару-джъан лпны псатлыхвра хІаъата хІшгІатшкІарыцхІуаз йара дгІахІшІашватІ.

— Араъа ауи ахІата швгІатшкІаралуата йсшвмыр-бан, йшвагІума? — йхІватІ Кваса, йкъамчы хІыквйыр-кацауа.

— Аруджъан сара слыцбазуштІ, уара улылахъв-марта укІыдылхуаштІ. Ауаса спсы ъадзату ауи гьгІа-уыдахІврым, уыла йгьабарым, — схІватІ сара.

— Ари акІвпІ арыцхІа дзальымхитІ ззырхІвауа. Са-ра бзирала йуасхІвитІ, уылкъвыцІ. Ауи гІаугвнымгІв-уазтын уалашІахІва уамдсыргапІ, — йхІван Кваса дхІ-къвыкъъахтІ.

АхІ акъаматыхла сара, йара йычрын, дгІаспшІагыл-ныс квнагата йхъа йгьазимбатІ, сдйыркІрагьи дгьазы-мгвжважвузтІ. Ауи йдыруан сара йара йпны счрынта рахвы гІасмырхІакІва пхІвыс гІагра салалырныс шы-лымшушыз. СквшигІадзапхъадзагьи Аслъангъарии сари ТогІаныргІа ртшан гварта ащхъа йхъахІцылуан. Рыц-хІа ладз шарда збахъаз хІыщхъа цриква рпны хІара рыцІа хІтынчын. Ауаса йцІыхъвахуз асквш сара ркІв-дыртшква сырхъпшуан акыт апны. МшкІы ТогІаныр-гІа хъацІакІи пхІвыскІи аквчІвата фаргвынкІ нагва-раххтІ. ХІара хІахІчва йаквыркъвкъва йгІаджвыл-къватІ. АхъацІа афаргвын дгІакІапатІ, уадыргІвана ап-хІвыс дылцхърыгІан дгІакІнидатІ. Ауи лъахвтан квай-чІва лыщхъва йтаситІ. Лгвтшпы хІагІа зымгІвала дпсы-пынкъвгауа, лыла чІыхквала дыцІпшуа, хІара дна-хІылапшитІ. ХІаргьи йрымгІану гІдырра хІтахъыта асас-чва хІырпшитІ. ХІара йыгІбитІ ауи хъачвамщара шыл-чпауа, лнапІтара шкІвокІва сышква хІлырбузшва лы-мачквва лырхахитІ. Апшвымакви асасчви салъам ана-

барх, ауат, ахІаІашла йдмырцауата, райша дара зыгІв-
набзазауа атдзы, рахІа йалыргу апешла йдрайгватІ.
АпхІвыс лхъаІа ймахъа лыма, адгъыл дкІылшвтырныс
дачвшвауазшва, лчІвырхъаква хвыцта йатылпитІ, лхъа-
Іа лхъа йыдылкІылитІта закІ йалхІвитІ. ЗымгІвагы
атдзы йнашылтІ. «ПсауышвхІа балахІдзакІ дгІайтІ», —
рхІватІ ачрынчва.

— Сальам алейквым, — днахІыдзхъагылтІ атшгвыхв.

— Уалейквым сальам. ДабагІатуга ари апсауышв-
хІа? — хІицІгІатІ ауи.

— МачІума Псхваба апны зшша назыркъвуа. Абар
уахъІва швара швахІчва рпны тшдритхаджъырныс
йгІайтІ. ТутынкІ гІасышвтстІ, сайщчваква, йызму.

— Ауаъа швызгылайа, зунагІва рылачвыз, мжыкъ
дгъшвымбасма? Арахъ швгІай. Аслъангъари уыгІвта Къа-
нитат дгІазшІыт, — унашва йчпитІ Кваса.

ЙыгІвын Къанитат дгІадырдзатІ. — Ласыта рызкъ
шарабарата йбдыруа зымгІва чпа! Аштексгы чпа!

— Йыздыруа зымгІва счапІ, къвырман сыззалыз.
Ауаса ащхас зухІвауа гъсыздырам, — лхІватІ ама-
ІауыгІв пхІвыс, ахІ квырмыш йзылчпауа.

— Шамель, ари ащамакы йгІайрийыз йлахІвстІ,
аштекс шырчпауа, — дгІасыквцІыртІ Кваса.

— Аштекс сара йгъсымфастІ, йамгІанугы гъсызды-
рам, — схІватІ сара

— БифштексзапІ йутахъу? — йхІватІ атшгвыхв.

— Щта, щта, йара ауи акІвпІ, йхІхъаштылхын. Ша-
мель йгІайахІв ауи шдрыздуа.

Атшгвыхв са йгІасайхІвтІ, саргы амаІаугІвы йгІал-
гвынсыргІвытІ. ХІара хІпны акІыжкІыж йахъуа, йац-
гъызуа йгы пхарчІакъ йасуа ахъачва ракІвпІ. Ауат
ласыта йгІардырныс ахъазла Кваса ачрынчва зымгІва
амцІицатІ. Сара ащхъа тшан анхІхчуз агІан Пштіро
йсйырдырын урышв бызшва мачІкІ здыруан. Ауи ахІа-
тырла асасчва сырхъадздыргылтІ. «Абайа йпны ахІахъв-
гы ласы йжвитІ», — ахІвитІ ажважв, ласдза ай-
шва гІаруыхватІ. АкІыжкІыжчква, агъагвакІваква, ахІвс-
са хъапщква гІадырдзатІ. ЗымгІвагы асасчва хІыр-
хъадзгылапІ. Дара ТогІаныргІа, рахщазаджвыкІ ЦкІв-
ыхвгы дрылата, асасчва йрыдзхъачІвапІ. Ауат асас-
чва тшыргвадырпхара ртахъыпІ.

— Рызкъыта йрызхвындыргылквайа щта? — даз-
цІгІитІ ажакІа къапщы.

— Айшва йыквгылу айхара жьлыцпІ. Ауаъа Кваса «йаштексгн» рылапІ. Датшагъи ашвыджь, чамыква, квтлужь, чІва, хІа агъиква хвынгылапІ. ЙшхІахазу апшта, абахсыма (ауи араъа йырчпауа абрага йашІырпшыпІ) йахъыкІвшауа йрыжвитІ. АкІыжкІыжгъи, ахІвсса руарадгъи, айшва йыквгылу арызкъгъи апхІвысдыла йыгъІацІалуам. Ауи лнапІтарагІвацаква гъахъылхуам. Лара йлыдзхъачІву ТогІаныргІа ртпхІагъи дгъылпшуам. Ауи лыла чІыхв дуквала дгІахІылапшитІта лхъацІа закІ йалхІвитІ. Ауахъ ауыгъи «ЙауаштІ, йауаштІ тІакІв йчхІа» — йхІвитІ. Йара абахсыма мачІта дахъитІ, ажъы дацхІитІ, абаста гъишІайцІум. Кваса уагІвырсыз ауат зымгІва йбитІ йгъи йгъигвапхум. Йысасчва ъамчауа хыта йыквшитІ. УадыргІвана дгІаджвылцІын аркъа гара йщтитІ. АхъацІа хъыш аркъа анишІашва йыбыз ауащттІ:

— Сара Россия апны йсагІатІ, швара швтшква рхабар. АцІис апшта йпсегІауата рхІвитІ ауат.

— ХІтшква гъгвымхам. АцІис йахъымдзаргъи йызцгІахІрыгІвуа атшква гъгІархъыдзум, — йхІвитІ ТогІан Аслъамбакъ, йхъа ду йбахуа. — Йутахъызтын тшангвартакІ шабгу йухІрыхвІапІ.

— Момо. Сара тшыкІ акІвпІ йстахъу.

— О-о, тшыкІ ахъаз уызчважвауайа? Ауи ахъазгІвацагъи йуыхІтапІ.

— Ауылагъи сгвы, гъшвыквыдзуам, баракъат босын, — йгъиуам ахъацІа псыла.

АхъацІа аркъа дангІаланаршы, здзамгІвахъаква тырасагІауа, зыпкъква аъатлын апшта йцІагІву хІыхІвсса джъымса квайчІваква йылапш гъырхъихуам, дрыцымшыркъвитІ. Ауатква йпхІвыс йгъылгвапхум, рыцІарыцІа йгІалхъалитІ. Акъындква надзауа йаналага, апхІвыс ауи ахІа йылзымчІахуата дгІагылтІ.

— ЙсызшвыргІва, схъа гвймхачвата йсыхъитІта, ауи ахІа счІвазлара гъсылшум. ШвъагІахІайгвыргъяз, йъахІчІашвхІыз ахъаз швабыжта сшвыразпІ. ХІара тшазыгІдырхра атахъыпІ. Ауи гъакІвымма, Ваня? — лхІватІ лхъацІа тшизыналырхауа апхІвыс.

— ЙатамампІ, хІцахра атахъыпІ. ЙыхІчІашвхІтІ, хІыла швырпшытІ. Зылаква адзхІвы апшта йквайчІву швыхІвсса хъапщквгагъи хІшвырбатІ. ЗымгІва рыхъазгъи баракъат босын ду швасхитІ. Ужвы швтшква хІшвырба, йауашызтын, — йхІвитІ ахъацІа.

— Момо. Ауи гъабзам. ХІара хІпны угІайызтын ха-

хъа-хымшкІ уасара атахъыпІ, хІара хвы хІзучпузтын, — йгыуам Аслъамбакъ айрышгы.

— Баракъат босын, зымгІва рыхъазгы. Ауаса уара йудыритІ йшауу, пхІвыс дуыцта утынчума? — дымшыркъвитІ Иван Иванович.

— Ауди акІвпІ хІара абазаква зджъара хІанцауа хІпхІвысчва зхІмырцауа, — йхІвитІ Аслъамбакъ, гвыбыгъарадзакІ йхІвазшва тшазибахуа.

АпхІвыс йылхІваз щаквгылтІ — агвып атдзы йгІаджвылцІтІ. Асас абора ашв днакІылагылта атшква аниба, йпсы рылашватІ. УырмайлахІушта йгъаам, ауат уызгІвымсхыз къабард тштлапкъкван. Асас ТогІаныргІа рычарахса йыла гызгІахъыххуам. Ауди абора днашылын а-Чарахса апырчв йщщырныс дазынаскІбатІ. Атшгы гІвымара ауын, ала апшта, йзыгІапшцІастІ. Насып йыман сара аргваныта сгылан, ауди анакІвымзара йпынцІа кІыдначІвакърын. Ауди апхаста дъавысхчаз йаргын йпхІвысгын йыргвапхатІ.

— Ари тшума, йлапІштІ! Ауаса тшы рбжума, — йхІватІ асас, йызнийыз дачвпхашахуа.

— ГІвымара ауитІта акІвпІ, ауди алнаххуаштІ.

Уа, сысас тлапІа, а-Чарахса аба гІарыптлапкъпІ, айан къабард тштлапкъква йрыуапІ. АпынцІа ахъвахъваща, алымхІаква ргылаща, ахъа ачпаща агыквала агІарып тшква йрапштІ. Апкъ саща, ащапІ цІагІвква, ахІагІара, йыжъкІымзара, амгва ацІахъазлара агыквала акъабард тшква йрапшпІ. Ауди, йшубауа апшта, агІвтштлапкъ рбзира зымгІва алапІ. ХІара хІкІвдыртшква рщапІква наль гырыцІахІцІум. Ауат йарауасагын рщамзаква ауди аъара йбагъапІта хІыщхъа хІахъквасын йгыырчвшум. Ауди акІвпІта, Иван Иванович, сы-Чарахса уызгІвымсхыз чагІдипІ. ЙгъусымрыхвгІушызтІ, ма сажва гъсыжъахуам, — йхІватІ Кваса днашхыйата, йтшы шигвапымцІуа йылубгІауата. — Шамель. атшы акІвдыр аквцІата йнаджвылда, йгІарыхъвмарта хІысас тлапІа йырба, — унашва гІасзичпатІ Кваса.

Сара кІвдыр аквсцІан атшы абора йгІатыздатІ. Сантшыжвыл ауди кІвашауа йалагатІ, агылара зкъычызы йыгІвуаштІ, йхъвмаруаштІ. А-Чарахса, йшапшуа адыруазшва, ащапІ цІагІвква араууа гІальаматквакІта йаргылитІ, алымхІа чкІвынква агІвышвтадзышвтитІ, ахъвда адзычва апшта, йгІанарыхъвитІ. АхъацІа дныжхъта, закІгын зыла йгІацІамылуаз лара апхІвысгын лыла ахъылымхуата атшы дапшитІ.

— Ауат йрымГанызйа, швпны йшпанатанага? — дазцГІатІ адзыргІвчва рыуа заджвы.

— Асасчва, йсхІватІи, Псхваба апны тшпсырщун. Ауаѳа атшрыГІвра апны ТогІаныргІа ртшква рхабар раГІан тшыхвГІара йГІайтІ.

Анылагыи стрыстІ, арылагыи стрыстІ, ачватара агварагыи схыпатІ. ВерстакІ аѳара сырщтитІ, сГІадыргылын Иван Иванович йсахІат дапшуамцара йГІасдыррыгІвтІ. Асас атшы йгвапхитІта йпыкв дыщІхъыччаГІитІ. АпхІвыс ауи ймахъа дГІахъуа закІ йалхІвитІ. УадыргІвана ахъацІа рызна сомкІ щтІайцІан, сщтІайрыстІ. ЙасырхІвузйа, асом гІаштІспГІатІ.

Ауи апшта, атшы ѳадзаГІасрыхъвмаруаз атшы сацта сыртйытІ.

— ЙухІвауа ачІвыйа, Шамель, — йджъайщатІ Луни.

— ТогІаныргІа сара сыхъаз ахча рырымтырнысгыи ауаштІ, ауаса ауи гъакІвым ауыс ѳану. Ауыгыи здырума, Иван Иванович ТогІаныргІагыи йыцлын астаныца йцатІ. Саргыи атшы тасыргылхын суысква сырхъйауа сджвыквылхтІ. Ауат ауахъ шагІанцІакІ йрыжвтІ. Ащымта ТогІаныргІа йатаГІайхтІ. ЗымГІвагыи атдзы йабанадылхтІ. Кваса уаГІвырсыз йтшы даквчІван зджъара дцатІ, дымкъвауата дГІайхтІ.

— Ари атшы Иван Иванович йзыуырцуштІ, — йхІватІ Кваса, тшсзыГІайырхан.

— СцапІта хІаба йасхІвпІ, — схІватІ сара.

— ЙасхІвхъатІ. Уымшван, хвамыхв, ауи араѳа йыгъхъарам дъабзазауа. Ахча бзигыи гІауитуаштІ. Уцахта чГІвыча цкъаквакІ гІаушвыцІа, хІнапа хІхъумхын, — унашва йчпитІ Кваса.

— ХІпны сѳагІайхыз, хІан рыцхІа ладзыла йлырбГІауа, счГІвычаква адылгалитІ. АѳахІыльчва, анбжъаГІвчва, агвлачва — зымГІвагыи гІайззатІ.

— Уца сычкІвын. АлахІ гІвагвана хайыр уыквжытІ. Урышв бызшва тІакІвгыи удыритІ, угыдзрым. УгъсымщтиуашызтІ, ТогІаныргІа р-Кваса хІгъГІайцхушым. АлахІ дуыгІвапІ, алахІ духъуымраштылын, — хІабагыи тІакІв дГІагвмачІхтІ.

ХІѳахІыльчва йГІайархІвтІ, аурышв помещик дъабзазауа хъарата шырхІвауа, йаргыи йгъитахъыхмызтІ, ауи акІвызтІхІва, ахІ йгарта гыммаутІ.

— Аруджъан думбауата угІаджвыквылма? — дазцГІитІ ачкІвын шІа.

— Сангагварци, ауи рыцлаква дрыцагылан. Аслъангъари йлайхивхата глациуашын. Лнапы глалчпатлснапы лзысчпахти, лыладзква йдрыбгладзас лблятакв Аслъангъари йгасонтхти. Ауыла хлалгатл. Йымкъвахуата хлара мгва хлыквылтл. Сара стшыгвта Иван Иванович йфыргвын саштагыла, астаница йнахыр-дзатл. Араба тшадыргалын хлатаджвыквылхти. Ауат руандыр рымацауыгв Митя, ртшгвыхв Мишка аквчван. Саргы а-Чарахса ауандыр йадсхивалын ауат срыдзхвачватл. Ахъаци апхивыси афыргвын йаквчвата йхлпхъысын Армавирла йдырхаутл. Армавир хнадзанацлыкъара сара сгвы бзита сымгивайстл. Йсымдыруз, сщаплы ъанамдзасыз ахъакв хлантал хлалъабальыкъра гласылашватл.

— Иван Иванович дгышвыцдзамызтл, утшы уаквчвата уызхънымхивыхйа? Йара ахъацлара тшайыргата дгынауыщтамылуашызтл, — йхиватл Мирон Захарович.

— Ауахъ Тогланыргла сырчвшватл, хлаба сичвшватл, ауи аклвымкйва гвангы сгъампшрызтл. Ауи ахъаз хлаба рыцхла далашлахивата Сбыр дыддыргарын. Армавир хланглагвс Иван Иванович сицлгатл схъынхивых анауаш.

— О-о, Шамель, Шамель, уымшван сара уара йаклвым гъузысхарым. Хгъабзазауа, Мишаргла йглауархивзапл, ауи гьаргваным. Уыла уырпшуа унамгивайситл, ачлвыйа йутахъыху. Уанглайхуа сара билет узысхвглата апоезд углаквсырчивахуаштл, йглаугвынглвыма? — сгвы йырбзиитл Иван Иванович.

— Шамель, уара уызнапыцлу сара саклвпл, — лхиватл Иван Иванович йпхивыс Маша, дгласшлагвыргъауа, — Сара дштих сымхивакйва Ваня угъауиштхуашым. Ауи гьаклвымма, Ваня?

— Щта, щта, ауи аклвпл. Арахъ упшы, Клавкiaz апа, хлара хлахквгы пшдзапл. Нарзан аъамызтлхива, хывхивссаква пшдзапл. Аджвы бзи дубата угланхахырнысгы заклгы гъазхивам.

— Астаница йту ахлвсса йгърапшымма? — сицлгатл ауи.

— Момо. Хла хывхивссаква Маша йлапшпл. Маша дпшдзума? — дгласцлгатл Иван Иванович.

— Мария Сергеевна швабыжта дпшдзапл, — схиватл сара, ауи йгвы сырчивара ахъазла. Аурышв ажваква тамамта йгасзымхивуз рыцлагы глалъаматта йырбунта сдырчважвалун.

— Шамель, уара йудыритІ атшы Маша йшылчІву. Уара а-Чарахса ауи йлурыщцуштІ, атшыла гІамдара данцауа улыцызлуштІ, йылхІвауа уырхъйуштІ. Ныкъва-ра шванымцауа а-Чарахса уахъпшуаштІ. Ауи акІвпІ уара уыста йуыхъвдакву, — схачІвы гІасгвынйыр-гІвитІ Иван Иванович.

— МшкІы хъвлапныта къвтыр чкІвынкІ хІнаталтІ. Акъвтыр агІвына цІлала йкІвыршата, гІвбата йаквгы-лу атдзы айхагвашв хІнадгылтІ.

— Араъа балахІкІ дбазитІ, — йхІватІ Миша.

— БайадзакІ йакІвта гІацІцуаштІ. Араъа хІъагІай-уашыз акІвзапІ тшхІымрычІарачІакІва йзрымуыз, — гІацІцІатІ Митрофангы.

ЙгІазлырхыз гъсыздырам, ауаса сара скІвымжвыжв йгІахъырхын чухІа кІвымжвыкІ сызддрыздахтІ, асы, айква, чрыкъвв сзырхвгІатІ. Зджьара хІгІашІаспхъа-дзагы ауат сшвсдрыцІун, йъарыжвуаз сызшІыртуанта сдырчважвун. Аурышв бызшва ъасзымрытаразуаз йа-лахъыччун. Ужвы саргы счгІвыча бзиква сшвысцІатІ. Уахъагы гвшІыгъра тыщтыгІвта срымазлушзапІ — хІва сазхъвыцуан сара.

ЙгІахІайгвыргъаачІвауа хІдрайгватІ. Ивани Маши атдзы йнардылтІ. ХІара, йшыншалуз апшта, ачрынчва хІдрайгватІ. ХІара уыста йхІымаз анхІырхъйа хабар хІхІвауа хІалачІван. ХІычвхырныс хІщтІалхызтІхІва, цІыхквтадза йжвыта йгІвщквваз рдауыши рмузыка аб-жьи хІгъдымрычвтІ. ТІакІв ачва сагатІ акІвын: «Эй, угыл! Абарин йуызшІититІ. УчгІвыча цкъаква ушвыцІа» — йхІван, хъацІакІ сгІайыршІыхатІ. ЙсхІварызйа, сгІа-гылын ахъацІа сйыццатІ.

— Эй, абаза! — сшибуз дцІрытІ Иван Ивано-вич. — Арахъ угІай, арахъ! М-ма, арри ашІа сара сызгІва-дара ахъаз уахъ! Арат КІавкІаз хъацІа дгърымбастІ. КІа-ра рбахъадзушума арат амгвычквва? Ха-ха! Уахъ, Ша-мель! — ауи дхъыччитІ, йара рыцІа щарда шихахъаз, йши-дыруа дйырбуштІ, тшйыртшхъвитІ. ЙпхІвыс лацІкІыс рыцІа дшІата заджв дйыдзхъачІвапІ. Ауи ллымхІа йтай-кІитІта закІ йхІвитІ. Йара йгвабызта дхъыччитІ, лар-гыи тшлырхъыччитІ, Мариягыи рыцІа дшІата хъацІакІ длыдзхъачІвапІ. Апещ ду йыгІвну зымгІва гІвыджь-гІвыджьхатІ, йайчважвитІ, йхъыччитІ, йтхаджытІ. Гвып-кІгыи гІахІвитІ. Апещ аурала стол чІвыр дукІ гылапІ, ауи ахъапщ чвамза тагылартаква чвамзагыи ртагыла-та йхвынгылапІ. Аблынква рпны асурат пшдзаква

кІыдпІ, апол йшпасхІвара — зымгІва алакІкитІ. Фа-
чІвыта, жвчІвыта астал йхвынгылу йшазащІнахуа акІвпІ.
АлахІта йдуу, ауат швтхаджъ — хІва адуней йгла-
квицІатІи. Дара шпагІвычу, хьапщгІвацата йрыдга-
лайа!

— Шамель лезгинка дглахІырхІвуаштІ, — дцІритІ
Мария. Ауи дгІагылтІ, амузыка асыгІвчва дрызцан,
закІ ралхІвтІ. Алезгинка макъым гІагатІ. Мария снапІ-
ква лкІын дсыхъитІ, ларгыи дсыцгІахІвырныс лхІвитІ.

— Зны башІас! Ауи ужвыгыи шІакІ дарыхъра ата-
хъыпІ, йгыгІабгвнымгІвума? — йпхІвыс дашІайкІитІ.
Иван Иванович.

— Лезгинка, Лезгинка! — йалацІритІ зымгІвагыи.
Сара йыгІвбахуз ашла сахъын сыквылтІ. Схварззауа
зны сангІакІвша, Мария лпахъ сгылын йглацІсхуа са-
лагатІ.

— Мария Сергеевна, бгІаквыл, бгІаквыл! — йала-
цІритІ.

Мария дгІаквылтІ. Ауыгыи дыздэхъачІваз дгІаквыл-
датІ. Ауасамцара хІгвып духатІ. Ауаъа зджъакІ гІакв-
лын рымгваква шырзынкъвгауа акІвпІ, рджьаль хъы-
цІтІ. Амузыка асыгІвчва гІапсан йыгъзасхуам. АгІахІв-
ра амщтахъ Иван Иванович снапІы йкІытІ.

— Молодец, Шамель, молодец! Уара ушмолодецыз
сара ТогановыргІа саннайгыи йызбатІ, — йхІвитІ.

— Шамель, Шамель, молодец! ХІыла ъауырпшыз
ахъаз, — лхІван снапІы гІалкІытІ Машагыи.

— Агвып хаквта сьагІатыцыз, счгІвычаща гІалъа-
матта йырбитІ. Йшшвтахъдзугыи швазхъвыцх, къахв
шрымазгыи, ахъачваква зымгІва къазула сакъама, схІа-
зырква, сымъа йырпшитІ. Ауат йшгІаргвынгІвуа КІав-
кІаз абзазагІвчва швырта, ахІлатшпква рпны йбзаза-
уата акІвпІ. Ауи ахъахъгыи урышв дибазтын зынла ди-
щуашта йырпхъадзун. АзцІгІарата йгІасыртлакІгыи са
сапхъа Иван Ивановичи Маши джъауап артуан.

— Эй, швара! КІавкІаз зымбас дуней гыимбастІ.
КІавкІаз адуней апны рахІа йшыпІа пшдзакву йрыуа
закІыпІ. Кисловодск, Пятигорск, курорт городквпІ.
Ауаъа адгъыл дзыршгыи, ухъаквынцІ йталуа дзы хъчІва-
чІвагыи гІацІцІитІ. АдзгІваца агІвычІвгІвыс дарбзи-
хитІ. Абзаква йара ауаъа йбзазитІ. Ауат ртыдзква,
рунагІва бзазаща агыквала хІа закІылагыи йгыхІцІы-
хъвам. Асас драйгварала ауат рпны хІнадзарныс шар-

да хітахъыпІ. Тшы рхІарала ауат угърайгІайуашым. РычкІвынчва зымгІва Шамель йапшпІ. ШвгІайпшы! — Иван Иванович дгъырзашІарысхуам.

— АзджъакІ йджъарщитІ, рхъаква дрыкацитІ; азджъакІ — йгъхъарцІум: «ЙачІв пшдза мцы йхІвауайа» — рхІвитІта йацкІласитІ.

— Сара Тоганов йпны ссасытІ. СогІата йгІаситыз атшы ацІис апшта йпсегІитІ, йахъыдзуш тшы мачІсачІпІ. Ауи гъакІвымма, Шамель? — Иван Иванович ашІадзы гІайрыгІвитІ.

— Агосподаква! Атцква абазар апны акІвпІ йъарылачважвауа. Ачаражвра апны, ахъачва культурнаква, ахІвсса ргвы шдмыршІыгъуаш йаштапІ, — дрылацІритІ мгвычкІ.

— Атшы ахабар гІахІылазгаз асас йакІвпІ. Ауаса йанаъазара ацІыхъва йнахІырדзахра атахъыпІ, — йхІвитІ датша хъацІакІ.

Ауи дгІагылын Иван Иванович дйызгІайтІ. ЙдзамгІваква гІакІащщуа, тажв лакта йымата, дбауа-бапщауа, Иван Иванович дгІайыдзхъагылын йара йтшы рыцІа йгІапхънысуашта, ауи уызгІвымсхыз ангълъыз тлапкъта йхІвитІ. АзджъакІ тажв лакта зму йылалитІ, азджъакІгьи — Иван Иванович. Ауат щарда йамаркІытІ. Саргьи сдзыргІвуа сгылапІ. АмакІра баз ацасрала йалгатІ. Ащымта, тшазрыхІазыррадаъа, агІвтшыкІ гІапхъындрыгІвуаштІ.

— ЙуагІама, Шамель, ауысква шакІвшауа? УачІвы а-Чарахса гІаурыгІвуаштІ, угІапхъымскІва амаль гъамам, — йхІватІ Иван Иванович.

— ЙгІасгвынгІвытІ, Иван Иванович, уымшван ауи дгъгІахІапхъысуашым, — дщаквскІитІ сара.

— ЙтамампІ йухІвауа, молодец, Шамель. Ужвы уцахта тшпсща, атшы рыхІазыр. Ахча щарда гІапщІайцІатІ, хІйумырган. УгІапхъысуазтын, ужвыгьи чухІа кІвымжвы, чрыкъв бзи уздсрычпуштІ. Арат, арат зпынцІа аура ахІа зымбас ахъагажвква йгІадырба КІавкІаз хъацІа ймгІану.

Сара сгІайхтІ. СщІалызтІхІва ачва сгъагум, атшы шгІасрыгІвквуш сазхъвыцитІ. Ауи аъара хІйыртшхъвата амжыкъ дапхъысуазтын йгъамуытІ.

Ащымта сшгІагылуаз а-Чарахса ацІыхъва стагылтІ. МшкІыла атшы агІагІвра йуазрыхІазырума, уца, йшауашыз апш зджъакІ счпакватІ. Щыбжъанщтахъ аннадза, Иван Иванович дсызнайтІ.

— Хуыска шпау, Шамель? Ауди ахъагажв йтшы глапхънысуазтын, Маша швабыжта лгвы йасуаштI.

— Сара а-Чарахса шглапхъысуаш багъбата йхъасцитI.

— Молодец, Шамель! Ауаса усакъха, ари ашыпIа апомещиккIа хIайльакIапI, агвмхаракIа йырзычпIа. ХIайльаракI узырхарныс ауыпI. Эй, Шамель, Шамель, ахча зымгIа ачпIтI, ауди къару ду амапI. ШвангIагIвуа атшы гIадрыхIарныс, ауди ныжъхта, йуыцIагIвуа утшы угIакIнищIарныс ауаштI.

— Момо, Иван Иванович. Ауди атшы сгъизыгIакIынцIушым. ДгIасымцIас агъиуазтын дIраууа дгIакIыннасыргуштI, йгъсмагIатI уымхIвахын.

— ДгIакIынцIа, дгIауымцIасуазтын, сара усырхвитI. КIара рхIвузтын сара сгъаъамма!

Иван Иванович данцах, Мария дгIайтI. О-о, лхъапахъ ду лашарата, лыла чIыхв дукIа анурукIа гIарыцIкъауа, лара дшкIвокIвасышта, лъахвтан квайчIа акврыс лыщхъва йтасуа абора ашв даннакIылагыл, уалъахIи, нуркI нахIыкIвнарышвызшва йшыгIба. ЙсыдзхъачIваз ахъачIавагъи саргъи хIгIащIчIватI. Мария, адзычIа аныкъIаща лыма, сара днасыдгылтI. ЙсыдзхъагылакIваз йджвылцIра шылтахъыз лала йдлырбатI. АгIвыджь хIхъазы хIангIанха дгIасцIгIатI:

— Шамель бзи, а-Чарахса зцIаурыгIвуаш атшы зчIву апомещик йпхIвыс ртшы йглапхънысуаш ахагIагIв йтамкIа лхIвитI. Лари сари швабыжта ймахаIкIытI. А-Чарахса гIахъшвузтын, сара сгвы йасуаштI. Уара сгвы уасра утахъума?

— Момо, Мария Сергеевна. Сара зынги бгвы сгъасрым. Бара бгвы йалсмырдзгIара ахъаз йсымчпара гъаъам, — дщакIвскIитI апхIвыс.

— Шамель бзи, уара ухъапщырчIвачIапI! УахъчIвамшкI сгIауымрыпхашан. Сара ауди гъсхъаштылым, — лхIватI, схъа гIвнапIыкIла йгIалкIын, схъапахъ ба гIалхIвтI.

Сара, атшы йацта йыртIыз, зхъа йахвитым, йурышвым, швырта йырпхъадзауа ачрын абарин йпхIвыс схъапахъ ба гIалхIвтI. Ауди джъасщачван, йсхIвара зымдыруа, сылакIа тыртIтIа сылпшуа сгIанхатI...

— Сара йхъасцитI йухIваз щцIабырIу, — лхIватI ауди ашвхъымса апны дгIашIасын.

Ауди абора дшгIашылыз рбара шылтахъым гIаугвынгIвуата ласы-лас дымгIавайсхуан.

Эпны хІгІашІасыз апомещикгы Иван Иванович йтшы гІапхысра йтахын, йшпакІву ухІварыквын тажв лакта змаз ауат ргвы акъвйырпуан. ХІызрысасуаз десатына шарда гІацІанакІуата швыр цІла йыман. АцІлаквархъала дзы хъвкІыла аман, ауи уагІвсырквын уылапшъанадзауа чвахыртапІ. ЙшырхІвазла, хІара адзхъвкІыла хІгІахыкІвшара атахыпІ. Ауи паса йгІасархІвырквыныз, амгІваква сырхъвыхуашын, йыгыгІасарымхІвтІ.

ХІара ачвахырта хІаннай, ауагІа зымгІва гІайззахъан. Афайтонква, атачанкІаква, ахъазыкІ ауандыркава йалыхта йгылапІ. Йшаъула атшква ргІапхъныгІвра ахабар акъвтыркава зынла йрагІатІ. Абайачва гвып-гвыпта тшыршан, йайчважвитІ, закІы амаркІитІ. МачІкІ утхъата амжыкъква тутын дрыббуа йгылапІ. ЗымгІвагы а-Чарахса йапшитІ, азджъакІ йдыртшхъвитІ, азджъакІ — йгъазхъарцІум. Сара йгІадрыгІвуаш атшы збара стахыпІ, ауаса ауи гыгІарымдстІ.

— ЙгІайитІ, йгІайитІ! — йгІагатІ абыжъква.

— Спшызтын, уандыркІ йадхІвалата ангълъыз тлапкъта тшыкІ гІардитІ. «Ари аргваныла а-Чарахса йгъахъыздарым, ауаса хъарала ачХІара рыцІа йдухарнысгы ауыпІ», — сгвы йгІанагтІ сара.

ХІгІадзхъадыргылын, хІшгІагІвквушыз гІахІархІвтІ. Сара йгІасанкъвакъвуаш йлакта стапшытІ. Ауи цІагъамагъакІ, щаласкІ, сквшы гІважви хвбакІ йырту дхъацІапІ. Атшы дара дазычпапІ, дкъазакъта гІацІцІуаштІ. Ауи адзатшпыла дгылтІ. «Йъаутахъдзугыи угылазтІ, зны хІгІакІвшата амгІваква здырнацІыкІъара, утшы агІвщагыи збанацІыкІъара», — сазхъвыцтІ сара. Тажв лакта зму йтабанчы гІатихын ахъахъыла дхыстІ — хІаргыи хІтрыстІ. СымгІва сапшитІ, йсыдзхъагылу йахъылагыи спхъапшитІ. Ауи йтшы гІашІайкІитІ. «УальахІи хІайльакІ шйакІву, зинала йгІадрийыз», — сгвы йгІанагитІ. ХІымгІвайситІ. А-Чарахса ауи йгІайхъшвара йгыи йапхысра гъауам, дара йщаквкІыта йымгІвайситІ. Ауи сгвы гІанарбзийтІ. Стшы хІыбызшвала сачважвитІ, йгІагвынгІвуазшва. ХІымгІва апны хІвынчІв дзквакІ хІрынйатІ. Ауат хІгІархыкІвшатІ. АшвырцІлаква адзхъвкІыла атшпбырг йгІайитІ. Араъа йхІырпсайспата ацІлаква хІрыцІсра атахъхатІ. СыгІвза йтшы йрхІашвхІитІ, с-Чарахса абага апш ацІлаква йгІарыцІгІвызитІ. Ауи тІакІв дгІасхъшватІ. Днасхъыззахра ахъазла йтшы ахъа йырхвиттІ, ауаса ауи днасхъсым-

рыдзауамцара дсрыГапсатІ. Араѣа сара тамамта йыздыртІ а-Чарахса шапхѣысуашыз. ЙыГІвбахуа агІакІвшара апныдза хІадзхѣагыла хІымГІвайстІ. АпшыГІвчварпны хІГІадзарыквын, дасу дшзыЦІруа йчІвагІГІтІ. Йхпахуз агІакІвшара агІан аЦІлаква рпны хІаннадза сытланыкѣвала заджвы хѣамыжвума закІ йыквпсата аЦІла дГІаЦІшвтІ. А-Чарахса гІархІан тланыкѣваКІла сджвыквнагатІ. МачІкІ атахѣхатІ сГІакІашвахуан, агІыла амГІва йГІатасыргылхтІ. АЦІлаква сГІарылшвтта, а-Чарахса сапхѣа йгылаз атшы анаба, алахІта йдуу, аЧІвыла йыдлын йГІайитІ, йпссГІитІ акІвымкІва йгѣудырам, слымхІаква апша рташвшвитІ. С-Чарахса ауи апш азыргІварашамамыз саргѣи йыгѣсымдыруазтІ. ТалейКІра хІГІамГІвайстІ, йара апхѣа дгыла, сара йЦІыхѣва стагыла. АпшыГІвчваруа гвыпкІ рхѣылпаква хѣадыршвылуа йалагахѣан, сара йГІасапхѣныГІвуаз саннайхѣыдза. ЙГІанхахуа мачІта йанызба а-Чарахса мачІта кѣамчыла састІ. ЧІвырхѣа гІважви жвабакІла йапхѣа сгылата хІѣаджвыквлыз сГІадзахтІ. Араѣа Иван Ивановичгѣи Мариягѣи наспшІаххын йцІритІ, рнапКІваркѣытІ, сара атшы сГІакІапан, шІанкІыла, бгѣабгѣарала йахѣыкІвыздашитІ, ауат раргвангѣи сыгѣцум. Атшы тІакІв йанхѣы, тшанщаквнакІы сыпшвыми йпхІвыси злагылаз агвып срызГІайхтІ. Ауат агІвыджѣ гвыргѣарата йтарцІуз шІала йгѣузыхІварым. Ухѣвмарума, аба-йачва рпсы абатыхуа йанкѣвакѣвитІ. Тажв лакта змаз аджвджква гІайшІпІлауа йтшы гІазрыГІвыз дѣайситІ, тшищхитІ, тшижвжвахитІ.

Сара атшы санмыГІвхѣнага слакта цІла кѣвадамакІ йчвнажвата гІаЦІцуаштІ, ща шГІайуаз Иван Иванович йбатІ.

— Шамель! АЧІвыйа улакта йачпаз? АджвыраГІв ГІауысма? — дГІаЦІашуа дазцІГІитІ Иван Иванович.

— Момо, аджвгѣи дгѣГІасымстІ. Ашвыр цІлаква хІаныруаЦІсуаз агІан заджвы стшы гІайрыхІатІ. Атшы аЦІлаква срыланаган, сыГІвза сГІайхѣшватІ. Ауаѣа аЦІла кѣвадамакІ йчвнажвазапІ, — схІватІ сара.

— ЙшпакІву атшы шГІайрыхІауа, ауи хабзума?! Сара йсырбапІ ауи бзы шацІарцІауа? ХІайльарала йтшы гІапхѣнирысуашын, ауи гѣимаухтІ! Йыгвладча рапш дсылахѣыччара ймурадпІ, йгѣызаквшварым!

Иван Иванович тажв лакта зму дѣызцан, щарда йакѣыргІыштІ, йабарыЦІыртІ. УадыргІвана апомещиква зымГІва айззан, йабашаквырчІвахтІ.

Атшква рГарыГврала хІанкѡвакѡвра гѡалмырга-хатІ. ТІакІв тшанпсхІша, баца пхІдыркѡытІ. Араѡа акѡа-закѡ дсайдГайтІ. ДшпасмайдГайра анцІра ахІва напІы-ла йансымкІызара. Ауаса аштІасра апны ауасахІва-гѡи саргван дгѡГамитІ. ЙшакІвызлакІгѡи атшын хѡвла-ГанцІакІ зхѡа йахвитым агІвыджѡ амгвычкѡва рыла хІырпшытІ.

— ЙшучпалакІгѡи Маша дызлагІауыхІваз уырхѡ-йатІ. Ужвы ауи ахѡазла бзирата йузылхаз гІахІаухІв-хыркѡын, хІразхарын, — йхІватІ ажакІѡа кѡапшы.

— АнбѡагІвчѡа, шѡапхѡымсын, далапауа йхІвары-кѡын йыгѡджѡащахѡвахушым. ХІара уахѡІѡа далым-гузтын, уачІвгѡи йхІырхІѡара хІмурадпІ, — йгѡырзиуам Лунин.

— Ивани йпхІѡыси поездла йзымцахуазѡа? — даз-цІГІатІ заджвы.

— Ауат, дара йшырхІѡазла, йГІамырдауа, рыла дырп-шуамцара йыргитІ. ХІкѡраль ныжѡхта, агІѡыма кѡраль-кѡагѡи ГІамырдитІ. Ивани Маши рхІап-чыпкѡа зну ауан-дыргѡи рыцта КІавкІаз йнайтІ, тшпсырщатІ, рыла дырп-шытІ. ЙаныркѡычІ йГІаджѡыкѡылхтІ. АмГІѡа аурала жври гІахІврамкІѡи уыс гѡрымам, ачІѡыйѡа йызГІам-рымдуш, рыла здмырпшуаш. Ауат хпа-пщба мшыдза здѡара йансасуазгѡи аѡан. ХІаргѡи — МишкІа, Митѡа, сара — ауат ртынчра, ркѡахѡра адыГІгалуан. ХІара хІпынгѡи йѡѡапІ рыцхІагѡи байагѡи. Ауаса Расей апны йгѡапшым. Араѡа абайѡа дбайадзапІ, уаГІа зыкѡпхѡа-дзарала йзычрынитІ, йзынхитІ; азавод, аѡабрика дукѡа рымапІ. АрыцхІагѡи дрыцхІадзапІ. Сара сылала йыз-батІ хІѡамГІѡайсуаз йагІѡыхѡвахта, рыпщбывГІѡкІ ад-гылата хѡылпахѡыхла хІпомещик кѡырмыш гІайзызч-пуз щардаГІѡы. Йѡа сынчѡата йдуу, ауат йачІѡрыцхІа-ГІатагѡи йрыкѡѡа!.. Йшпагѡибзаѡауа, рхѡѡади ГІѡацакѡа ракІѡпІ йѡѡаху. (

ХІХѡАЗЫ ХІГІАНХАТІ

Зѡараны сгѡы тшахІѡынчІѡаѡа сырдахыр-ныс. Ауипхѡадзагѡи хІѡабагѡи саргѡи хІѡалашГІахІѡата Сбыр хІшыргауа сыла йГІацІалуанта, тшщакѡвскІѡхуан. Сара йѡатахѡдзугѡи сызнийыргІатІ, ауаса хІѡаба Сбыр дтарпсра — ауи гѡсылшарым зынгѡи.

— Швара амгІвайсра швкычІзарын? — дазцІгІатІ аздыргІвгІвыкІ.

— ЯбахІмкычІх, ауаса йыхІтлакІбуазйа? УадыргІвана Иван Иванович йпхІвыс тІакІв дчмазагІвхатІ, даргы поездла йджвыквылхтІ. ЯамыгІдарныс йгІан-хыхыз верста хышвкІ йнадзарын, ауи дара тынчта йамыгІдатІ. ХІпомещик Тамбов губерна дбзазитІ. О-о, йунагІвала алахІ дагІвикыбахитІ. Ауи йтдзы зъара пеш йнадзауайа! ЗымгІва — полгы блынгы къадабала йхърыспІ. Ауаъа рымдза, столквакІ гІвнагылапІта, йшпаухІвара! АтгІачва апны заджвпхъадза пеш йымапІ, рчарта, ргІахІвурта, асасыртаква кІыдапІ.

ХІара, апщІа нкъвгачва, хІзыгІвназ атдзы брус аквшІакъван, ахъахыгы ауацІагы гыцыхмызтІ, квайчІвата алгІва йашвшвхын мазутІ гІаквырчвазшва йгылан. Чвартагъвы гъхІымамызтІ. Тапчанын хІызтаз.

ХІара, арахв йырпщылаз, рыцІа унаскІвата хІбзасун, йара ауаъа абораквагы гылан. Араъа атыдзкагы брус аквшІакъвапІ, рыкква къамышпІ. АуагІа рыцІхІата йбзазатІхІва, апраздникква рагІан йрыжвитІ, уарад рхІвитІ, йкыахвитІ. ХІара хІпны ауи апш кыахв-ра рыцІа ймачІпІ.

— Анахъ, атшгы уаргы йгІашвшврыщуз угылыкв-чважвахуами, — дгыразым ачкІвын ша.

— Ауи асквш Маша лхъацІагы ларгы агыны агород йымцарныс йаквыркІтІ, — Шамель йгІахІвахра гыашІайрысуам. — Маша сасра данымцуз а-Чарахса даквчІвунта гІамдара хІцун. Абна гъхъарамызтІ. АгІапын ангІатал хІара хІъанызлакІгы абна хІцата тшпсхІымщауата зынгы хІгыгІамихуазтІ. «Адзын ацІлак-ва рбыгыгІважкыва анкІарпсауа, абыгыкыва срылата, адауышвара саздыргІвырныс бзи йызбитІ», — схІватІ зны, абна хІанылачІваз. «Саргы» лхІватІ Маша лмачхъвынцІала тшгІаштІылхын дгІасшІапшуа.

— Йудырума, Шамель, хІара йанхІхъазу Мария Сергеевна уымхІван, Маша хІва. АуагІа хІанрылу, кІыда уыспІ. Йудырума, Шамель, сара йсгвалу? ЦІакІыракІгы аъамкІва гвы хътІыла хІайчважвара стахыпІ. Сара бзи йубауа упхІвыспи уари швакывысх-та ауи ауысла къванчагІа сыдта йспхъадзитІ.

— АцІабырг басхІвырквын бгвы йгъамсуашма?

— Йгъасуашым.

— ЦІабыргыпІ, Иван Ивановичгы баргы швкъванчата йспхъадзитІ. Сара сакІвымкІва атшы нкъвызгуш

дгышвмаухума? Сзаушвымштхуайа? Йыбдырума, бара, уахыгIадзагыи стгIачва, сынбжыагIвчва пхызта йшызбауа? Бзи йызбауа апхIвыспа — Аруджъан, уахъынла ныжъхта, тшынлагыи сыла дшгIацIалуа, ауи аъарала схъа дтапIта. Абар уахъчIвагыи абна хIаназгIайуаз агIан Аруджъан абна атшпы дгылазшва, напIы гIасзылчпузшва сыла дгIацIалын акIвпI парала сызгIайуаз. Аруджъан сара сгIашвызрыхвгIаз ТогIан Амырбигыи бзи дибитI. Сара ласы схънымхIвыхуазтын, ауи мчыла дигуштI. Йшцауала, шваргыи ауи швицхърыгIитI. Сара шарда цIуата сырдахрынта сцахрын, саба дсыквыдзпI — хIва сшвитI ауи акIвымкIва. ХIаба мшкIы йхъа йсымрыхъхра ахъазла йсымчхIара гъаъам. Швара, абайаква, анхагIвчва уагIата йгышвпхъадзум. Скъванчума бхIвитI...

— УашIасх, Шамель, суыхIвахитI уашIасх! ЙцIабыргыпI, атшы ангIаудуаз збалъыгъ йнамдзас чкIвынта успхъадзун, гвшIыгъъра тыштгата, ларпшыгата ухIыман. Ауаса угIвычIвгIвысыгIара здырпхъадзагыи рыцIахвы узысчпауа салагатI. Ауасамцара суышцатI, ансимшы суыцызлара стахъхатI. Уара атшы закI аурыф йуырпсыта уцахгыи утлакIбуашын. Ауаса, Шамель, агвымхара угъазычпам, уара уызгIвымсхыз ухъацIапI.

— Мария Сергеевна, башIас сбмыртшхъван. Са счхIара дупI, ауаса цIыхъва змам гъаъам.

— ЙгIасгвынгIвитI, Шамель. СуыхIвани хIара йанхIхъазу Маша — хIва усыпхъарныс. Ауи гъуырхъйум. Даби йгIасахIвстI, са уара сгъуызбзийымма? Уара учкIвынпI, ушIапI, йутахъу нархъара сгъащтамма? МомкIва угвы гIасыдымгылуата сучвымгъума? Ауаса узаъу ачIвыйа, Шамель?

— Маша, бара бзирата йсызбхауа зынгыи йгъсхъаштылрым. Бара заджв бакIвымкIва ари адуней ду са сыхъаз рыцIагыи йтшвахарын, йгауачвахарын. Ауаса бара гIвазаъащакI сызбымапI. «Шамельчик» бхIвитI-та кIвхъша тшсыбчпитI, зны анахъанат ачрынчва рапшта бгIасыквцIритI.

— Ауи акIвымкIва йгъауашым. СхъацIагыи хIызлугыи хIазазыъаща гвы арт гъауашым. Уара ушIаркIвапI-та ауатква гъгIаугвынгIвуам ужвыгыи. Сара йшстлакIбуала упхIвыспа дуызеспсахра, лтара стагылра стахъыпI. Аруджъан — йачIв хъыз пшдзайа, йстахъын сара ауи слапшхара. Аруджъани уари сшвайхIвапситI. Швара ачвала тшычпараква, амлыкв азнапсыйара, ац-

ныхчылраква зызбжам швуагІа гвыцкьапІ. ЙачІвы-
та сшвайхІвапсауайа. Арат рпны сгвы йту засхІвуаш
дыгьсауам. Сара суыс зкву гІаугвынгІвуата усаргван-
хара стахьыпІ. Ари апш бзазаща скьычІтІ, Шамель.

— Баракьат босын, Маша, — багьята дгІасыдсхья-
лын, ауи ба ласхІвтІ.

— Сара йыздыруан ура сшучвымгьым, хІачвыз-
рыхьарауа амлыкв шакІву. Думпта йыцІашватІ, йса-
чІтІ млыквта адуней йыкву зымгІва.

— Маша бчІвуума?

— Момо, Шамель. УгІадзыргІвы стурых уасхІв-
уаштІ. Ваня йапшта йгьбайам сара сгІазрийыз саби
сани. Бзи йызбуз ддатшан... ХІаба Ваня йымлыкв дхьна-
хтІ. Ваня бзи дшзымбауа йдыритІта акІвпІ дызсхьныкьв-
гІауа. Саргы йстахьыпІ адуней ахьагІара здырра. Ам-
лыкв апстІа йапшпІ. АпхІвыс бзазарала лгвы чІвитІ
бзи йылбауа дйыцызтын. Ауаса ауи гІаздахІвуа мацІпІ
ужвы хІзаман.

— Машенька, бара санбыцу акІвпІ сбзазауата йан-
спхьадзауа. Ачаражвраква аншвчпауа...

— УашІасх, Шамель, сара йыздыритІ абарин уйкІал-
тащтІыхыгІвхара ацкІысгыи ухьа хІагІата йщтІыхта уп-
срыквын рыцІа йшгІалухуа. Ауи хьацІарапІ. Сара
хьацІарацІ злакву бзи йызбитІ...

Ари атшын йнанаркІыта Маши сари хІгвы йтула
хІайчважвара ахьаз гІамдара запьт хІцалун. Ауи лари
сари йыхІтхаджыгІван. Ауаса апщІа апны лара дба-
ринан, сара счынын. Маша азаьащата йсызлымаз
сбзазара арыласуан, ауи акІвымкІвагыи сагІвкььарын.

АНГЬЛЫЗ САСЫ

Зны апщІа йтшкІару зымгІва гІалагІва-
ластІ. Анахь Ангьлыз кьраль дгІатыцІын хьацІакІ дгІайтІ,
ауи Птырбыхв дауатагыи аджв дйыцпІ, рпхІвысчва,
датшагыи хІвсысаквакІ, рыгІвнакьвытква — гвып дукІ
йнадзитІ. ХІпшвыма ауат закІыта тшдйырбара йта-
хьыпІ. Агвып этшын йгІадзаз тшпсырщатІ. УадыргІвана
атшын азджьакІ атачанкІаква йрыквчІвата, азджьакІ
тшыгІвта абна шварацра йцатІ. ХІара хІрыцымкІва йа-
уазма, хІаргыи хІдырцатІ. Ангьлыз хьацІа дипхІазапІ
агвыр аларта дкІылсуаштІ ззырхІвауа длапшта, пхІвыс-
па цІагІв хьхва пшдзакІ. дрыцпІ.

— Ауат йгларшуашыз швара йшвыщывжвгама алахі йдыриті? — дымшыркьвиті ажакІа кьапщы.

— ТамампІ йухІвауа, анбжьагІв. ХІара афачІвквагы хІыцыгІгатІ, амацІауыгІвчвагы хІыщІырцатІ. Адзатшпы апны ахІвсса пслачва йайшвитІ, ахьачваква тшыгІвта абна шварацра йджвыквылтІ. Щыбжьанштахьква рапш зымгІвагы адзатшпы апны йгІайззахтІ. Рчарарыжвра аннахьа, Иван Иванович сшщІасуа дйырбара йтахьхатІ. Саргы ауи гьсчвымгьмызтІ— йгІащтІысхуа ахча сара йсчІвыпІ. Англьыз счгІвычаква джбайщитІ, акьама гІатихитІ, йтайцІахитІ, амьабызква дырпшитІ. Ауи йапхьахауата хьапщ сомкІ щтІайцІан сщтІайрыстІ. ЙасырхІвузйа. А-Чарахса сгІаквчІван, йызквыз аблятаквгы ацгІащтІысхтІ. УадыргІванагы шарда сщтІадрыстІ. Даргы йырмурадын, ауаса англьыз йхІвачІвгІвы хьала атшы дангІакІашва, йгІаргвынгІвытІ, тшазумбжьауата, ушызщтІамсуашыз.

— Ауи ачІвыйа. ХІара хІычкІвынчва айхІара апхІвыспа йлымцІаситІта, тшыхьвдала дгІаргитІ, — схІватІ сара тшаласырдууа.

АщардагІв йсхІваз гьхьарымцІатІ, англьыз йгвабызта дхьыччатІ. ХІангІайхуаз агІан, Маша лгвырбзига сымата, спщцІасын атачанкІа йанчІвалаз англьыз пхІвыспа дгІанспгІатІ. ЗымгІвагы йджьарщатІ, йхьыччатІ, аджвгы дгьымгвыжвкІтІ. Лара апхІвыспа зныкІ ахьаз дырхІан дчІвагІгуа далагатІ, ауаса дгІахьынсырхІвыхта атачанкІа даназгІазгх дгІахьыччахтІ.

Ауи апшта амш бзита йыргатІ. Птырбыхв абзазагІв хьацІа йыла ахьимхуата а-Чарахса дапшуан. Сара ауи атшква кІара шрылидыргІуз гвы асатІ. А-Чарахса йамгІан тштлапкьу, зьара сквшы йырту зынла йгІаидыртІ.

— Уаргы уигвапхатІ, — йгІацицІахтІ дзыргІвгІвыкІ.

— СигвапхазапІ саргы, йыздыруада. Ауаса ауи гьакІвым йхьаду. Ауат ауахь чара-жвра ду тарцІатІ. Англьыз йахІварала сара зны сгІахІвытІ: ЙгІванхуз пхІвыс швпакІ угІахІвы ужвыгы, сомкІгы уыстапІ анылхІва, сгІацІапххан, йакІвымыз ажва ласхІвтІ. УадыргІвана зджьал хьыщІыз хьачвкьащкІ дгІагылын закІгы йымхІвауа дсызгІайтІ. Ауи аргваныта дгІасыдгылын дгІасдзастІ. Саргы акьама йылсрышвтІ. Арыла хІалгатІ Иван Ивановичи сари хІазазыгьаща бзи. Ауи ныжхьта, Мариягы дгьгІасцымхьрыгІахтІ. Сара ахьацІа дьасхвыз ахьаз гІвысквша сывырцІан сдырчІватІ.

АТУТАНАКЪТАРА АПНЫ

— ЙшухИвауала зны йуыршышхьатІ ату-
танакътара? Сара йуымдырдзакІва тшгІащтІызхыз ауа-
гІа ушрылаз угІаркІыдзысщун, — йджьайщитІ Митя, —
гІвысквша јукІызма щта?

— Момо. Сара сашцагІвацатІ акІвын сгІатырдахтІ.

— Маша гьлакІвымма угІатыздахыз? — дазцІгІитІ
Мирон Захарович.

Момо, сайщчвакв. Атутанакътара Маша сгьгІатлым-
гахтІ. ЦІабыргыта сыркІыта саньргуз «Уымшван, щар-
да угьчІвазлушым. Ласыла хІабабхпІ» — лхІватІ. Са-
ра ауи лгвырбзига сыман, цІакІыра залайа. МшкІы ату-
танакътара аначальник йпны сгІардатІ.

— УгвыргъьатІ! Маша лакІвдзущан?

— УальахІи сшгвыргъьа. Ауаса аначальник йпны
Иван Иванович йысасыз Птырбыхв йауу ахъацІа дчІван.

— Судырхума, Шамель? — дгІасцІгІатІ ауи салъам
анабахІх амщтахъ.

— УздырхитІ, — схІватІ сара.

— Ауи бзипІ. Сара уара араъа утызгахырныс акІвпІ
сызгІайыз.

— Баракъат босын. Ауаса сара стгах—хІва аджвгьи
сыгъйымхІватІ.

— ЙыздыритІ ушамхІваз. Спны тшгІарыгІвыгІвта
уынхара стахъыпІ. Сара, Иван Иванович йапшта йша-
кІвым сгьуыщтанькъвушым. Иван Ивановичи йпхІвы-
си хІалъабалыкъ ду гІарылашватІ. Ауи дгвыжвкІын
а-Чарахса сара йгІасирыхвгІахтІ. А-Чарахса гІауры-
гІвуаштІ, ауи нкъвугуштІ, датша уыскІгьи гьухушым.
Ну, хІнапІква абахІыркІума?

— ЙабахІыркІитІ, — садгылтІ сара, датша цхъры-
гІагІв дшсмаууашыз гІасгвынгІвын. — Ауи апшта сыва
спхыз йаламкІва Птырбыхв сгІатанагатІ. Ари йшвас-
хІвыз зымгІва схътшатІ, сыла йщцІстІ.

В. И. ЛЕНИН ЙЫННАРА

Сыпшвыма шІыц Иван Иванович йпынгьи
дгІанымхахуата дбайапІ. Ауи уагІа зкьыгІв раъара нха-
уата фабрика йымапІ. ЙшырхІвауала, йпагьи йпхІагьи
Париж апны йапхьитІ. Ауат сара зынгьи йыгъзымбастІ.
ЙангІайхрагьи хІара йыгъхІызнайуам, ауат атшква бзи

йгырбум. Ахозяин атшква ахъязыкІ гвшІыгъра тыштгата йыман. Птырбыхв апны тшы гІарыгІвырта аъапІ, йжвдыруазапІ. Ауаъа атшква англადрыгІвуа йара йтшы шгІапхъысуа, ауылагъи антахъгыт афабрикантква дшрайгІайуа дйырбара акІвпІ хІхозяин йтахъу. АтшгІарыгІвырта апны уагІа щарда айззун. ХІхозяин йтшы гІапхъыста, ахъачваквва, апхІвысква, ахІвссаква гІайыдгылта йангІайайхІвахІвуаз, йаъара йылахІахуан. Ауи йпхІвыс штшылчпаквуз гъузыхІварым. ЙгІагІвта йгІапхъысыз лара лакІвымкІва йгъхъауцІарым.

— АтшгІарыгІвра абайачва гвшІыгъра тыштгата йрымапІ. Ауи здыритІ. Швара швбзазаща тІакІв йауума? — дазцІгитІ Лунин.

— Атшбораква ауахъ, агород ацІыхъвала йгылапІ. АпщІа кІвыршапІ, атшбора адзхъа йгылу атыдз сгІа чкІвын акІвпІ хІара йыхІбзазарту. АпщІа апны атшква хъхІрыджъаруа, ахъыпара агыквва йъарзыгІбжъауа шІыпІа амапІ. Йаъамызйа араъа тшы тлапкъта: гІарып, ангълъыз, къабард датшагъи щарда.

— А-Чарахса шгІауыднагалхыз гъухІвуми? — Лунин Шамель йгІаййыргвалашвахитІ.

— Зкъару дуу анчва, ауи йачІв тшы гвыбзыгъайа! Хъарадзата сшгылаз сбжъы ансырга, йгІацапштІ, йыкІькІытІ, пахъ шапІыла адгъыл йастІ. Йшаъула, садырхын йгвыргъытІ. ХІыбызшвала сачважвумца санадгыл ахъа гІасхънашитІ, апрычв, ахъапахъ сщщра атахъыпІ, йшсчпалуз апшта. Ауи апшта, а-Чарахси сари апшвыма шІыц йтахъу хІырхъйауа хІаллагатІ.

— Уызланагаз агвып шпаъу? — Мирон Захарович дазцІгитІ.

— ХІара ахІбата йхІыму дкъазакъпІ. Араса сса-мессакІ, сгІакІ йакІвпІ. ЙпщІа квайчІваквва шІас йыма-кІва йрычхвхыритІ, дрыкврыцкъитІ, йстаница, йхъахІыльчва! гІайгвалшвахуата данрыквчважвауа агІан. Сара сапшта акІвпІ Колягъи араъа дшгІатанагаз. Йара атшгІарыгІвчва зымгІвагъи ауи апшта йгІатанагаквваз ракІвпІ. Башкирия дауата чкІвын махагъакІгъи дхІылапІ. Коля дграмотнапІ, агород акъраль апны уыста йгІаншаквауа гІахІазхІвуа ауи йакІвпІ. Араъагъи Ленини ауи йыгІвзачви йрылачважвун. Агород апны запыт алагІваласра гІаншун, афабрикантква зхчауа аполици арабочи алакшун. Партия щарда шаъу зымгІвагъи ауа-гІа ргІальаматра нкъвырцауата шырхІвауа, ауат алуыргара шатахъу Коля йгІахІайхІвуан. Сара атш-

гларыгІвракварпны суысква гыгвымхамызтІ. Ауй ахІа-
тырла хІхозяин ауправляюща унашва йзичпитІ, пырас
сымамкІва атшы аглагІвра йазсрыхІазырра ахъаз, йъа-
стахъу` апны йсрыджъарауырныс сшахвитичІвуа йгы
аполицаква сашларымкІра ахъазла швъа гІасдирыттІ.

— ТшыгІвта агород гІамыжвдарныс швахвитыз-
ма? — даздІгитІ адзыргІвчва рыуа заджвы,

— Щта. Сара йъастахъу сцун. Агород апны атшгІаш-
тІыхраква анщардаха, аполиции арабочакви алакшауа
йаналага, хІара агород апны хІгынкъвырымжъхуазтІ.

— Швара агород апны швынкъвызымжъхуаз, — йхІвитІ
Лунин, — акъзакъква ракІвпІ. Керенска йправи-
тельства авласть азамкІхуашызшва йанаба, афронт
йпщІаз акъзакъква гІапщІырдан Петербург йгІар-
датІ. Ауат уахъгы тшынгы тшыгІвта аурам йбжъапІ.
Аныкъвараква баргвхатІ. Ай, ауат йачІвыта йхІызарар-
хауайа. Ужвы Ленин йгвып, абольшевикква, авласть
гІарахвра рмурадпІ, дара аджвгы гдырпІатІаухуам.

— Ауй гыакІвымма акъзакъква згІардыз? Ауат руыс
дырхъйтІ, апаштахІ дырхчитІ, — йхІватІ Мирон За-
харович.

— ТамампІ йухІвауа. Ауаса абольшевикква зкІуаш
закІгы гыаам. АуагІа азальмыгІа бзазара ркычтІ.
«Йа хІпсра, йа бзазаша бзи хІуыхвара», — рхІвитІ багъа-
та. Ауыс псра-бзахара йназцара, къзакъгы мазакъ-
гы йгырызкІхуашым, — йхІвитІ Лунин, азхъацІара
ду азйымата. — АуагІа къару ду рымапІ... — Акапи-
талисткви аугІа нхагІвчви йабаквчІвакырыныс йапшІа-
гылтІ, ангІалра, айгъдзара гыаазлушым. АуагІа айгІай-
уаштІ, ауагІа узышума?

— ЙтамампІ йухІвауа. Дара мачІыгІвпІ, хІа хІщар-
дагІвыпІ, — йхІватІ Митя.

— КІавкІаз апа, араъа ушгІатанагаз ахабар наумыр-
дзахума. Уымшван, ужвы хІгъхъыччахрым. Уаргы псай-
спа йгІахІва, — йгІайыхІватІ Шамель.

— ХІара хІ-Колягы абари ура уапшта йгІаншауа
зымгІва бзита йгІайгвынгІвитІ. «Уара, Шамель, уцахра
утахъызтын, унапІква аларышв уымчІван, уабакІы», —
йхІвитІ. «ЙшпакІву сшабакІуаш? ДзачІвыйа сзабакІ-
уаш?» — сицІгитІ. «Уцахра амш гІаураргванра утахъы-
зтын, абольшевикква рытланыкъвала угІагыл», — йхІвитІ.
Сара ауи йухІвауа садгылитІ, сабадымгылхуа!
ДзачІвыйа зхакв йцахра зтахъым. Абольшевикква ры-
тланыкъвала сшгылу Коля йасхІвитІ. «ДзачІвыйа сза-

баклуаш, йшпаклуу сшабаклуаш?» — сатицглахити Коля. «Ауи акывизтын сара уазызбжыапи абакыща. Йуасхивити, ушвауата йгьауашым». Сара ауи йхиваз сазпшуан.

Мшкы Коля дгвжважвадзауата дглатшклароххити.

— Шамель, ласыта углатшыжвлта, ари ашвья Нева атшпыла атдзы аквгыла къяпщ ду, арабочаква ъагивнабзазауа апны йга, йглаугвынгивыма? — йхивати.

— Йгласвынгивыти. Ауаса дзачивыйа ашвья йызстуаш?

— Ауаѡа сахтан къягва йышвата, сахтан фуражка йхъата, хъацла квата сглаки дглаупыралуашти. «Ужвы атшква анбагашврыгивуаш?» — йхивата данглауцгларара, ма апрограма уапхья хивата ашвья йыт.

Сара ласыта стшы кивдыр аквсцлати, стшыжвлын, сгваркъявати. Ласыла йзихиваз атдзы апны снадзати. Сгивсти. Сглацапахта сшглайхуаз йзихиваз ахъацла дгласпшлати.

— Ей, анбжьягив, ужвы атшква анбагашврыгивуаш? — дгласцглати, сара ауи санглайдыгыл.

— Ма апрограма уапхья, — схиван, ашвья йыстати. Сара ашвья анинапыцласцла йаргы датша швьяки гласнапыцлайгвати. Ауи ашвья Коля йыстхити. Колягы датша зджъара йгахти. Ауи апшымцара къяомаки ашвьяква нкъяызгати.

— Ари ашвья назгуа дшвыцы—хива йанызтынгыи йгьюмдыруазти? — дымшыркъявити Митя.

— Ашвьяква абольшевикква, Ленин йыгивзачва йшырчывиз здыруан, йаныз сымдырызтихива. Коля йгласайхивти аполица сырклуазтын, йсфарыгыи, ашвья рнапыцласыршва шамуаш. Ауи апшта «сцахра амш гласраргвануа» салагати. Зны ашвья анызга, асахтан зшвыз дгьябахым. Йара ауаѡа, ауи йапшбыргта дгивычата датша заджвы дгылапи. Ари рыцла дхлаглапи, дцлагивпи. Санйаргванха ла цыхъвала сипшыти. Йылаква чыхвпи. Анахъани длагвыгъран. Саргы сйыгивсти, закигыи сымхивауата.

— Ей, анбжьягив, сгьюмдырхума? Усыгивсити! Йглахв ласы-лас ашвья! Ажва чыда хлумырхиван. Уалгах полицаки гвы глахимтскива! — йхиван сглашлайрысти. «Йамган швьяйа йутахъу? Аныкъвара сшахвиту ашвьи? Абар уапшы», — схиван йызсраути.

— Амшыркъвара уакъвыци, сара сгвжважвити, — йхиван, йсырбауа ашвьягыи дгьяпшуам.

— Сара датша швѣ гсымам. Сзаман надзитІ, сад-гылхра атахъпІ, — схІван сджвыквылхтІ. Дсыштана-цІрызтІхІва сгІацампшуа сцатІ. Ауи амштахъ ауи атла-ныкъвала зынги сгымцахтІ. АцІыхъва йыздырхтІ асахтан кІѣагва зшвыз дшыркІыз, ауи йтарала шпиккІ дшгІадыргылыз. Сарги къомракІ сыгъгарымцІхтІ. Аполица хын хІырхІвынчІатІ.

— ЙшухІвауала угІадыршватІ, — дхъычитІ ажа-кІѣа къапшы.

— Николай Петрович йакІвымкІва сгІараута стад-рышвырнысги аурын. УадыргІвана датша тшыкІ сакв-чІвата, датша шыпІакІ листовкІа, газет сдыргалун. Ари ауи аъара йгышварагІварамызтІ. Агород апны хІаб-лъа шарда арабоча айсыгІвчва гвыпква йрыман. Асол-даткви аматроскви райхІарагІвги арабочаква рытла-ныкъвала йгылуан. Николай Петрович абашкирги сар-ги хІайрыпхытІ. Уыста йгІахІитуа айгвыгІвра дула йхІырхъйтІ, «хІацхра амш гІахІраргванитІ». Йджъ-щахъвапІ, ахІарыфква йадукІылуамцара угІапхъар-квын, шарда удыруаштІ. «Акнига акІвпІ агІвычІвгІвыс гвыбзыгъата дызчауа. Акапиталисткава хІрайгІайра ахъазла, абольшевикква шарда гІдырра атахъпІ», — йхІвитІ Николай Петрович. Ауи аччора ацІгІва йгІадыр-кІлу агъвы апны йкъайчІвахуаз акнига жвпІаква ан-гІайахвра хІйыхІвунта, бжъхътІыла дахІрыпхъун. Ауа-самца ахІарыфква гІадскІылуа, сапхъауа салагатІ. Йын-къвызгауа агазеткви алистовкакви срыпхъарныс сала-гун:

— Ужвы узапхъума? — йхІвитІ Лунин.

— МачІкІ сапхытІ. Ауи уаквчважвушта йгъаѣам. Арахъ хъацІакІ йхабар швасхІвуаштІ. Иваныч—хІва йыпхъауата революционеркІ йпны листовкІа згалун. Ауи, анбжъагІв Лунин, дудырырнысги ауыпІ, Путилов йзавод апны акІвма зджъара дынхитІ. Йысквшла днас-кІѣахъапІ, ауаса ужвыги дбагъаркІвапІ. Ауи йпхІвыс Нина Архиповна дчмазагІвыпІ. Сцапхъадзаги дгвыр-гъауа сылрайгвитІ. «А-й, Шамель, Шамель, хІывласть щаквгылырквын, швпны снайпІта тшсырбзихахпІ», — лхІвитІ. Нина Архиповна лщахваква ракІвпІ йлыхъуа, адз пха ъагІацІцуа ахІвынчІвы къомракІ дылалыр-квын дбзихуштІ. (Ауи ласхІвитІта акІвпІ швпны снай-уаштІ зылхІвауа. Ауат закІыта йгІвычІвгІвыс бзипІта, шІала йгъузыхІварым. Птырбыхв апны, йшыжвдыруа апшта, запыт пстхІва хъыпІ, ква гІаквитІ. МшкІы суыс

збан сшгІайхуаз Иваныч йахыла снашылтІ, хабар шІыцта йыъу сагІара стахъыта. Ауаъа йсунаъуасамкІва гІвыджъ гІвнан.

— Уальаквым салъам. Ари Шамель йакІвпІ, зхабар швасхІвыз, — йхІватІ Иваныч ссалъам джъауап гІайтын.

— Аполица аннауыщтал, йшпакІву алистовкаква аныла-арыла йшхъылаупсаз? — дгІасцІгІатІ дхъыччауа хъацІакІ.

— Шамель, угвы йауымрысын, алистовкаква шхъылаупсаз ахабар хІцех йынхауа зымгІва йырдыритІ. Сара джъащахъвачвата йызбан йсымхъахІватІ, — йхІвитІ Иваныч, дхъыччауа.

— ШвапшыстІ ауи Шамель дзабадыркауа, — йджъайшитІ Лунин.

— Щта, срыланагатІ. Акъраль апны уыс ду анырхъйахауа тшпхъакІ йгъауашым.

Ауи акІвпІта, ачІвыйа сара йшвасхІвхуаш, швара йыжвдыритІ зымгІва. Ауи апхын агІан акІвпІ йангІанша. Сара алистовкаква шызгуз полица гвымхакІ сгІашІайрыстІ. «АчІвыйа ура атаатар йынкъвугауа? УгІа-тшыжвцІ!» — унашва йчпатІ ауи. Спшызтын сыщтахълагы гІвтшыгІвчва гІайитІ. «СырнапІыцІымцІуазтын аутанакътара сташвуштІ» — сгвы йгІанагІтІ йгы стшы сасын сплахъ йгылаз дапырнасыргатІ. Атшы сшазагауа парала сымгІвайситІ, алистовкаквагы хъыласпитІ. Сара арабочаква йрыму ахІабльала йсырхаутІ. Алистовкаква санрылга сгІацапштІ — аджвгы сцІыхъва дгътагылахым. Аполица арабочаква ангІащардагІвха йацапахтІ.

— Алистовкаква зхъылаупсайа? — дгІасцІгІатІ Иваныч йысасчва рыуа заджвы.

— Сшван йхъыласпцатІ, — схІватІ.

— Момо, бзита ушватІ, гІважвагІвыкІ уыста йырхушыз зынла йуырхъйатІ.

— Шамельла ухъварума, йыхъыз гІваца апаштахІ дарыхІитІ, — йхІватІ Иваныч. АхыгІвгы къахвта йшхъыччуз йгвжважвауата гІвыджъ нашылтІ. Ахъыччараква зынла йашІастІ. ЙыгІвназ ахыгІв хъачвагы рлактаква гІархІаракІ гІанарбатІ. ГвжважвагІваракІ шгІаншаз сыласхІватІ. РыцІа йхІагІаз ахъацІа сара лала Иваныч сийырбатІ, йсмагІну дазцІгІауата.

— А-а, ауи хІа дхІыуапІ, Шамель йакІвпІ, — йхІватІ Иваныч, йгІашылквас рсалъам джъауап анайт. — Арыла швгІабжълта швчІва.

Саннашыл йыгІвнаквази Иванычи закІ абархІвын агІвыджыгы гІаджвылцІхтІ. ЙгІашылыз ахъацІа сгІа дгІасыдгылтІ.

— Уара уыхъызла апаштахІ йгвы щашв тайырчІватІ. Йудырума ауи? — дгІасцІгІатІ рыцІа йсгІаз ажакІа къапщы, йылаква схымхуа дгІаспшуа.

— ЙыздыритІ. ХІлыгажвчва йырхІвахуата йсагІатІ, — джъауап йыстхитІ.

— Ауи бзипІ, утурых удырра атахъыпІ. Уабауу? — датагІасцІгІахитІ ауи, йыгІвнапІыкІлагы йкІагва ашІачквa йыма, днаквс-гІаквсуа.

— Ставрополь губерна сауапІ. ХІкыт зчІву ТогІа-ныргІа срычрынын. Сасыта йрызнайыз апомещик йдры-хвгІаз атшы сацыртитІ. УадыргІвана Воронцов сата-гІайхвгІахтІ...

— А-а, Воронцов... — йхІван, ауи йхъа йкІытІ, уадыргІвана йпцІакви йжакІа къапщы гІайщщытІ. — Ужвы ачІвыйа йучпауа?

— Воронцов йтшква гІасрыгІвитІ, — схІватІ сара.

— Агазеткви алистовкакви йъахІтахъу йгитІ, — йгІацицІахтІ Иваныч.

— ЙджъащахъвапІ, — йхІвитІ ахъацІа сгІа алакъа, — йызлистовкуда йынкъвигауа?

— Абольшевикква, Ленин йыгІвзачва йырчІвыпІ, — схІватІ сара. ЙгІасачважвуз гвырчІвагата дхъыччатІ. Иванычгы ауи дйыцхъыччатІ.

— Ну молодец! — йхІватІ ауи. Са йызбитІ, зым-гІвагы ауи ахъара шйыртуа, йшизсакъуа, йажва йапы-расныс токъаль шырзымчпауа. «ЙмагІаныя?» азцІгІа-ра сыбыз йгІаквххитІ, ауаса йсхІварныс токъаль гс-зычпум.

Ауи «йауашма» — йхІватІ дазцІгІан, ныкъваща ласыла Нина Архиповна лпыны днашылтІ. Асас дйыцта Иванычгы днашылтІ. АхІагІа ахъышвла аурам дыкв-пшитІ. Йансхъазха; саргы сгІаджвылцІхуан. Иваныч дгІацІрын схъынйырхІвыхтІ. СъачІваз ауи ахъацІа сгІа сйызхъвыцуа салагатІ. ЙгІальаматпІ дшаъакву: йхъабра айхІара кІыдцІтІ, жакІа, пцІа йыквпІ, йлактала дшІапІ. Ауи зымгІва зынла йзыбитІ, йысгвынскІылитІ, йылаква анур гІарыцІнагитІ. ДангІауачважвауа йуыквкІта дгІа-уылактапшитІ. Щарда цІуата дудыруазшва, дуар-гвандзашва, ухъикъялуа, дгІвычІвгІыс гІальа-матпІ. Ласы-лас дчважвитІ, «Уальахи зджъара дшыз-ба, ауаса дабазба, хІабашІашва?» — азхъвыцра сша-

лаз ауат ачымазагІв лпны йґладжвылцІхтІ. Иваныч ласыта астоҗ чай гІаквйыргылтІ.

— ТакІв. тшхІырпхапІ, швґлачІвал, анбжыагІвчва, — йхІватІ Иваныч.

— УґлачІва, щта, Шамель, чай хІыжвпІ, — йхІван ахъаца. сґла астоҗ дадзхъачІватІ. — Йшпабзазаквауа, щта, швпны? Абольшевикква рхабар рдырума? — дґла-сцІґитІ ауи йґи ласы-лас ачай дахвитІ. АхІаґла ахъышв дкІылпшуамцара чай йыжвитІ, хІахъыла дґґІапшуам, дґґІахІачважвум.

— ХІара хІпынґи араъаґи йапшыпІ, йъакІвызлакІґи арыцхІа йыхъаз адуней тшварапІ, — схІван йґла-сачважвуз сипшытІ.

— Гвыбзыґъата йухІватІ, молодец, — дпшвырхъычитІ ауи, хІарґи хІґлахънайырпылтІ. — Швбзазащта шпаъу?

— ЙрыцхІу дрыцхІадзапІта, аґны дхъамыдата, апхын дамґадата, йымґва азна йымфауа дбзазитІ. Абаяква йъакІвызлакІґи йаґІвкъахитІ, — схІватІ сара, ауи йлакта стапшуа, дъабзаз гІасґвалашвахра стахъыта.

— Ласыла ауат абайаква ґаъахызлушым. Арабочаква, адґылрхарджыґІвчва рыцхІаква рыцта апомещикква йырпшаґылтІ, гІатхъахра ткъвым ґаъам. Ауыс йа псрапІ, йа бзазарапІ йшґылу. Адґыл — адґылрхарджыґІвчва, афабрикакви азавадкви — арабочаква йырчІвхуштІ, уызґІвымсыз бзазащта хІуыхвуштІ, Шамель.

— ХІцара атахъыпІ, — йхІватІ ахІаґла. Асґла ауи йцІыхъва дтаґылата дджвылцІхтІ, «Бзила» — йхІван.

— Унай, унай, Шамель, йалаґитІ! — йхІватІ Иваныч, Нина Архиповна лпны данґладжвылцІх.

ХІара атдзы хІанґладжвылцІ, аурам зымґІва зырчвуаз, алозунґква змата йґламґІвайсуаз ауаґла хІрылашватІ. «ЙаъахмызтІ Временна правительства!», «ЙабгазтІ Совет власть!» — йґаґитІ абыжъква.

— Ауи чай зцхІыжвыз ймґІаныйа? — быжъ щтІыхла сицІґатІ Иваныч ймахъа сьма.

— Эй, ура лага, дґуымдырума? Ауи йхъатала Ульянов йакІвпІ, — дґласыквцІыртІ. Датшаґи закІы йхІватІ, ауаса ауаґла йнажвыслыз хІакъвыркъан йґсмаґлатІ. Абараса адемонстрация салашватІ. Йара ауи атшын йшыжвбаз апшта атутанакътараґи сґІаташватІ... ..МшквакІ рахІа ахъымцІуата асолдат рабоча отрядква атутанакътараква йыргвыквсын Шамельрґла гІадырхвитхтІ. Атутанакътара зхчаквуз амцІыккъатІ. ЙкІкву

ашвквa гIапyртшITI, арабочакви асолдаткви ауат йырц-хърыгITI. ЙкIквaзи ауат гIазырхвITхуази айщчва цриквa рaпшTа тшaкIвдыршITI. Россия ахъатаквa зымгIвa рпны йнадзaтI. ЙъaкIвызлакIгъи йымчхъу, уызмайгIайуаш гвыпкIта тшaдыркIылуан. Ахабзадара, арыцхIагIара, ацапшымзара гIанзыршауа апаштaхI власть дрыдз-ра, ауагIа рвласть шaквдыргылра, йлашару, агIвчыгIв-гIвара йагвалу абзазащa джвыквцIара ахъазла, уызмай-гIайуаш йазакIу къарута ауагIа нхагIвчва гIагылтI. Россия апны ареволюция тшaмцIнахуа йалагатI...

ШАМЕЛЬ АРЕВОЛЮЦИЯ ДАЛАПI

Атутанакътара йшгIатыцIуаз Шамель, Мирон, Митя, Мирон Захарович Лунин тшйыдыркIылтI. Ауат злалыз агвып датшагъи тутанакътаракI гIадырхвITтI, почтaкI гIаркIытI. Хъвлапны аннадза ауат Смольна йадылырныс унашва рзырчпатI. Араъа солдатгъи, рабочагъи, матросгъи, къвырлыкъвхагIвгъи убитI. ЗымгIвагъи абджъарла йадгалапI, зымгIвагъи унашвакI йазпшITтI. Шамель йагITтI Смольна ареволюция йшаштабу. «Ауаса йанаъазара Ленингъи араъа даъазара атахъыпI» — йгвы йгIанагITтI ачкIвын. Ауи йтахъын тшгIаштIызхыз Россия Ленин унашва шахъицIауа йбарныс. Шамель паштахIдъа акъралъ шбзazuш йдырра йтахъыпI, ауаса ауи дазцIгIарныс дпхашITтI. Шамель йыдзхъа йгылата йчважваквуз дрыздзыргIвуа далагатI.

— АпаштaхI данаъахымзара, ачIвыйа власт азыгIвалу. ЙшхIтахъу хIбзazuштI, — йрыбагъытI шльапа зхъу хъацIакI.

— Улагума ура, власт аъамкIва акъралъ нкъвыз-уыргушда? — йгъиуам асолдат. — ХIара Ленин апаштaхI йтара дхIыргылуаштI.

— Ей, солдат, йшухIвауала, Ленин паштахIта дучпуштI, — дхъычитI аматрос. — Ауи агIан апаштaхI дзахъыхIххуайа?

— Ленин ауагIа ракIвпI, хIара хIакIвпI паштахIта дахъызцIауа. Ауи гъакIвымма, анбжъагIв? — асолдат йпшвырхъыччауа йгылаз Лунин тшизынайырхITтI.

«Йшцауала сара йгъсхъазым ауысква гIазгвным-гIвуа?» — дазхъвыцитI Шамель.

— Момо, солдат, Ленин паштахIта дгъалхIхуашым. Акъралъ унашва ахъызцIуш, властта йаъазлуш арабочакви асолдаткви р-Советквa ракIвпI, — йхIватI Лунин.

— Йтамам! анбжъаг!в, сара ажва Совет ак!вын йсзымх!вауаз. Ей, ашльапа, йуаг!ама? Акъралъ нкъвызгуш а-Советква рак!вп!, — йрыбагъьит! асолдат.

— «А-Советква, а-Советква» — х!ва угылап!, министр-та йнурхушда? Уара уауашма министрта? — ашльапа дгъадгылуам.

— Сара йсмаг!ан министр!а? Министрта йауквуш Ленин йхъатала йг!алихуашт!, — йаквирч!ачит! асолдат.

— Авласть зымг!ва нкъвызгуш ауаг!а нхаг!вчва р-Советква рпны йалырхквауа рак!вп!, — йх!вит! Лу-нин.

— Абольшевикква рак!вп!, вот, — дг!алапит! асол-дат. — Абольшевикква Ленин йыг!взап!...

— Анбжъаг!вчва, властк! пх!тшыта! датша властк! зх!уыхвуш ач!выйа? Х!ара йх!тахъу х!чпауа хвितта х!бзазушт!. Ауди гъак!вымма х!ыззайсуа — дц!рит! ашльапа.

— Сайщчваква, ари дконтрап! Х!алайырп!ат!ара йтахъып!. Шв!йс, аконтра! — дц!рит! аматрос.

Ашльапа аматрос йх!вуз анйаг!а, ауаг!а жвп!ара дрылаг!вызхт!. Ауаг!а къвомрак! тшгъырзыщаквym-к!хт!, дасу йгвы йг!анагыз йх!вауа йалац!ыруан.

— Акапиталистква агаг!в контра х!зыг!арщтиуашт!. Х!ара ауат ласыта йг!аг!дырта йырквнагу джъауап рых!тра х!борчп!, — йх!ват! Лунина, ауаг!а рыц!а йан-сабырха.

— Йтамам!, — йх!ват! асолдат.

— Йтаразп!... йг!агат! абыжъква.

— Анбжъаг!в, Лунина! — дызш!ыртт! ауди.

— Уара, сача, убольшевикызтын, ари йуышву ушвых. Азынк! йг!ах!айсквуз урыуадзырщап!та амушк!а уг!аквдырч!вап!. Йг!аугвынг!выма? Ухъащтахъ т!ау — уадырг!вана уцата уизыпш!ах йг!ахысыз, — йх!вит! Шамель йг!айыдзхъагылыз арабоча.

— Ауди цабыргып!, — арабоча йычик!ит! Мирон Захарович. — Зак! г!аура атахъып!.

— Йабаг!ах!ауаш? — Шамель днапшы-г!апшит!.

— Эх, йшпах!чпуш, х!ара уанх!ыг!взазара х!уцхъ-рыг!ап!, — йх!ван асолдат йышваз аг!вшинельк! рыуа азак!ы г!айшвихт!. — Ма, ари нахвта ук!вымжвы са йг!асыт.

— Баракъат босын, — йх!ван Шамель ашинель йшви-ц!ат!.

Асолдат ак!вымжвы ак!алта г!ахъижван, щап!к!выр-

шата йчпатІ, апкъгѣи йшинель ацІахъла йгІайшвицІатІ. АгІвѣджъгѣи разхатІ.

— ЙшпакІву авласть шгІахІкІуаш? — Митя Шамель дицІгІитІ.

— Йгъсыздырам, Митя, — джѣауап айтитІ Шамель.

— Уымгвжважван, авласть шгІахІкІуаш зымгІва планта йлырххъата йаѣапІ. Абани атыдз дуква рпны Ленин йгІвзачвагѣи йѣцта йынхитІ. Ауат зымгІва рдыритІ, — йхІвитІ арабоча.

— ХІамайсуата йгъамуашма? — дазцІгІитІ Митя, йшвокъ лачвгъала дапшуа.

— Йауашын, сычкІвын, ауаса дзапш капиталистѣа йара-йара зымлкъв гІауызтуаш? АтхаджъгІвара йалцІта, афатар псытІкъа бжалашцараква рпны йбзазарныс йадгылуаш? — йыргвынйыргІвитІ арабоча.

— Акапиталисткѣа дара гъайсуам. ХІара йгІахІпшІадыргылуа хІайщѣва юнкеркѣа, акъазаккъѣа ракІвпІ, — йгІацицІитІ аматрос.

Шамель йѣдзхъала йчІвакѣу йырхІвауа даздыргІвитІ. Ауатгѣи, йара йапшта, щарда гъгІаргвынгІвуам. «Абольшевиккѣа йрапшдзата, — йгІайагІитІ ауи, — аменьшевиккѣагѣи дара ззабакІуа рыцІа йтамамта рхІвитІ. Аэсеркѣа рахІа чѣгъа йцІритІ. Рыуа зхІва хъауцІушда?» Шамель ауи йгвы арбзиуан, йамуазтынгѣи йара йгѣихъазым ауыс йалыргата йгІазгвынымГІвуа.

Лунин дгІайхын, унашѣа зхъицІауа йотряд тшырзынайырхатІ:

— НбжѣагІвыргІа, хІара чІахІра злу хачІвы хІыхъѣдакѣцІахатІ. АпаштахІ правительства багъбарата йазыгІанхакыз — Зимна Дворец гІазкІкѣуш хІрыуапІ. ЗымгІвагѣи абджъарла шѣвадгалума?

— ХІадгалапІ.

— Хы хІмачІпІ, — дгІацІрытІ заджвы.

— Ауахъ йхІызнаргуаштІ хгѣи фачІвгѣи.

Шамель, Лунин дыгъгІайхъшвум. Аотряд Зимна йнадгылтІ. Акрасногвардейцкѣа йгѣи асолдат отрядкѣа йырзалху ашІыпІакѣа рпны тшандыргІалхъатІ. Ахысракѣа йакѣвдрыдзѣауа, зны йщакѣѣвахуа йакІвшитІ.

«Ахысракѣа ашІашѣрыс! ХІаракІѣатІ къапшы хъажъылра шѣвазпшы!» — унашѣа рзычпахатІ Зимна йагвыкѣскѣуз. Арыла тланыкъѣвала ахысракѣа анашІас, аюнкеркѣагѣи гъгІамхысхтІ. Абар йзырхІѣаз ахІаракІѣатІ хъалтІ. Акрасногвардейцкѣа, аматроскѣа, асолдаткѣа — зымгІва зынла тшщтІырхын, Зимна йагвыкѣвълтІ. ЗныкІ

ахъазла аюнкерква глахысуамцара йтхъун. Агвыкв-сыгІвчва «Урал» — хІва йалацІуруа, азаджв-азаджв дІап-хъысхуа, ахъатаква зымгІвала Зимна йагвыквылтІ, агва-швква йырхъыстІ, ашвква гІартІын атдзы йнашы-луа йалагатІ. Временна правительства ъалачІваз апещ-ква йырзынадзатІ.

Шамель Зимна агвашв данхъал ахы ймахъа йангІакв-шва, йнапІы дазамкІхуата дгІакІашватІ. Араѡа ауи йшахвагъи хъвашатІ.

СквшышвкІ щарда цІуата ауагІа нхагІвчва рпхдзы-ла, ауат рщала йщаквгылаз авласть — апаштахІи ака-питалисткви рвласть хъвашатІ.

АГОСПИТАЛЬ АПНЫ

Шамель ймахъа йгІаквшваз ахы абыгІв йалахатІ. Агоспиталь апны аврач дангІайпшы:

— Ари хвырта лашвпІ. Йыркъбата ахы гІалхымкІва амаль гьамам. Ущахва гІвызджъарата йхъвашатІ, йхъыхра атахъыпІ, — йхІватІ.

— ЙшпакІву сщапІы шхъухуаш? — Шамель йджъай-щауа дазцІгІатІ.

— ЙсхІватІи, гІвызджъарата йшІчІвапІ, ансагъи араѡагъи щапІыта йыгъуыхъвахуашым, зараженахар-квын уагарныс закІгъи гъазхІвам. ЙхъыхІхырквын ры-ца ласы йбзихуштІ.

— Момо, сагарныс йхвитпІ, сщапІы гъхъусрыхуашым.

— Ауи ура йууыспІ. Сара йшумуызла акт згІв-уаштІ.

Аврач данджвылцІх, Шамель йыщтІаз асолдатква йщапІы хъдимрыхкІва амаль шамам йгвындыргІвыр-ныс йалагазтІхІва, йгъырзимутІ.

— Сара схакв апны Совет власт гъщаквымгылстІ. Сара йсборчпІ Совет власт суагІа йырзыгарныс. Йш-пакІву алабаква сыцІарыс схакв авласт штазгуш? Ауаѡа абайачва хІырпшІагылата ужвыгъи хІайсра атахъыпІ. ЙсымгІан айсгІвыйа сара щапІ заджвыкІла? Атшгъи сыгъзаквчІвахуашым. СщапІы тІакІв йхъвахъвата ййы-хыргъи, рыца йайшысхаргъи сайсгІвыпІ. Йшыыхызтын, агара сгарацах.

— ЙхІваз уагІама аврач, уагуштІ, йгІаугвынгІвума, уарпсуаштІ, — йхІвитІ йхвыта йщтІу арабоча.

— Момо, анбжъагІв тІапІа. ХІара хІпны йшІчІваз ащапІы гъхъырхуам, йдырбзихитІ, аджвгъи гъагум.

— ИабакІву упны?

— КІавкІаз.

— А-а, йцІабыргыпІ, ауаѣа абыгІв птшы ззаныргІал-хуа уагІа аѣаквапІ, — лхІватІ йдзыргІвуа йгылаз амед-сестра пхІвыспа латшва.

— Бара йалбдыргІайа, хІахща? МомкІва баргыи ауаѣа бауума? — дазцІгІатІ Шамель.

— Момо. Сара араѣа, Петербург сауапІ. ХІаба йхІва-уата йсагІатІ.

— Шваба днагІвайума? — дылцІгІатІ Шамель апхІвыспа.

— Момо. ДтатарпІ. Араѣа ататарква щардапІ.

— ИшыбхІвауала бымылманпІ.

— Щта, сымсылманпІ.

— Йараби шваба ари сщапІы гызышІамхІвармищтІ?

— Санцахра сицІгІапІ.

— БгІай, хІахща, швабыжта сшйыхІвахыз йахІвх. ЙзышІахІвушызтын, йшІайхІварыгІатІ. ЙзышІамхІвуз-тын, ауи ауыс здыруа заджв дсызгІайауыргІатІ. Адуней сѣадзакву йгъсхъаштылхрым, ссабапкІ йыквсыршвахпІ.

— КІавкІаз па апхІвыспа ла тшва дигвапхан йаквип-ситІ, йшичпалакІгыи йашІайырхуштІ, — дымшыркъвитІ зхѣа шІахІву асолдат.

— Эй, Женя дуымгвапхушта дгѣаѣам. Ауи дгІвычІв-гІвыс гваппІ, дѣатІа-тлатІапІ, луыс бзита йылдыритІ. Уахъынлагыи хІа дхІыдзхъачІвапІ, тшынлагыи дынхитІ. Са йыгъсыздырам ауи тшанпсылщауа, — Михаил Иванович амедсестра дйыртшхъвитІ.

— ЙцІабыргыпІ, ауи антахъгыт асестраква дгърап-шым, швабыжта дгваппІ, жъыхъ ду лымапІ, — йхІвитІ датшагыи солдаткІ.

— Ауи лаба дыгъжвымдырума? Ансимшгыи йыжвгІва йыквта мшІы гІайгитІта, рыцІа йхъшвашву апалата мца тайцІитІ.

— Ванягыи Женя улызкІылпшитІ, ауи акІвымкІва лтурых зымгІвагыи гыуымдыррызтІ, — йхІвитІ Михаил Иванович.

— ЦІабыргыпІ, Михаил Иванович, — дадгылхитІ Ваня.

Агоспиталь йштІу ахвѣва, ргвы дырбзира ахѣазла йызламѣважвауа гѣаѣам. Ауасамѣара йхѣвлатІ, амза-ква гІакІытІ. Шамель дѣагІвназ апещ нагІвай лакта йымата лыгажв жакІѣа хахакІ днашылтІ.

— Салѣам алейквум, — йхІватІ ауи ашв апны дшгылаз.

— Уaleyквym салъам.

— Дзапшыа араъа Клавкiaz йауата йщтIу?

— Шамель, Шамель, арахъ угIапшы, Женя лаба дгIайтI, — Ваня Шамель дйыдсылитI.

— Уара уакIвма Джъана йналыхIваз?

— Щта, са сакIвпI. СщапIы гIвызджъарата йшIчIвапI-та, йхъырымхкIва йгъыуам, сара йгъхъдсрыхуам. УгIай ауи атIакIв сзышIахIва.

— Сара йшIасхIварын аврач сичвшвитI, ауи дыгъь-уаштI, — йхIватI ататар, йщтIакву дырпшуа.

Йхвыта йщтIакваз зымгIвагы йгIаргвынгIвытI, алыгажв йтахъыз.

— УхIыргвыгъитI закIгъи хIымхIварныс. Ауи гъакIвымма йхIхIвауа? — Михаил Иванович йщтIакваз тшырзынайырхатI.

— Ауи акIвпI. ХIара Николай йшIайхIвата хIхIвапI. Иара уачIвы дыццIхуаштI. Уца, упшгIа, дуаухуазтын, — йхIватI Ваня.

— Ауи гвыбзыгъарапI, — дадгылтI алыгажв.

Араъа Джъана дгIашылын лаба йалхIвтI аврач дшгIай-уаз. Алыгажв дджвылцIхтI.

— Швуысква шпаъу, йкъахву апалата? — дазцIгIатI аврач.

— ЙбзипI, анбжъагIв врач, — йхIватI Михаил Иванович. — ХIбзихахитI.

— Швбзихахра атахъыпI, йъакIвызлакIгъи Совет власть щаквгылитI. ХIбзазаща ауи аъара йбзихуштIта, упсыта амаль гъамам. Ауаса Барокъва Шамель тшимыр-псыкIва йгъиуам. Даби, Женя йгIартIластI Шамель йщапIы. Абар швапшы, анбжъагIвчва, аквайчIвара рыцIа-рыцIа тшгIащтIнахитI. ЙхъхIимрыхуазтын гIанха гъымам. Уразызтын уачIвы щымта йхъыхIхпI.

— Момо, сщапIы гъхъусрыхуашым. СнапIы йалаз ахы гIалухтI, йгIаурыцкъатI, ауи ахъаз баракъат босын. СщапIы сагузтынгъи уара лъажъа гъуымам, йызнымкIва йгIасаухIвтI: уборч уырхъйатI. Лъажъа шуымамла швъа угIвырныс ухIватI, ауи гIвыта сара мачвы ацIасцIапI.

— Йшутахъу...

Аврач данджвылцIх, йызныкъваквуз зымгIвагы Шамель йщапIы йапшытI. Ауат швара-гIваракIгъи аъамкIва рхIватI. УадыргIвана алыгажв дгIашылхтI. Ауи йнапIыла дпшгIумцара ашIчIвартаква гIайаутI.

— ЙшIахIва йауаштI, — йхIватI алыгажв.

— Уыхъыз ачIвыйа? — дазцIгIатI Шамель.

— Къвырманби.

— ЙшахІва, Къвырманби, къвырман сузалтІ, — да-
хІвитІ Шамель.

— Аврач дукІ йызхъауцІушта дгъаѡам. Ауи апаш-
тыхІ йзаман агІангыи ари ачымазагІвтарара апны дынхун.
Ужвы дадырцалын дгІахІдрайѡазитІ. Ауи йпсы знапІы-
цІу акомиссар йакІвпІ, — йхІватІ Михаил Иванович.

— ЙцІабыргыпІ, — лхІватІ Джъанагыи.

— Щта, токваль хайыр алапІ, швалага. Ваня, ашв
гІаркІыта ачІвы атх, аджвырагІв гІайуазтын, хІычвхтІ
хІхІвапІ, — унашва йчпитІ Шамель.

Джъана йатахъыз зымгІва гІалрыхІазыртІ, йзыны-
къваквуз алалын, Шамель апещ ауатыкв йтагылаз астал
дыквырцІатІ. Къвырманби асабын йрыгІвбумцара йшІ-
чІваз абыгІвква раныргІалхра далагатІ. Шамель ахы-
гІа гызычхІум, дгъзитІ, ауаса йгвыквщщын, дгъдрыпІа-
тІауам. Шамель йщапІы цІладыркІыта йгыи йшІар-
хІвата ачварта даныларцІах ацІх бзита йаласкІаакІѡа-
хъан. Къвырманби дцахтІ, Джъана Шамель дйыдзхъа-
чІварныс дгІанхатІ.

Шарпынква надзауа йаналага Шамель, дъашчвуз
йгІалцІла, дчварчважвауа далагатІ. УадыргІвана пхдзы
хъшвашва гІайыквначватІ, йылаква хъгІвапІта дпсытІ
акІвымкІва йгъудырам. Джъана ауи ймахъа дамцІастІ—
йгвы ужвыбырг йашІасуаштІ ухІвауата псайспадзата
йынхитІ. Джъана ласыта йхъа лрыкацІатІ, ауаса Шамель
дызкву дгъыквцІуам.

— Шамель, Шамель! — ауи дгвъаджъуа лхъа йгвтш-
пы йадылцІан, йыхъыз лхІвитІ, дгІалылкъѡара, тшгІай-
лырдырхра лмурадта. — Шамель, Шамель... Уа сара
йхъчІваз, Шамель дпситІ, Шамель дпситІ! — дгІацІ-
рытІ Джъана, лыладзква къвыд-къвыд йгІакІапІлауа.

Йапхъахауата Ваня дгІащтІчІватІ, ауи йымщтахъ
Михаил Иванович. Ласыла апалата зымгІва гІашы-
хатІ.

— БашІас, тшщаквкІы, закІгыи гыгІанымшатІ. Ша-
мель ачва даган акІвпІ. Ауи ари ахахъагыи йыла гыгІа-
хъайымрыстІ. Швсабыр, тІакІв дычвыргІатІ, — йхІватІ
Михаил Иванович.

— ДхъшвашвахитІ, йшпакІву дшычвуа? — дгъадгы-
луам Джъана.

— БашІас рхІватІ, значит, башІас, — йхІватІ Ваня.
АмакІыра йшалаз Шамель сахІаткІ аѡара дычвтІ.
Ауи йылаква ангІахъитІы, Джъана дгвыргъачван, «Вот

молодец» — лхІватІ. Арат ажваквa заГІаз ахвчва кьахв-та йГІалахъыччатІ. Джьана, йылхІваз дачвпхашахын, апалата дджвылкъьатІ.

— Ужвы, Шамель, хаджъалькІ уымазтынгъи угъпсых-рым, йуаГІама йлымхъахІваз, уальяхи бзи ушылба, — дымшыркъьвитІ Ваня.

— Шамель, угылта ужвыбырг угІахІвы! Уара уапш-та Женья Ваня йыхъаз дчІвузарквныз хъала дгыла дГІа-хІврын, йыгъцІабыргымма, Ваня? — дхъыччитІ Михаил Иванович.

— ЦІабыргыпІ, цІабыргыпІ, Шамель угылта угІахІвы, йалацІритІ антахъгыт ахвчвагы.

— ШвсыргвыгъитІ, анбжъаГІвчва, сщапІы шбзихауа ачвартагъв махъа сыквгылата сГІахІвырныс.

— Шамель мшхаз, йа унапІ зГІвадала Женья лыбгъа-цІара гІауымкІуазма, лхъа угвтшпы йыквылцІата да-нуыздыргІвуаз! Эх, угъауашым уара солдатта, хъацІа-ра гъуылам. УадыргІванагы Керенска дГІаукІырныс уалагитІ. Ауди дГІауымкІыкІвагы Женья дузыгІакІын-да, — Ваня дхъыччитІ.

— Арахъ швГІадзыргІвы, анбжъаГІвчва. Ласыла аврач дГІаныкъвуштІ, Женьягы ауди дйыцызлуштІ. ЗакІгы гыГІымбатІ, закІгы гхІмагІатІ, заджвгы Женья ллакта дгътапшуам, дгырыпхашум йгы ауди хІгълачважвум. ХІанГІалма? — ачымазаГІвчва тшырзынайырхатІ Михаил Иванович.

— ХІанГІалтІ, — рхІвитІ зымГІвагы.

— Швуысква шпаъу, йкъахву апалата? — дГІашылитІ аврач. Джьана дпхашитІта аврач дипшитІ, ачымазаГІв-чва рахъыла тшгъацалырпум.

— Айрыш ушпаъу, уазхъвыцма йуасхІвыз? ЙхъхІуры-хума ущапІы?

— Момо.

— ЗымГІвагы йшваГІитІ дшадымгылуа, сара лъа-жъа гьсымахым. ЗакІ йызниуазтын акъванчаГІара йара йчІвыпІ, — йхІвитІ аврач.

Аврач зхвырта шІыцта йшІахІвара, йГІаджвджвара атахъыз дырпхъпшын дджвылцІхтІ. Джьана лхъазы дан-ГІаГІвнаха, ахвчва Совет власть ьащаквгылыз агород-ква, ашІыпІаква йрылачважвауа йалагатІ. Ауат йГІар-напІыцІашваз агазет зымГІва апхъатІ.

— Женья бзи, хІштГІачва абгу хІбыхІвахитІ, газет шІыцкІ хІызГІау, — длыхІвитІ Михаил Иванович.

— ЙауаштІ, — лхІвитІ Джьана айшыста.

Запыт йшылчпалуз апшта, Джьана апалата днашыл-уан, салъам анралхра, Шамель йчвартагъвы дазцун. Ауаса уахъчѳва йалкѳлата хъагѳлата дгѳайпшытѳ. Ауди агвы йгѳатыцѳуа, йпху ажваквала джъауап хъайзамтуа йгѳалцѳла, лнапѳы швабыжта йырбѳытѳ.

— Ма, ари папа йузыгѳайтихтѳ, — акѳас шкѳвокѳва йамгвата закѳ гѳайылтын Джьана дджвылцѳхтѳ.

— Ваня, угѳай алыгажв йгѳадирыгыз гѳартѳлата, зымгѳвагъи йырзыша, афгѳвы бзипѳ, балахѳкѳ амгвазапѳ. Зымгѳвагъи хѳапшыпѳ, унагѳва рызкы хѳымфахищтара щарда цѳитѳ, йгѳахѳгвалашватѳ.

— Уымгѳапсан, Шамель, апхѳвыспа пшдза йгѳалгыз грамкѳла йагѳвнамгауата, йацъарагѳвычвта йырзысшапѳ, — йхѳватѳ Ваня, ашѳахѳва йыртѳлауа. — Сайщчваква, сайщчваква, павидла эту чѳахъва! Абари согѳапѳ! Ашайтанкѳва кымта сгѳадырхѳвытѳ, ари лара Женя лхъвы акѳвмызтын.

— Йызхъвызлакѳгъи йгѳалгатѳ, дызгѳвадахатѳ, — йхѳватѳ зщапѳы атопх йшнахта йщтѳу асолдат. — Шамель бзи дылбатѳ йылзухушѳа?

— Ма, сайщчваква, тшшврытхаджъ, — йрылайшитѳ Ваня.

— Ваня, са схъвы Николай йтарала йгѳащтѳарцѳаз йыт. Ауди ща щарда йыцѳцѳтѳ, дкъарусызхатѳ, — йхѳватѳ Михаил Иванович.

— Са схъвгъи йыт, — йхѳватѳ Шамельгъи

— Сара схъвгъи...

— Сара схъвгъи... — йгѳагатѳ абыжъква.

Ваня йыгѳвзачѳва дрылактапштѳ, йххыз ачѳахъва йшаъаз апш йадикѳылхын асолдат йзигатѳ.

— Уыхъыз ачѳвыйа ура?

— Макарпѳ.

— Ма, Макар, анбжъагѳвчѳва зымгѳвагъи ари атшыт ура йуфара атахъыта йырпхъадзитѳ.

— Сайщчваква, сайщчваква! Ачѳвыйа ауди аъара бзѳара злагѳасынхаз?.. — Йыладзѳва йчѳгѳайитѳ Макар.

— Уара, Макар, ща щарда уыцѳцѳтѳ, ауагѳа рыхъаз ща урычѳватѳ. Ауди бзирата йъанамхъауа гъаъам. Совет власть йазгылуа зымгѳва хѳайщчвапѳ, уахъхѳва ура, уа чѳвы сара, — йгъынйыргѳвитѳ Михаил Иванович.

— Тшырбзиха, солдат, Совет власть агъачѳваква ужъвыгъи хѳгърылымгастѳ, — йхѳвитѳ Шамель.

— Салъам алейкѳвым, анбжъагѳвчѳва!

— Уалъакѳвым салъам, анбжъагѳв комиссар!

— Швшапъакву, щта, анбжъагІвчва? Ари ачІвыйа, пирог? ЯабагІажвг ауи, зунагІва мышхарыз?

— Щта, анбжъагІв комиссар. Ари Женя, амедсестра, йхІызгІалгын...

— АнбжъагІвчва сара йгІасыртатІ...

— ШвызгІвадахатІ! Абари уызгІвымсхыз айщва аба-барапІ. Ари апшта хІабабауата, йхІайгІайуаш контрре-волюция къярукІгьи адуней йгыквым. Украина, Дон, Қъвбина, Россия аквта областкв рпны тшыгІвра щар-дапІ. Ауаса атшыгІвра агородкв рпны йбзазауа арабо-чакв йрыымтра ахъазла Совет власть агъачва уыс гвымхата йгІандмыршауа гъаам. АтшыгІвра ачІвыла йщаржитІ. Ауат Совет власть зхчауа акрасноармеец-кв, аматроскв амла йадыргара, йзамайсыхра, йхІчІв-хаз азаводкв афабрикакв ашІасра ахъазла арабочакв шдрычгуш йащтапІ. Ауаса ауагІа гъузырпсуашым, ауагІа рвластгьи гъузыптшуашым. Контрреволюция йъакІвыз-лакІгьи ахъа гІащтІнахитІ. Ауаса хІайсыгІвчва хъацІа-ра ду рылата ауат акъяру квайчІвакв аладрыхъвашитІ. Швгвы швымрыдзын, йыгъхъарахым хІмамыр мшкв, хІынхауа-хІынцІуа хІанджвыквылхуаш. Ужвы, цІабыр-гыта, ачІахъвагьи мацІпІ, азаводкв афабрикакв райхІа-ра гынхум, йаларыхъвашапІ.

Петербург апны йгІаншаквауа жвдырума? Араъагьи аконтрреволюционеркв йызнымкІва тшгІащтІырхтІ. Газет кІара гІашвадзума?

— ЙмачІдзапІ, анбжъагІв комиссар.

— ЙауыпІ, сара швгъсхъсраштылым. Щта, бзила! Ласы-лас тшшвырбзиха!

— Бзила!

— Акомиссар хІбзазащакв йгвапхатІ. АхъазыкІ «йкъахву апалата» — хІва йгъхІыпхум. — Ваня ауатыкв дтагылапІ.

— Ваня ужвыгьи бзидздара уайсра атахъхуштІ. Абе-логвардейцкв акапиталист къяралькв ргІащтичви Рос-сия багъята йаларыххатІ. Ауат зымгІвагьи рыщта гІа-нымхауата йаларыхъвашара атахъыпІ.

— Михаил Иванович, йшухІвауала, сара йсхъазыпІ йайсуаш. Уара щта, Шамель щта, Макара, арахъ арат зымгІва?

— Ауат зымгІвагьи уыцызлуштІ, са сакІвымкІва. Са-ра азавод сынхарыквын, рыцІа фйада гІазгуаштІ. Сара абджъар чпарала съзапІ. Акапиталисткв гІазцымхуш абджъар счпуштІ.

— АчІвыйа, Михаил Иванович, ауи узалачважвауа?

— Сзалачважвауа ауи акІвпІ, Шамель, мшкІыта йгІым-бауата амызка агІвстІ, араѣа йштІакву рыуа зджъакІы бзихатІ, ауаса аврач комиссия анГарпшра, айсГІвыта йауыухуашта йырпхъадзарныс ауаштІ. Ауи апш гІаншуз-тын, хІзавод йсырцуштІ.

— Йабатамамхым, дара йтамампІ, — дадгылитІ Шамельгы.

— Швсабыр, Женя ажва лымапІ, — унашва йчпатІ Ваня, Женя дГІашылта йаниба.

— Ваня, уымхъвмарын. УачІвы йыцІыргІвГІахквуш йрыуапІ арат: Ваня, Михаил Иванович, Шамель...

— ЙшпакІву, Шамель дымбзихаскІви? Ауи йамгІан хабзайа? Ауи апш гІаншахъама? — йджъайцитІ Ваня.

— ЙджъащахъвапІ, швабыжта йджъащахъвапІ! Дконт-рапІ ауи апш унашва зчпаз, — дцІритІ Макаргы.

— Аврач йашвхІв, сара ачІвыйа йстлакІуа, — лхІвитІ Джъана дкъапщхауа. Ауи Шамель йахъыла дыцІп-шитІ «АкъванчаГІа спны йгъйымбумиштІ?»

— АхъязыкІ швымцІрын, анбжъагІвчва. Сара йыз-дыритІ сщапІы шбзихахыз. ЙшшІахІвугы саквныкъвитІ. Джъана, сбыхвахитІ шваба уахъа дГІаштита йырртІ-лах. Йара акІвпІта, аврач дзайѣазауа смахъа акІвпІ, сщапІы ауи јуыс гъазйымам...

— ЙауаштІ, Шамель, са дГІасщтипІ.

Джъана дджвылцІхтІ. ЙГІалахаз ачымазагІвква аха-бар шыц шарда ймаркІытІ. АзджъакІ йтамамта, аз-джъакІ йтамамымкІва йырпхъадзитІ.

— ХІара чви жъи хІкІнацІыкІѣара араѣа хІштІазла-ра шатахъым бергълыпІ. ЙашІамсуа ахвчва гІаргитІ, йабаштІарцІуш, йбзихаквауа аныцІрымГІвГІахра. Швара Шамель йыхъаз швымГІапсан. КІавкІаз гІвы абнаджъма апш дщаласпІ, адз йГІахІвыз хъбалхнацІыкІѣара йхвурта йыхитІ, напІыкІла ауапхчав йалу ауарба гІакІ-ницитІ, — дашІыпхъадзитІ Ковалев.

— Михаил Иванович, йауыпІ съадзаурыкъапщыз, — дахІвитІ Шамель.

— УагІахъата адуней йыкву зымГІвагы закІы-закІ хІалъ, шан, цІас рымапІ. Сара ащхъа бзазагІвчва рыхъаз йсхІваз мцы кІара алума?

— Момо, — йГІагатІ йкъахву абыжъква.

— Щта, ачІвыйа уызкъапщхауа?

— ЙыгъхІахбзам хІызквчважвауа йаГІауата дхІыр-тшхъвара. ХІа хІпны ауи пхашара дупІ.

— Са уара йгьухъазым йсыртшхъвауа. УуагІа шабгу срыквчважвитІ. Швхабзаква сгвапхитІта зымгІвагьи йырдырра, йгІаргвынгІвра стахъыпІ.

— Швхъвлапын бзита, нбжьагІвыргІа!

— Хъвлапын бзи уызгІайтІ, Къвырманби!

— Джъана днагІвхын, Шамель йщапІы ргІлах, дыцІыргІвгІлахитІа. ЙышпауыртІлуш йымйыскІва?

— ЙбзихахтІ, Къвырманби, гІальяматта саквныкъвитІ.

— СаквныкъвитІ ухІвама? Ай ауи агІан йхІчпаз зымгІва алаурыдзтІ. АбыгІвква райшата йыгьйыхуашым. ЙгІахв щта, йхІыртІлахпІ, йануумуазара.

Алыгажв дсакъдзауата Шамель йщапІы йыртІлатІ. Шамель дгІагылын апещапны дныкъвитІ.

— Шамель дныкъвитІ, «Ура!» — дцІритІ Ваня.

ЙщаквкІыта зымгІвагьи «Ура» рхІватІ. Шамель такІвгьи дшвауа йщапІы даквгылитІ. Ауи йхвыз йщапІы рыца йшайшысхаз гвы айтитІ алыгажв. Къвырманби Шамель дщгІайжъхын йщапІы абыгІвква шйыхыз йырхъвыхитІ. ЗымгІвагьи, ажвакІ рымхІвауа, алыгажв йчпауа дырхъвыхитІ, йхІвуш йазпшитІ.

— Абараъа агІвыбыгІвкІ акъытІ, — ауи агІатчылыргІа даквситІ. — УщапІы айшысхатІ. Йрытамамхра ахъазла йатаптшхра атахъыпІ.

— Момо, Къвырманби. Ауи айсра алгарыквын йыпхІтшыхпІта сщапІква йацъарата йыхІчпахпІ. Ужвы хІвласть хІхчара атахъыпІ. Ауи акІвпІ Владимир Ильич Ленин йхІвауа. Дудырума Ленин?

— Йхабар сагІатІ, абара дыгъзымбастІ. ДгІвычІвгІвыс дупІ рхІвитІ... — Шамель дпшвырхъыччауа йаниба, Къвырманби дашІасхтІ, йажва ацІыхъва йнаймырдзауата.

— Угвы йауымрысын, сьахъыччаз, Къвырманби, — йхІвитІ Шамель. — Саргьи данзымбасыз къару ду злу алачпа дукІ йакІвдзысщун.

— ШвйыздзыргІыстІ Шамель алыгажв йхъа шта-йырпшуа. Ленин дибатІ! — ЙгъхъайцІум Ваня. — Ильич Шамель дызшитын дгІайцІгІатІ: «АнбжьагІв Шамель, йгІасахІвстІ ареволюция шхІчпаквуш?»

— Ваня, — йахъуачвитІ, — йхІватІ Михаил Иванович. — Сара Ленин азавад апны дгІачважвауата дызбатІ. Шамельгьи ауи апшта зджьара дибазапІ.

Араъа Шамель Ленин дшибаз райхІватІ. Ауи амщтахъ Шамель йыщтІакваз датшата йгІайпшуа йалагатІ.

Ауат Шамель йшипшуаз йГанахІвун: «УипшыстІ ауи! Ареволюция зрыхІазырыз дрыуапІ!»

Ащымта агоспиталь йГіацІыргІвГІахквуз кьазула аврач комиссия ьагІвназ апещ йрызшыртуан. ЙнашыллакІгы йшвѣа йымата дГІаджвылцІхуан. Акьазу Шамель йГІайыхадзатІ. Ауи дкѣватІ йгы, йгвыжкІыз атенгьыз апшта, дквайчІвата, дхѣващыта дГІаджвылцІхтІ.

— Йынша ачІвыйа, Шамель, — дГІайпыралтІ Михаил Иванович.

— Ма, уапхѣа.

«Барокѣва Шамель ХІвсин йпа данхвха амштахь йщапІыкІ хсантиметракІла йайшысхатІ, йагѣьма махѣа йнардзата тшгѣауацІнахуам. Ауи ахІатырла айсГІыта дгѣауашым. Нхара азавад дщтихитІ!» Мачвы ацІарышвпІ.

— АчІвыйа ухѣа зкІашваз, Шамель? ХІацынхапІ, хІайщчва абджьарла йадыгІгалпІ.

— Михаил Иванович, сара азавад сыгнымхастІ. ЙсымГІан рабочайа?

— Сара рабочата сГІадридзушума? УшІапІ, уащцахпІ, йудырхпІ. Унай, унай райша спны. УачІвы анхарта хІаццапІ.

— Момо, Михаил Иванович. Сара йГІаспшырныс гѣакІвым акрасноармеецкѣа сызрылалуа. Ауаѣа узайсуазтын, убзипІ, дзачІвыйа сГІазкІыта сщапІкѣа зшвуш? Ари ашвѣа гвймхѣа дсмырбазтын сгѣалымгама. Атшы сзаквчІвуштІ, ахІвала сзыкшуштІ, сызхыситІ, датша ачІвыйа йатахѣу?

— УщапІы тамамта йгымйыстІ. Ауи атшы уаквчІваргьи щѣагІвта уныкѣваргьи угъартынчуашым, умахѣа гѣауацІыцуам, — йгыуам Михаил Иванович.

— Псайспамцара ййыхпІ, ачІвыйа йыурычлуш, — Шамель йхІва дгѣахѣысуам.

— Йшызбауала ура уГІаджвыкврымцахкІва угъразхушым. ЙаѣазтІ ауасагьи. Ма, ари садрес акІвпІ. УшГІахынхІвыхуа райша спны унайитІ.

Ар Кѣапщ аныкѣвадыкѣвакѣа гѣнарахвуам, йуагІума, уца, абзи уанйатІ! Зны, зны, датшагьи закІыла суыхІвуштІ. Женя лнапІы уымкІуата, ажва гѣапакІ лауымхІв-уата уджвыквмлхын. Ауи бзира щарда хІзылхатІ, йалкІГІата ура. Бзиралагьи джѣауап лытхра атахѣыпІ. ЧкІвыныгІара уумрыхын. Ужвгы зны бзила!

— Бзила. ЙухІваз зымГІва сырхѣйарныс ажва уыститІ, Михаил Иванович.

Шамель Лунин дзыпшгІазтІхІва дгьймаутІ. УадыргІвана ащъагІв айсыгІвчва дрылалтІ. Ауи дызлашваз агвып километр гІважвакІ аъара амырдата, датша зджъара йпщІалра атахъхатІ! Шамель йщапІы агърачытІ, акомандир, ауи аниба, дгІауиштхтІ.

...Шамель райша ДжъанаргІа дцатІ, йгьи йщапІы ачыра чІвахнацІыкІъара ауаъа даъан. УадыргІвана ауи Михаил Иванович дибара йтахъыта дйызцатІ.

— Сальам алейквм, Михаил Иванович! Рабоча дутахъума?

— Уальаквум сальам, айсыгІв балахІ! АконтраквазымгІва урылгата гІацІуаштІ?

— Заджвгьи дгІанымхауата...

— УгІашыл, ужвыбырг хІчаптІ, азавад хІцапІ.

Шамель йбжашІуну апещ лашцара даннашыл, йгвыргъбауа йгІайпылыз апхІвыс лакІвымкІва закІгьи гьйымбатІ. УадыргІвана, алашцара йылаквва анашца, йгылаз ачвартагъвыжви амачваквва эту астоли йбатІ. Ари акІвпІ Михаил Иванович йшихІвазла «йбайара» зымгІва йнадзауа. Апшвыма дчата, ауат гІаджвылцІхуа йаналага, Галина Борисовна Шамель дгІашІалрыстІ.

— Ари тшйыцуымчпан, дынхауа далагарквын штшпсшщуш йхъаштылхитІ. Уара, сычкІвын, йаназаману тшпсшщала. Уахъа хІпны угІайх, хІпны аъара зджъарагьи угътынчуашым.

— ЙауаштІ, хІан, йшцауа гІбапІ. Бзил!

КВАСА ЙГВТАРА ЙЫРХЪЙИТИ

Россия апны а-Советквва рвласть шаквгылта йзагІаз КІавкІаз алагъ тланыкъва йту ахІчва, агІымстачва, абайачва гвакъвпра ду йалашватІ. Ауат рыуа ашардагІв тамамта йгІаргвынгІвытІ, гІвыма пхдзыла рбазара цІхъва шачпаз. Акыт апны йапшым ахабарквва ныкъвитІ. Хан йпа йхъатала йхІватІ: «АчвкІвырквва власт гІважва рытта, йшчвкІвру йгІанхуштІ! Ауат акъралъ рзынкъвгума? МчыбжыкІла йхъвашуштІ рвласт цІапІажв!»! «Арат ажваквва йызхІвахлакІгьи закІы алайырхІун, йара йшитахъу апшта йпсахуан, Хан йпа йакІвма, момкІва Кваса йакІвма арат ажваквва апхъа йызхІваз аджвгьи йгьидырам. Астаница апны йгІаншаз а-Советквва амЦахишцтара ахабарквва тшырпсахтІ. АпаштыхІ йц-

хърыгIарныс англъызквагъи, анамыцакквагъи, афранцуз-
кIвагъи, американцкIвагъи)гIайта, йъакIвызлакIгъи а-Со-
ветква амцIырцата, Ленин йыгIвзачвагъи йаргъи айха
харква йыртачIвата Сбыр йыргата рхIвауа йалагатI.
АхIчви агIымстачви ага ргвы дырбзиуа ахабарква рхIва-
рыгъи, рызджъакI Россия апны йгIаншауа тамамта йыр-
дыруан. Акъраль уагIахъата йту зымгIва тшгIаштIырхтI,
урайгIайума!

Квасагъи Шамель ахакв дантиштуаз мурадта йчпаз
ласы-лас йшйырхъйуш ацIыхъва дтагылтI. АхI ауыс
шахъвдаквиштуашыз, йгIайцирхърыгIаквушыз агъиква
щарда дрызхъвыцтI. Ауи йгъитахъым Аруджъан дчIва-
гIгIуа дигарныс, длылахъвмарта дкIайрышвхырныс.
«Лани лаби разыта дгIазгра атахъыпI. Ларгъи схIа-
чIаш дыгIвназтI. ДсымарыцIахан, ауаъа дыгIвнадсыр-
цIатI схIвапIта, спхIвысыжв дщаквскIыпI. Лара Ару-
джъангъи накыхI цкъала бспхIвыспI, сунагIва быгIвнапI,
ачIвыйа датша йбтахъу, схIвапIта дхъсырпшшапI». Ауи
ахъазла айфанди Аруджъан ланца KIамыщ хъымпIы-
жви драчважварныс йаквикIтI. Ауи ачрынчва рпещ дан-
нашыл йашIадрысыз ахабар ййрагIара ахъаз дангIа-
джвылцIх ахъышв дыдгылтI.

— Ай, ари абольшевиккIва зны йгIадзахында! Адгъыл
зымгIва арыцIаква йыртитI рхIвитI. АхIчва амыркъ-
ычвуаштI. Ауи йдыритIта гъакIвымма Аслъамбакъ шIас
йымамкIва йзыйжвуа, — йхIвитI азаджв.

— Аслъамбакъ йымлыкв зымгIва амарушкIа хъапщ-
кви аркъи йрыквирыдзитI, — йгIацицIахитI йгIвыджъ-
хауа.

— Аслъамбакъ дгълагам абольшевиккIва гIайырквын
йаргъи дшырщуаш, йымлыквгъи дшалырщтуаш йдыритI.
АчIвыйа дзайгъдзуш? УахъагIваца йылата йпшуа, тха-
джърата йтайцIауа зхвыйа!

— Амырбигъи дгъычвам. Ауыгъи йхъвы йылапI. РахIа
бзита тширытхаджытI, йгвы йырчIвитI. Шамель дгIа-
мискIва Аруджъан дгIайгуаштI рхIвитI, — дгIалалатI
ачважвара йхыгIвхауа.

— Шамель Ар Къапщ дрылата дгIайитI рхIвитI.
ДгIадзарыквын Акваса йхъаштахъла йпсыхъвда пикъ-
ыпI, — атайхIвахитI йапхъахауа...

ЙтамампI, ажважв йахIвауа — «ахабар аджъугъальа
йахIвахпI, адгъыл йахIвахпI, апша йгIанагпI» — йша-
кIвызлакIгъи йыгъцIакIхушым. Абар арат ащхъвагIв-
паква йырчвыцIахIкIуа зымгIва дара рыцIа бзита йыр-

дыритІ. Шамельта псы дылызгаз Россия райсра ду дгьа-
ламдзмиштІ? Сгвжважвара атахъыпІ» — йгвы йгІана-
гын Кваса ахъышв дгІакІылцІхтІ. Араъа ауи айфанд
йыщтайштийыз ачрын дгІайыдххылтІ.

— АгІвыджьгьы йрасхІвтІ. Ужвыбырг йгІайуаштІ.

— ЙауаштІ, уца.

— УгІайгва, угІайгва, анчва йквайчІвара знапІыцу,
айфанд тлапІа! КІамыщагьы угІайма? ЙбзипІ, йбзипІ.
ШвчІваква, — йрайгвитІ.

— Зымчхъара анчва апегІамбар йчас апшта тшауацІ-
зирыхыз, швунагІва шапІ мшы алахІ йгІахІйыргылтІ,
— йхІвитІ айфанд. — АлахІ бзиракІла хІгІауыргвала-
шваргІатІ ахІ.

— ХІалачважвахпІ ауыгьы. Йшвымырхъйуш уыс
швсырхарныс швыгьгІазшІысымттІ. Швымгвжважван,
ужвыбырг айшва гІадыргылуаштІ.

— Уальахи, уара уыхъазла адзы хІштагылра. Ауи
гьакІвымма, КІамыщ?

— Тамамта ауи акІвпІ. Адзы ныжъхта, амца хІыла-
гылпІ.

— АхІы, абар айшвагьы гІадыргалтІ. ПсимлахІ швхІва.

— Айфанд дхІвахІвтІ, йпцІаква йщцын, ачара дала-
гатІ. Ауи ТогІаныргІа йыртшхъвитІ, абахсыма дахъитІ,
псайспадза, йаквйырчІвауа дчитІ. Айфанд йдыритІ Аква-
са ахъазыкІ дшгІазшІимтыз, уыскІ шийырхуш йгьы
ауи ахъаз хвы бзи шйауаш. КІамыщгьы закІшгІайшІа-
хІуш йылайхІвитІта, йдаква гІагылтІ. Ачара йаналга,
Кваса хъарата дгІалалаган йтахъыз райхІвтІ.

— ХІа хІпны йгьгІарымшатІ, хІпны йгьыдзхуам
гІвпхІвысчва, хыгІвпхІвысчва гІагра. СымгІвашузтын,
йгьышаригІатпІ, — Кваса лацІыхъвала айфанд дипшитІ.

— ЙузырпхІвысуашта, рыгваныхІ уыквымшвауата
йузынкъвгушта уаъузтын, ашаригІат уархвититІ хыгІв-
гьы уымазларныс. Уара Амырби алахІ йымчла, жвагІв
пхІвысчва уымазтынгьы атуша-муша йылата йынкъву-
гуштІ, ръизйатІ уыквымшвауата йузырпхІвысуаштІ.

— Щта, ауи акІвпІта, йгІасрайшыспІ. АлахІ адуней
ангІайша абзибарагьы ацгІайшатІ. Ауи пхашара гьалам,
суыс экву райшата йшвасхІвпІ. Сара Аруджъан дгІазым-
гкІва амаль гьсымам. ШвгІвыджь швцата Буба швйа-
чважварнысла сшвыхІвитІ. ТгІачва шсымугьы жвдыритІ.
Ауаса ауи дсмырбазушта ауыс швгьалазжьюам.

— Ауи хІвашахама, абзибара ауыс цІолапІ. Бзи йа-
бабауа агІвыджь йырбжьалуа джъахІанам йзыгІашитІ,

йабэихІвагІвхауа псапа ду гІайгитІ, — айфанд ауыс шайыруаш даштапІ.

— УальахІи, Буба уара уапш мхІвы данйаура дгвыргъара шатахъу, — йхІвитІ КІамыщ.

Ларгьи дгвыргъара атахъыпІ — атхаджыгІва дашвуштІ, акыт дрыхъвпхІхуштІ. УымгІапсан, хІара ауат хІызрачважвапІ. Арахъ ауыс хІаларчважва, — айфанд йыхв йдырра йтахъыпІ.

— ГІвычвкІи пщыжвкІи йыститІ. Уара, хІапхъа алахІ унимхтІ — жвауасакІ, КІамыщгьи — кІвдыртш бзикІ швыститІ. Швразума?

— ХвуасакІ ръара гІацІлах.

— Хвбагьи здыруада, хпа уызнацсІитІ.

— ЙауитІ, йхайырхатІ.

— Уара закІгьи гъухІвуми?

— Сара сразыпІ. Ауаса атшы акІвдыр гІакІвгьи ацІащти, — дахІвитІ КІамыщгьи.

— ЙауитІ, хІангІалтІ. УачІващтахъа — ауыщтахъа ква араъа дсызгІажвгитІ, — рнапІква йкІын Кваса йысасчва найдасхтІ.

— УахІвапІта дйутпІ, унапІыла дугапІта дыгІвна-уырчІвапІ. Ауи гъакІвымма, КІамыщ?

— ЙцІабыргыпІ. Анчва йситхуашйа уымхІван. Буба бзазаштата йымугьи уапшы, айгвата йауызгьи уипших, — йджъайщитІ КІамыщ.

— ХІаргьи Аруджъан лсабап хІыквшвитІ. ТшкІвдыр-аквы гІауынхара ахъазла хпа-пщба сквшы учрынра атахъыпІ.

— ЙтамампІ, айфанд, йухІвауа. Ауи акІвпІ ащца пщдза дсыманда зырхІвауа.

— Арахъ угІадзыргІвы, КІамыщ. Буба хІйызцитІта хІйачважвитІ. ЗквайчІвара снапІыцІу дгвыргъачІвауа дшадсыргыла. Уара ауыс ацІыхъва йнауырдахпІ. УынбжъагІвгьи дгІауыцІтата Аруджъан дизыга. ЧкІвыныгІа ууымрыхын. ТшлырчІвыуитІ, агыйитІ хІвата щтахъла угІатымхъан. Дзапш пхІвыспайа дымчІвыуата зун-гІва йджвылцІхъу? Дгъаъам ауи апш. АбзытлхвыгІа лыбра ауызтІхІва, лакъыль айшыспІ. Лаща йа лани лаби ракІвпІ апхІвыспа лбзартта гІалызхуа. Йхъадата айгвата йуауа дшаъу уапшра атахъыпІ. ТогІаныргІа швайгвахарквын, ари акыт апны ныжъхта, агвладчва кытква рпынгьи хвду швзырчпалуштІ. Ауи акІвпІта, сычкІвын, уарта йгІайуа анасып щачвпыла уамсын.

Айфанд йхІвауа ажваква КІамыщ лахІварата йылар-

цауа йырхъвыхитІ, ла цыхъвала дйызкІылпшуамцара Айфанд КІамыщ йлакта апны дгІапхытІ, гІатхъара ткъвым аъамкІва ауыс йырхъйарныс дшазыхІазыру. Айфанд дразыпІ, ауасаква йхІамач йгІаталхъата йпхъадзитІ.

УадыргІвана атшын ахъвлапын ауыс рхъйагІвчва анйахын, Буба йпны йцатІ.

— Сальам алейкъым, Буба! ХІурайгума?

— Уалейкъым сальам, айфанд тлапІа, анчва йпны йгІалбгІаз аквайчІвара йаланхауа, угІайгва сызхътныхыз, угІайгва къвырман сыззалыз, — Буба дгвыргъауа айфанд дирайгвитІ. — Ари ачІвыйа йухабзадзамкІва ухІызгІазгІа? Ей, атажв, ласыта бзиквакІ гІачпа, Аруджъан, бцІсы! ХІайфанд дгІашврытхаджъ!

— Уымгвжважван, Буба. ХІара хІыгъкъвушым. Араса угІачІвата тІакІв хІайырчважва. ЙъадзаутлакІуа агІвычІвгІвыс бзира йзыха, усабап йыквыршва псапа уырхІара утахъызтын. ЗквайчІвара снапІыцу уыста йсыму скъвырмакы йшгІадзауа, бзира зхуш заман йаунитІ, йкшуш кшага шйауа апшта.

— Ауи хІващахама, уара уыс уымамызтын йызмахуда, джъамагІаткІ рапхъа угылапІ, кыт уыс нкъвугума зырхІвауа акІвпІта, акыт уыс нкъвугитІ, — Буба айфанд йгвы дасра гытахъым.

Ачважвара йшалаз айшва хъйатІ. Аруджъан айшва гІалгылтІ. Ацгвы йшарбзауа ажы псыла йшазкІылпшуа апшта, айфанд апхІвыспа длызкІылпшитІ. Лыбра квайчІва лыщхъва йтаситІ, абаца айдза апшта дтІайитІ. «Дабадза дагІву. Лара дхІагІата, дшкІвокІвасышта. Лхъапахъ ду унаквпшырквын, угвы йалахІитІ. Зкъвыръан гІалбгІа, Акваса ауасахІвагъи дшиквнамгауа. АлахІ алахІ дабадза пшдзу, уыла лчвудзушта шакІву дшаъу», — айфанд йгвы йгІанагитІ, апхІвыспа дъалпшуа.

Ачара амщІахъ, айфанд дызцаз йхІватІ. Буба токьаль йзымчпузшва йаниба, айфанд йчважваща йпсахитІ.

— Зкъвыръан снапІыцу, уахІвата дугата дыгІвнауырчІвара шатахъу. Ауи йапш айгва алахІ уынасып дангІанайыркІра, уайгвыргъъара атахъыпІ. Анчва йыхъызпІ, спхІа ауи апш насып лауырквын ауи ахІа шстахъымыз. ЙхъауцІума ауи?

— ЙабахъасымцІахуа. Ауаса, уапшы, къвырман сыззалыз, айфанд. Амырби тгІачва йымапІ. ЙпхІвыс йара йапш, адуней мгІа амазтын йзырыхънхІвуаш швхІаща-

хвыжъквакІ дыртпхІапІ. Ауаъа хІпхІвыспа рыцхІа гІвнаъуыт хІайсаптá дтшкІаразлуштІ, лыг щхъвагІвпа — хІва атшпынхІва дадырщуаштІ. Лара лапш заджв длаухзарквныз, ауи загъымыз гъаъамызтІ, — Буба уыжв-гІандзара йзымхІвуз, йгвы йтаз гІайхІватІ.

— Амырби, йтахъхарыквын упхІа мчылагъи дучви-гапІ. ЙгъитламыкІбуашма? Уальахи йтлакІъ гъакІвымта йшитлакІъчвара. Ауаса дйырпхІвысра, дйырбазара йта-хъыпІта акІвпІ хІзузыгІайщтийыз.

— ЙтамампІ, ауыгъи ауи акІвпІ. Уаргъи КІамыщгъи гвымхара швгвы йтата швшсызгІамйыз саргъи йызды-ритІ.

— Уара уажвытІ. Чма гІвацата йгІауитуашгъи ъанам-хъауа гъаъам. ГІвычвкІи пщыжвкІи анухІвара араъа йыгъгылам. Ауи акІвымкІвагъи, упхІа Амырби йпны ды-гІвната анцІра уыгъчгушым. АчІвыйа датша йутахъу? Токъаль хайыр алапІ. ХІангІалта йспхъадзитІ. Уара уы-хъазгъи аджъамгІат хІыхъазгъи анчва йдуу мшыта йхІзич-патІ упхІа лгварцІра! Уыхъвлапын бзихатІ, сара джъа-сы дсрычпара атахъыпІ.

Айфанд дгІаджвылцІхтІ. Буба ауи днайдасхуата агвашвдза дгІайырдатІ. Айфанд агвашв апны дгІа-шІастІ, Буба ймахъа гІайкІын йайхІвитІ:

— Аджъанат хІвыхІв чкІвын лынасып уапырамсын, Буба. Анчва лылахъ йаницІаз заджвгъи йгъизаныххрым. Анчва уиманкъвакъвын. ЙпхІвысыжв лапшдзата дшйырб-зазуш, ари зсунатта йсыкву. Лара апхІвыспагъи утажв-гъи йырхІвауа уазымдзыргІвын. АунагІва апны йхъаду уара уакІвпІ. Щта, уыцІх бзихатІ!

— Цых бзи уызгІайтІ!

БубаргІа йгваралуаз айфанди КІамыщи Аслъангъа-ри йбатІ. Ауи зынла йдыртІ, ауат уыс гвымхакІ шын-къвырцуз. ЙгІагварцІнацІыкІъара Аслъангъари агвара гъыцІара апны дчІван. Айфанд дшгІагварцІхуаз Аслъ-ангъари БубаргІа дтшкІаралтІ. Ауи йапхъахауата атажви алыгажви рпны днашылтІ. Рнашхквала йдыртІ, ауат ры-сасчва йыргвампахуа уыскІ шгІарыдыргалыз. Аслъан-гъари Аруджъан дъагІвназ апешла дцатІ. Ауи апхІвыс-па, лылаквагъи къапщхан, дчІвыууата длыквшватІ.

— ЙгІаншаз ачІвыйа?

Аруджъан джъауап йылымтуа, тшйыхъвцІалрышвын, рахІагъи дчІвыууа далагатІ.

— ЙбызкІашва ачІвыйа, этдзагвы мшхаз? Шамель йхабар кІара багІама?

— Айфанд са сакIвпI дэзгайыз. ТогIан Амырби сизимгакIва йгыуам, КIамыщгьи ауи дицхърыгIитI.

— Йгыншарым анЦра! УипшыстI ауи КIамыщ кIамбыщгьи дъалашцквуауа, йымгва гIатызрышвтра дгъйауам. БашIас, ачIвыуара йгIабнатра гъаъм, тшщаквкIы.

— Шта, йхIчпушйа?

— ЗакI гIахъвыцымкIва амаль гъамам.

— УакъвыцIх, Аслъангъари, закIгьи гъузычпахуашым. ХIаба йауаштI гъйымхIватI, ауаса дшадымгылуазгьи багъара алата йыгъйымхIватI. Айфанд дгъизыпшIамгылтI.

— Швангьи швабагьи йрымдыруата хIпны бсырцапIта бкъасчIвахыпI. Аджвгьи йгыдыруашым бъацазгьи бъагайызгьи.

— ХIаба рыцхIа сара дсыквдзпI — хIва сшвитI. Уара дкъаучIвахытI рхIвапIта дырщыпI.

— Ауыгьи алырныс ауыпI. «Хъара йпшуа йща гъизыхахуам» — рхIвитI. Сара сгIайта уахъынла бсхчуштI. Бызгарныс йгIайлакIгьи срылахысуаштI. Сгъынхадамма квырста йанчвсымцIара. Сцентралкажв хIазырпI. СырщрыгIатI, сынбжъагIв Шамели сахщи рынасып ахъаз сара сыдзыргIатI. КъомкI чвсцIата санджвыквылхра, ба быщта йтыцIта, сцIыхъва йнатагылуаштI. — Аслъангъари йпыцкву абайрыфитI, йакъама ахва йырхъитI.

— Ды-ды-дыд, алахI йымхIватI, гIвычIвгIвыс ныжьхта, сыхъызла цIискI рщырныс.

— Ауи агIан бара йбтахъыпI йара Амырби бйыццарныс.

— ЙалахI, сумшвйысызтын, зны сахIвара науахвъашта йыъазтын, ари сымбауата уахъа сырпсы.

— ЙхIчпушйа шта?

— Йыгъсыздырам.

— ЙауыпI шта, бычвх, уачIвы закI гIахIхъвыцпI. ЦIхквта надзатI, ссахпI. БыцIх бзихатI.

— ЦIых бзи уызгайтI.

Аслъангъари йгIайгвынгIвытI Аруджъан длайкъангъашуата гIамалькIгьи шйызгIамхъвыцуаш. Йара уахъынла дихчаларныс багъата йаквикIтI.

ШАМЕЛИ ДЖЪАНИ

Шамель йапхъахауата азагод даннашылызи ужви йашIуырпшрыквын, гъачIвагIа бзи зму драбочахатI. Йжвежвхауа асквш апхын йцIыхъвахауа амыз

цун. Шамель йызнымкІва Петербург аргванкви йара агород ауацІи тшгІащтІызхуаз аконтрреволюционерква дырпшІагылата дайсытІ. Ауаса ауи йгвы гьамырчІвузтІ. Шамель йхъатала йара йнапІыла йща йхахра йтахъын. Ауи ужвы тамамта йгІайгвынгІвытІ азавадкава абджьар, хыхъвшв гІацІрымщткІва акрасногвардеецквa Совет власть рхчарныс шрылымшуш. Ага ауаса йаъазтынгыи, Шамель абджьар йнапІыцІата дайсра йтахъын.

Михаил Ивановичи Шамели фатар шІыц гІарыртатІ. Шамель азавад ачарта апны дчитІ. Нхара йанцауагыи йангІайхуагыи Шамели Михаил Ивановичи йацыпІ, йанынхауагыи йацынхитІ. Ауат ауахъ, азавад апны закІыгІвба сахІат тшпсырщата, анхара йанаталагахуазгыи гьмачІмызтІ.

УахъчІва ауат рыцІа пасата йгІайхтІ йгыи Михаил Иванович йпны йыгІвначІвата, йымгвжважвауа чай рыжвитІ. Ауат йызквымчважвас гьаъам. Граждан айсра згІаншаз, ауи рыцхІагІата йгІанагуа, айсра цІыхъва аначпуш, йаларыхъвашахаз азавадкви афабрикакви анцаквыргылхуш, датшагыи уыс щарда йрылачважватІ. УадыргІвана йхъаштлыз уыскІ гІайгвалашвахызшва, Михаил Иванович йызлачважвуз зынла йпсахтІ.

— ЙауыпІ, Шамель, адуней революция хІъадзаквчважвас, — йхІватІ дпшвырхъыччауа. — Уара ацІабыргбзи йызбауа урыуата ухІвитІ. ЙгІасахІвстІ, йцІауымкІуата, Женя зтшылчвыкьаучІвахуа.

— УгІващитІ, Михаил Иванович, сара Джьана тшгьылчвыкьасчІвахуам. Ауи ныжьта ансимшы, дызбарыгыи сгвы гьлынчвгІушым, ауаса...

— АчІвыйа, «ауасу»? Женя бзи уылбитІ, ауи цІакІыра гьалам. Ауи бзибарала джъауап узамтхыргыи, гІвычІвгІвысыгІара ду уылата улыщтаныкьвара уборчпІ.

— Ауи тамампІ, ауаса... — Шамель йхІвауа «ауаса» Михаил Иванович йгвы йгьыквшвум.

— АчІвыйа «ауаса» ззухІвауа, ухъа алугарныс хвитнагІа уызтуата йаъайа? Лаба гІваца дшуыщтаныкьвасъанамхъауа гьаъам. Алыгажв йакІымыкІва ущапІы хъырхуашын. ЙгьцІабыргымма? ЙцІабыргыпІ. Лара, Женя лшІацІахъвы лшІылхуанта йулрыфуан. УанчмазагІвхІатлаз лылахъв гІахъалымрысуата шагІанцІакІ дуыдзхъачІван. АчІвыйа ауат зымгІва злаушвахырныс умураду?

Ауи далащчван, йпакІ йапшта Шамель дйайситІ.

— Михаил Иванович, йухІвауа зымгІва цІабыргыпІ.

СуыхІвахитІ, тІакІв тшщаквкІята угІасыздзыргІвырныс. Ауи ауыс ужвы салачважвара гьстахъымызтІ. ИанГаш-тІухзара, ацІыхъва йнахІырדзахпІ, йгъи кьангъашагІв-та усзал.

— СуыздзыргІвуаштІ, шаГанцІакІ учважваргъи суыздзыргІвуаштІ, йГІахІва.

— Уара йшухІвауа апшта, сара Джъана тшгъылчвы-къасчІвахуам. Ауи лунагІвагъи сцахъатІ, лан лрызкъ-гъи сшІашвахъатІ. Лани лаби йырдыритІ Джъана бзи сшылбауа йгъи срымхІвхарныс гьырчвымгъым. Ауи ахІа-тырла ауи аунагІва сара бзирата йсзырымхуш гъаѣам. Джъана, йшуасхІвыз апшта саргъи дгъсчвымгъым. Ауи акІвызтІхІва сара бзи йызбауа хІпны дГІанхатІ. Ауи Россия сГІарыланазыргаз, чрынта зпны сынхуз ахъацІа-гъи длыштан. Аруджъан Амырби-Кваса дгъйыщцушым, йлымцІаста мчыла дрымгузтын. ХІпны Совет власть гьщаквымгылсзапІ. Ауаса йанаѣазара абайа йтахъу йчпитІ. Ауи акІвпІта, Амырби Аруджъан длымцІаста дигитІ—хІва йпшІагылуаш гъаѣам. СынбжъагІв бзи Асльангъари ауи дихчарныс далагазтІхІва, йдырхІвауайа хъацІакІ, дапырырхпІ.

— ЙшухІвауала ауи йлызнийыз уымдыруата Женя закІгъи гьуызлахІвуашым?

— Ауи акІвпІ. ХІара бзазаща шІыцта йхІуыхвауа апны агІвычІвГІвыс дцІабыргызлуштІ. ЗымГІвагъи айщ-чваква рапшта хІабабуштІ. ЙгъцІабыргымма? Щта, ауа-са йанаѣазара, сара авласть знапІыла йГІазгыз апхІвыс-па чкІвын дшпазжъара? Сахвитума дызжъата, КІав-кІаз сцахырныс? Момо, сара ауи апш напа гьсымам.

— Аруджъан ззухІвауа дыргазтын щта?

— Ауи дыргазтын, Джъана пхІвыста дГІазгуаштІ, сыгълыгІвсуашым. Ауаса Аруджъан лхабар ужвы йзла-гІаудыруайа?

— Сальамшвѣа хІщтипІ. Ужвы йара уаргъи йузыгІв-уаштІ.

— Сальамшвѣагъи йызнымкІва йзГІвытІ, ма джъа-уап ткъвым гьГІайхуам. Асальамшвѣаква надзауата гьГІацІуашым.

— Ауи цІабыргыпІ, йѣакІвызлакІгъи айсра мчква акІвшитІ. Щта, йумурадѣа?

— СазпшыпІ.

— Айсра алганацІыкІѣари?

— Момо. Головная станица дауата, ащхъа тшан йы-цсхчата Петька—хІва нбжъагІв бзикІ дсымапІ, ауи пись-

мо йзызгІвуаштІ. Араѳагыи шІас сымамкІва сазцІгитІ, хІытланыхъвала йгІатыцІта аджвырагІв аѳузтынхІва. Ауди акІвымкІвагыи ауагІа айситІ, ша дрычІвитІ, са пхІвыс дгІазгуа сшпатазлара. ЙгъангІалуам.

— Арахъ, Шамель, ари апшта йалыргата ууыс экву лара йлаухІвма?

— Ауди апшта йхътыта йгъласымхІвтІ. Ауди лаухІвра ахъазла жьыхъкІгыи уымахымкІва, акды уапшхара атахъыпІ.

— Ауыгыи цІабыргыпІ. «Сара ажва багъѳа зстыз спхІвыспа тахІа дцата йыздырырквын, бара бызгуштІ» — хІва пхІвыспакІ йлаухІвырныс йлагагІарапІ, — дадгылитІ Михаил Иванович.

— Уара Джъана тшылчвыкъасчІвахуата, бзирата йсзырхаз схъаштылта ухІвитІ. Ауди са зынгыи йгъсхъаштылуашым. Джъана лпны сцалитІ, дшсхъмаштылуа лсырдыритІ.

— ЙшухІвауала, лбзибара йалауырхІитІ?

— Лара лбзибара йаналахІара, са сбзибарагыи йалахІитІ. ЙгІаугвынгІвыма ужвы? УадыргІванагыи жьыхъ сымамкІва, сцІабыргымкІва ухІвитІ.

— Момо, Шамель, ужвы йгъсхІвахуам, скъванчагІара насахвхитІ.

— Галина Борисовна шарабзараквакІ лчпатІ йхІван, Михаил Иванович сгІайдтІ. СпшитІта бара бгъѳам, йаргыи тшгъирыцІсуам, — дымшыркъвитІ Шамель, Галина Борисовна дангІашылх.

— Сара шарабзарата йсыму чайпІта, йгъшвагъѳасцарым. Ари хІыгвла пхІвыс лпны саѳан. Шваргыи швылзынашыл, пхашарапІ.

— АчІвыйа йлызнийыз? — дгІагылтІ Ковалев.

— ЛхъацІа дшщхазла швѳа лызгІайтІ.

— Йаууай, арыцхІа, дхъчІвахтІи! — йгвы йаситІ Шамель. — Сара йацы анахъ зхабар швасхІвуаз, Иванович йпны саѳан. Йара Юденич йгІагвыквсра апны дщхатІ. ЙпхІвыс дчмазагІвыта ачварта дылапІ.

— АуагІа мыгІва, ачвынцІква рапшта йыквчвгІитІ, — дгвмачитІ Галина Борисовна.

— Унай, Шамель, хІыгвла хІылзынашылра атахъыпІ. Агвла лпны йангІаджвылцІх, Шамель ДжъанаргІа дцатІ. Ауди псайспа ашв днадгылтІ, йгыи Джъана лхъычча быжъ анйагІа, дгІашІастІ, Шамель апхІвыспа ауди апшта дхъыччауата зынгыи йгъимагІасызтІ. Ашв Джъана йгІалтІытІ.

— Быхъвлапын бзита, Джъана!

— Хъвлапын бзи уызгайт! Уайгва, Шамель. Йшпабзийыз уышгайыз, устахъдзата углайт. Уара агъвычъвгъвыс йгвы йту удурума схъвит, — дгвыргъыт Джъана.

— Ачъвыйа йсызбгвалу? Хъвмардъа, сара йыздырит апхъвыспа пшдзаква йыртахъу.

— Унай, унашыл. Хшпшдзамгъи, хгвы уангана углайт.

— Сальам алейкым, Къвырманби!

— Уалейкым сальам, Шамель! Уайгва, бзи, уайгва! Йабау аконцерт угахъшват.

— Джъана лхъыччабыжь сагат.

— Ушпамхъыччара. Ани йубауа слымцъаста, мчыла дгазгта лхъит! Йылызгвалайа, сызлалзыбжайа, — дымшыркъвит Къвырманби.

— Ай, ай гакъв упхаща! Сыхвага апшта, йгасхъымшвауа сдъхъва йтагылазгъи гъакъвхым.

Джъана дхъыччауа даналагара, зымгвагъи галахъыччит.

— Ужвы йсзугвалахъа, сшара, сыпшдзара цат. Спшдзамкъва сдъхъва дтагылуазма? Арахъ углапшы, Шамель, санпхъвыспаз сшаъаз!

Шамель Сафа йгайылтыз акларт дапшит. Йазухъушъа, дпшдзан. Лпхъа дылшырпшып.

— Уальахи, Сафа, бшпшдзас. Йара ужвыгъи бгъгвымхам. Швакъвыцхъыргъи йацкыс рыцъа дшлата, дагъта дгабаухуашт, — амшыркъвара йацкит Шамельгъи.

— Атамам зхъвауа алахъи дизыразхат. Уызгвадахат, Шамель, — дгвыргъыт атажв.

— О-о, Шамель, йалауырпатлахт. Са угасылалуашма схъвани. Уаргъи ани апхъи урылалит, — дхъыччит Къвырманби.

— Папа, ауи ацабырг йхъват, — дгалапит Джъанагъи.

— Шамель са дназдасхуашт. Швгъвыджъ швхъазы швганхит, швайсыпта зджъара!

— Бымшван, сыпшдза, хгъайсрым. Бипшыст, йчва шпыцъыз. Уымшван уыгкасрышвуашым, атажв дхъыччит.

— Ачъыйа, Джъана, йсызбгвалаз? — дылцглат Шамель, ауат аурам йангабжьал.

— Усыцта йсыцынхаквауа сырбарныс са закыта

йстахыпІта. АджвырагІв быштазарквныз зны дбыцта дыгІбарын, рхІвитІта сгвы акъвдырпитІ.

— Джъана, счгІвычаква бгІарпшыстІ, сшпадбырбуш, араса сгІвычата.

— АчІвыйа ачгІвычаква, ужвы айсрапІ, йуышвазла-кІгъи аутІ. Йхъаду агІвычІвгІвыс йакІвпІ, ачгІвыча йгІархІах аутІ.

— БачвдрыпхашахпІ, Джъана!

— Агоспиталь уанштІаз, гвы лутхуазтын пхІвыс хъыш чкІвынкІ дсыштанащыллун, — Джъана дхъыччитІ. — Ауи закІыта уара бзи уылбан, райша дуылпсгІитІ. Ужвы йъагІадзазгъи ухабар дгъалцІуам.

— Ауыгъи шпаухра? Са ауи бзита дгъсыздырхуам. АлахІ бишазтын дсырба.

— УылсырбуштІ. Ауаса хІацыта йанылбара, хІшашту лдыруаштІта, дсымарыцхІапІ.

— Бара бацкІыс бзи; сылбума.

— Гъсыздырам, — Джъана дпхашитІ.

— Анахъ упшыстІ. Ухъа щтІумхын. Ахъышв йкІылагылакву хІа хІакІвпІ йгІазпшуа. Дабан ахъыш, агІвынадза дгылапІ... ймахъа дгІахъуа, йлырбитІ.

— ХІнашылуашма?

— Акоридордза снадас. Йутахъызтын ахъышчкІвын дуызгІаджвылсштпІ. Ауи ужвы дцахуаштІ, — Джъана дгІашІастІ, Шамель йлакта дтапшын, йылцІабыргта дйыхІватІ: — АлахІ угІайшазтын, ауи уахъамшкІ днадасхІ Псапа ду гІаугпІ, угвгъи гълыршІыгъырым.

— Уальахи, Джъана, бгвы сшамсра! Дшназдасхра, йылуазтын, уахъагъи лпны сшгІанхара! — дымшыркъвитІ Шамель.

— Ауи акІвызма йззухІвуз — Джъана мачвы йзылчпитІ Шамель.

— Ауи агІан бгІасымхІван.

— Бзила, щта Шамель! УачІвыдза, — лхІван Джъана ачымазагІвтара днаххылхтІ.

АСЛЪАНГЪАРИ ДЖЪАХАТИ•

Аслъангъари АруджъаныргІа дштщкІаралуаз КІамыш йгъимбатІ. Ауаса апхІвыспа лпещ амза кІкІауата йаниба, йгвы гІватІ йгъи ахъышв дкІылагылын ддзыргІвуа далагатІ. Ауи Аслъангъари йбжъы анйагІа, йлымхІаква швхышІта йгІагылтІ. Ажвакв зымгІва ймагІазтынгъи, КІамыш йгІайгвынгІытІ, Аслъангъари дшгІа-йпшІасуашыз. Аруджъангъи лунакъващ йхІвауа лырхъ-

йуштІ, йшпакІву ухІварыквын, ауи Шамель бзи дылбитІ. Йшцауала КІамыщ йтшкІвдыраквы йнапІыцІцІитІ. Мо-мо, ауи гІаныршата амаль гьамам.

Аслъангъари дгІаджвылцІхуа даналага, КІамыщ дгІа-кІылкъяхын, андакъ тштайрышвті, ахъвацаква агІви-хын, дыцІпштІ. Аслъангъари йхъязыта дцахитІ. «Ауи дхІайльапІ. АуагІа анычвхра дгІайта Аруджъан дйыр-цуштІта зджъара дкъайчІвахуашті. РпхІвыспа дшкъай-чІвахуа БубаргІагъи йгъдйырдыруашым. УадыргІвана Буба рыцхІа льяжъа йымамкІва къвындузта йчва йхъыр-хпІ», — дазхъвыцитІ КІамыщ. АчкІвын рпны дцахті, йкІагва гІайшвицІан, БубаргІа рандакъ дазгІайхті. Ауи йшанацІыкІяра Аруджъан дихчатІ. Щымтанамаз шІыз-тырныс йцуз айфанд дипыралын, йагІаз, йбаз зымгІва йайхІвхті.

— УипшыстІ ауи апаршавик чыр, гвымхарата йын-къвигауа? — дгъбитІ айфанд.

— Лара-лара Амырби дйызцауата Аруджъан дуакІ лзумгІвума йара. ХІаргъи хІымгІапсауа ауыс ахъвда-квыцІрыни.

— Адуа гІвраква ауаса ймайрадзушитІ, ахІмыкъ йгІай-рийыз. Адуа уакъвыцІ, датша закІ гІахъвыцта, пІатла амамкІва ауи агвымха-шІымха ймурад апкъяра ата-хъыпІ. Анамаз чпара амштахъ сахъыла унай, ауыс хІала-чважвапІ.

Арахъ угІай, ачІвыйа ушІа пырхаха уызгылу, ауа-гІа ргвы зуыргІвауа? Йара ауасагъи йхІзырхІвара рауитІ. ИстафырлахІ, дабагІасыднагалыз, ари амшв хІвыс? ДгІа-лырчвын дыгърымчвыхті, — дгІвыдмыдитІ айфанд.

— Сара ужвыбырг акІвпІ сангІай, — йхІватІ КІамыщ, тширайджъуа.

— УгІачІва арахъ, — унашва йчпитІ айфанд йхІачІаш йаннашыл. — Уазхъвыцма ауыс рхъяра шатахъу?

— Момо. Сара...

— Щта ачІвыйа йахъиштара ажв уарбзашва уызны-къвауа? Уабадзагъи мимадзу, са зджъакІы сырщында, йу-шІарцІауа гІаушІышвтитІи. Сара Буба йауашті йсыр-хІватІ, ауи гьакІвымма? Суыс сырхъйатІ, рахІа йбар-гвыз ахъвдаквысцтІ. Уара ачкІвырква, апаршавикква рахъыла йахъуа уыркъвыцта, хІа йхІапшу, йауаш чкІвынчваккІ уыцІтата, ауыс нашвырдзах.

— ЙсгвынгІвытІ. АлахІ дызжытІ дахъапштшы дзым-гарыквын. АчІвыйа ауи йылхІырхІвава, чухІа уасата далашІахІвапІта дшамыгІара.

Айфанд йпхІвыс псайспадзата ашв гІалтытІ, лхъа гІакІыллырхІван дгІакІылпштІ.

— А-а... — ажвакІ лымхІваскІва айфанд дапикъятІ.

— ЙачІвыйа йыбтахъу, араъа бгІазшІызтда? Бца ауахъ! Шта, КІамыщ сызхътныхыз, йышпаучпуш йгІахІвастІ.

— Пасата уандыркІ гІахІрыхІазырпІ. Сара стшкІа-ралпІта, ахъвмарра бсырцитІ схІвапІта дгІаджвылыз-дапІ.

— Ауаса йгъауашым, дгъузгІаджвылцІуашым. Мчыла швлымцІасырквын дцІваргІлуштІ. УадыргІвана апаршавик чыр йшвокъжв йыма дгІадзапІта гІвыщра гІашв-быжьшапІ.

— ЛшІа бльатакв тагІгвапІ, дхІрыцІрума.

— УакъвыцІ. Апаршавик чыр швйымбауата ауи дыгъшвызгваргушым. Ауи ацкІысгьи уаста Амырби-Кваса йпны уца. Ауи йчрынчва унашва рзичпаргІатІта акыт ахІвссаква щыхра йпны йазырдарыгІатІ.

— ЙгІасгвынгІвытІ йутахъыз! — дгвыргъытІ КІамыщ.

— Зны апщІа дтшкІаралта дгІаснапІыцІашванда.

— Ауи сара сшйыхІвахыз йахІв, ауи акІвымкІва уара ухІвала ахІвсса гъгІазидарым. Йара Амырби, ауагІа кІара рымхІвахра ахъазла, дтшыжвлыргІатІта, астанида дцарыгІатІ. Хъвлапны агІан йхІазырта дгІанхІырйахпІ. АлахІ зкъвыръан гІалбгІаз ари узымырхъйузтын уайква ушвхъта, кІьапхын ушвыцІара шатахъу.

— ЙсырхъйапІ, йсырхъйапІ, йубахпІ йара йшсырхъ-йауа.

— Уца щта, анчва йгІаудайрыхІвтІ. Хъвлапны сара снайуаштІ. Амырби хІызлайыргвгыгъаз гІахІимткІва накыхІ гыызгІвуашым.

КІамыщ дымкъвауата ТогІаныргІа йнайырдатІ йгьи Амырби-Кваса дгІайауын айфанд йажвакв йайхІвтІ.

— Йубума айфанд къвыш йгІайхъвыцыз. ЙауаштІ. Ужвыбырг уцата агІвоу йахІв акыт ахІвссаква зымгІва хІпны йгІайзсара шатахъу шрылайхІвуш.

КІамыщ дангІайх, чай йыжвуа дшахъачІваз, агІвоу йбжбы гІайагІатІ: «Бажв-згІвадара зауыз, аджъамгІат, швгІадзыргІвы! АхІвссаква зымгІва щыхга швымата ужвыбырг ТогІаныргІа рыпщІа швнадгыл! Йнамиуа йкъвады рфуштІ.»

«ЙауытІ, йаквшватІ зымгІва йшстахъыз апшта. Эх, алахІ йгІаситхуашйа уымхІван, сымгІапсауата атшкІв-

дыраквы гІасырхІатІ, санхща лпхІа акыт рахІ тагвжвата дйыстатІ. Уапшых ужвы угІасхъыста, апаршавик чыр Аслъангъарийыжв, сныхадапІ ТогІан Амырби алахъа укы-димырпшырквын. Ужвы акІвта гІацІцІуаштІ хІщапІы хІыргъвгъвата, абазара анджвыквхІцІуш. Ахъвмарра-ква рпны стшы гІасрыхъвмарпІ, абаракъква рчвгІазпІ, ахІвссаква йрыстлапІ. СангІатшыжвцІра: «ШвнаскІѡа-та, КІамыщ арыла дгІатшкІаражвжъ» — рхІвуштІ. АхІвс-саква зымгІва са йгІаспшуаштІ, йсыцгІахІвра шырта-хъу гІасгвындыргІвуаштІ. Саргы йстахъу дгІалсхитІ. Эх, абар тхаджыгІва, анчва йуыстпІ йхІварыквын йгІа-уитра йауитІ...» — КІамыщ дпшвырхъыччитІ, ачайгы йгвы гъызгІайхуам.

ТогІаныргІа рыпщІа йгІайззаз ахІвссаква йкъахв-та, йымшыркъвауа атшбора рщыхитІ, апщІа алдыр-гитІ. Захщчваква йрыцта йгІайыз ачкІвынчва ауат йыр-цхърыгІитІ. Хъвлапны надзауа йаналага, Аруджъан хгІвыхІвссачва лыцта дзгара дырщтитІ. Ауат апсыхІва йшталуаз, ащыхчва амцІырщтхтІ. АруджъаныргІа йгІар-гыз адзы ахІачІащ йнаргылтІ. Араъа Аруджъан дгъгІа-джвылрымщтхтІ. АпхІвыспа дыцІры-дыхІвхІвазтІхІва закІгы гыгІанамцІгІатІ. ЗымгІва зырчпаз ла шлакІву йгы ауаъа ауи ахІа гІаджвылцІымгІва шлымахым, лпхІвыспара, ауи йаццауата лбазара дшалцІыз, адуней йгІаквхауа лхъвади гІваца шакІву тамамта йангІал-гвынгІвы, ачІвыуара тшалттІ. АрыцІа йыладз абайа жъыхъ азичпума? Аруджъан ауи лдыритІта акІвпІ лбжъы зылмыргауа. ДзачвкІварата йгІакІачІвауа ап-хІвыспа ладзква Амырби-Кваса йшІачІвазарквныз, гІанха йымамкІва дахъватшрын, ма ауи азаман гънамдзастІ.

АхІвссаква цахуа йаниба, Аслъангъари Аруджъаныр-гІа дыгІвтІ. Йахща дгъаъам. Ауи йарасахІат Амыда дыл-цІгІатІ.

— Аруджъан дгъгІамихсма?

— ДгъгІамихстІ. АуагІа гІамцІыцІхма? — дазцІгІатІ Аруджъан лан.

— ЗымгІвагы гІайхтІ. А-а, сжъахатІ! Айфанд напсыѡа сыйжъатІ. КІамыщ кІамбыщгы ауи дицхърыгІатІ. Ща хара! Ща хара!

Аслъангъари рпны дгІагІвын, йцентралкІа найахвтІ. Ауи дакъикъаквакІла ТогІаныргІа йнайырдатІ, ауыс алазцІаз йрыуата апхъа йгІайшІашваз дйайхсра ахІа мурад йымамкІва. АпщІа дшнатшкІаралуаз КІамыщ днайбатІ. Ауи йызкІылирпшын дхыстІ. КІамыщ дкІа-

хІатІ. Ачрынчва, апсазчва гІаджвылкъятІ. Ауат рцІы-
хъва дтагыла Амырбигъи дгІаджвылшвтІ.

— ДалашІашвхІва! — дцІрытІ ауи.

Аслъангъари Амырби йызкІылирпштІ, ма ухыс гъа-
уам, ауагІа жвпІарапІ. Ауи атезакъ хІаджв дгІаквгыл-
та дгІахысра ймурадта дтрыстІ, ауаса дкІаржътІ, дала-
шІархІван, абора дыгІвнадрышвтІ.

Айфанди ҚІамышци акъванчагІара йакъванчахру, азаль-
мыгІа мычдзаква йрыуа закІу дырхътІ, йхабзам йгъи
йшаригІатым накъыхІ ргІвытІ. ЙдырхътІаз ауыс гвымха
ахъазла ауат рыхв раутІ. АчІвыйа ауат рыхъаз апхІвыс-
па лыладзква — йызщцахыз уыспІ.

Амырби къахв тІакІвгъи йымата, йжакІа йаквыз
азакІы-гІвба хъвква цкъата йсата, дыхв фыгІв гІайхъы-
хІауа, ацгвы апшта дшІарбзауа, Аруджъан дъагІвназ
днашылтІ. Йхром чрыкъвква ацІагъзитІ, хъапщла йхъ-
рысу йымъа, йакъама уыла гІархвуата йкІкитІ. Йчу-
хІа кІвымжвы йтагылу ахІазырка, хъапщ пыцызшва,
йгІауыхъвлакІкитІ. ТлакІынгІвата йыму апхІвыспа
йлирбара ймурадызшва, днаквс-гІаквситІ. Ахъамабзи
йгвы акъвпитІ, йща гІашитІ. ЙшпакІву йара, акыт зчІву
пхІвыста йгІайгыз лпны дангІашылх, ауи дызгІаштІым-
чІвайа, квырмыш зизылымчпайа?

— Бгыл ужвыбырг! — длыквцІыртІ ауи, йчхІара ацІы-
хъва даннадза. — Йбдырума сунагІва бъагІазгыз ахъаз
сщапІы квырмыш азыбчпара шатахъу?!

— Ухъа йачвауымщауа алыг пхІа лахІа пхІвыс дыз-
маухыз, йумагІан ахІыйа уара? — лхІватІ Аруджъан,
дгІамгылуата ахІ дйылахъыччауа.

— БашІас, агІвлакІ рбжъара йгІабжышвтыз! Дшым-
пхащауа убитІ!

— ГвычІвгІыста йуымпхъадзауа апхІвыспа ууна-
гІва апны дгІаугта улылахъвмарра ахъазла айфанд йпны
йгІашІарышвта акыт зымгІва гІауцурхъыргІатІ. Момо,
хъацІара ду уылапІ, — лхІван Аруджъан ахІ пыкв йзыл-
чпауата лацІыхъвала дгІайпшитІ.

— БашІас! — швабыждзата дцІрытІ. — БшІа бымкІ-
уазтын, хыцІала йахъанасыркІыпІ!

— ДабагІайыз ауи апш ТогІан хъацІа, — Аруджъан
ауи длыргвыжкІта дгІаллрайхсра, напахъыхрата йлыз-
ниуа ауыла цІыхъва алтра лтахъыпІ.

— Зкъвыръан хІаланхауа ласпа чкІвынта бшыласыр-
швара! — Кваса йкІарахва Аруджъан лхъапахъ йтай-
кІытІ. Ауи адакъикъа апны Аруджъан акІарахва хва

дамцІастІ — ахыс быжь гІагатІ. Ауди гІайнапІыцІылхра ахъазла йнапІы дацІатІ. Амырби дгІачІвагІгІын, акІъарахва йнапІыцІшвтІ. Аруджьан ауди гІащтІылпгІан, дахътІ, дагватІ, ауаса йгъылзымырхыстІ. АуенцІыкІъара Амырби тшгІайгайхын, апхІвыспа длыжвылтІ. Аруджьан йлымаз акІъарахвала Амырби дишІакшатІ. Акваса йагвцыз йпыкв йарма напІыла дамцІасын, йагъьмала Аруджьан дылшІакшатІ. АпхІвыспа данкІахІа, шапІыла дылгърапауа далагатІ...

...Аруджьан тшангІалдырх, йылхъазыта аща лцрычІва дщтІан. Ауди тшацалырпарагъи лылымшауата йаквыршву луачвакв, лыдзартакв зымгІва лыхуан.

Амырбий йпхІвыс шІа лпны йгаз йапхъахауа ауахъ амщтахъ мчыбжьыкІдза астаница дтан. Ауди йпыкв йыхъра йгъи акыт йазырхъачІваз йхабар гІакІв йырхъткъба-нацІыкІъара дазпшуан.

Акыт шабгу Амырби-Кваса йчпаз йалачважвитІ. Йынхата йчахуа арыцІачва Аруджьан дрымарыцІапІ, адуней швйыщата йаъула Амырби-Кваса дыршвйитІ. Намаз эчпаквауа анамаз ахъа йалата ахІчва рджьабагІа йгІацІигарнысла алахІ йыхІвитІ. Буби Амыди гвъаджьрата йтарцІаз, ладзыта йыцІырщтыз ТогІаныргІа рунагІва йгІазцымхуш талаута йнашылырнысла алахІ йыхІвитІ. Аслъангъари тшынла хъвлаганцІакІ, йхъа дазгъьыхуа, йпещ дыгІвначІван, уахъынла йшвокъыжвгъи йыма шагІанцІакІ аурам дбжьан, ТогІаныргІа р-Кваса дищра ймурадта.

Амыда лымгва хвата дукІла йшІалхІван дщтІалтІ. Бубагъи дыщтІалуашын, йтажв дщтІамылзарквныз. Алыгажв йыжвзаджвыкІ ангІайхра ахІвыс ацІайжъитІта йтайкІыхитІ. Ауат хымшкІы цІуата хъвшва гъхъврымцІастІ, чара адуней йыквхтагъи гыырдырхуам. Алыгажви атажви рбзазара зымгІва псы гІахъазцІуз, марата йрымаз дыгърымахым. Ужвы ауат йбзазахрагъи гыртахъыхмызтІ, ауаса рпсы рнапІыла йыгърызтыххуам, йгІасхара гыртахъым. Аруджьан лани лаби ргвакъвпра злаушвуш, йызлаухІвуш ажва гъуаурым. Атажви алыгажви хымшкІыла йнырцІыз апш хпа нырцІхъазшва йптшытІ, йхъвашатІ, йкъвыкътІ. Рлактаква уыртапшырквын, йбзата йгъхъауцІарым. ТогІаныргІа рбалахІ ауат рунагІва йгІашылын рынасыпгъи агатІ.

— МцыпІ, айфанд йхІвауагъи, мцыпІ. Айфандгъи абайаква дрыцІагылапІ. ЗымгІвагъи рчІвы азакІыпІ, зымгІвагъи хІа хІшыржъуш йащтапІ. «ЗквайчІвара снапІы-

цІу» — йхІвІтІ. Рачвата уквайчІвахатІ, ахІва ныхада-
хъша, анчва йквайчІвара мыгІвхъугауа аъара, — алы-
гажв йхІвауатагъи йымдыруата йгвы йту йымхъахІвІтІ.

— Ай, саразѣан, уымгІасхан, лыгажв мышхаз.

— Ауат зымгІва агІасы йтарцІауа йызбанда, ачвгъа-
хъшаква. ЙшпакІву са сшгІасхауа, дара анымгІасха-
ра? Ауатква рхІвауамцара анцІрала арцІыгъта йхІы-
лачІва, хІща рыжвуамцара йгІаргатІ.

— Анчва рхІаквым гІайхапІ. ХІара хІаквымхагІвы
дгъхІымам, зымгІвагъи йара йпны йщтІахІцІитІ.

— АлахІ йгвы гІасумрабгъан, ари хІалампшуата хІзу-
мырпсыхмыгІвайа?

— Ауи, лыгажв, саргъи йсхІвамыгІвІтІ. Ма, анчва
йгъгІахІдаймырхІвтІ, йшпаучпуш, йалауцІушйа?

— АрыцхІа аджвгъи дгъитахъым. Ауаса йанаъазара
адуней хІызгІаквицІайа? ДжъабагІа барагІвацума, щта,
хІара йхІзалихыз?

— Тоба, тоба хІва, лыгажв мшхаз! УацакІдзатІи!

— Бара йхІва бнахъанацІыкІяра. Тоба мыжда
нкъвыргатІ. Сара сынцІра аурала ТогІаныргІа сырзын-
хатІ, уадыргІванагъи гІвычІвгІвыста сыгърымпхъадзатІ.
Абар ужвгъи спхІа псазта Амырби Къви дигатІ. ЛынцІра
аджъабагІа дацІагылтІ. Айфандгъи ауат дырцхърыгІитІ.
Йабаъу ацІабырг? Йабаъу, сбцІгІитІ, сара!? Йгъаъам
ауи! АнцІралагъи йгъаъазлушым! ЗымгІвагъи йырзым-
фуа арыцхІа, анхагІвы йакІвпІ!

— Айфанд йангІауайхІв узадгылйа, щта. Дызгварум-
цайа?

Сара ауи йауаштІхІва йгъйасымхІвтІ. КвайчІва-
рата йнапІыцІаз ахІатыр сапшын дгъгварсымцатІ. Йар-
гъи ауыс ауи апшта йгІацІыркъярахапІ зхІвада. Сжъа-
хатІ.

— ХІжъахатІ, ауи цІабыргыпІ, ауаса рыцхІа дызта-
хъугъи аъапІ, йхІватІ ужвгІандзара Аруджъан лпеш
йгІвначІвата алыгажви атажви йгІарыздзыргІвуаз Ас-
лъангъари.

— Аслъангъари уакІвма? ЙгІасахІвстІ? ДзачІвыйа
хІызтахъу? Даби дсырбастІ?

— Абольшевикква, В. И. Ленин йыгІвзачва.

— Е-ей, Аслъангъари, уара ухъагаркІвапІ ужвгъи.
АхІчвагъи хІа хІыртахъыта, хІара хІыхъазла ркІбатІи
шІчІвауата рхІвІтІ. Абольшевикквагъи дара йыртахъу
раунацІыкІяра хІыртахъыпІ. УадыргІвана? УадыргІва-
на адуней хІыквтагъи йгъырдырхуашым.

— УгІващитІ, Буба. Абольшевикквa ТогІаныргІа йрапшкву зымгІва амыркъычвитІ. Адгъыл арыцхІаквa йрыртуаштІ. Ай, ТогІаныргІа йрыдадзамкІвагъи зны абольшевикквa араъа йгІадзанда!

— АлахІ шІа мшы утайырчважватІ, — Буба йгвыжвкІра йхътыцІхитІ псайспамца.

— ЙшырхІвауала, Шамельгъи ауат дрылапІ.

— Шамель рыцхІа, хІычкІвын мыгІва, Акъви уагІвырсыз Расей дрылайрыдзтІ. А-а, ауи даъахзарквныз, спхІвыспа рыцхІа, ауи ала динатІахузма, — дашІыпхъадзитІ Амыда.

— Ауи йпсы тахзарквныз уыжвгІандзара дгІайхрын. Адуней айсрапІ, алахІ йдыритІ дъабжъадзгвыщаз, — йгъхъайцІум алыгажв.

— Швгвы швымырдзын, швара. Шамельгъи дгІайхпта, хІщагъи хІхахпІ.

— Анчва йдуу йуыцихІватІ, — лхІватІ Амыда.

— Ауат абольшевикквa зухІвауа ласы йгІайпІ ухІвумиштІ Аслъангъари?

— ЙгІамикІва. Астаница апны власт шІыц гІандыршан, ауаса йамцІырцахтІ. ЙшырхІвауала, ауат хан йпа йпшІагылуаш ры азыркІкитІ. РтшазкІкІрта гІдырзарквныз хІрызцушын.

— Уальахи, Аслъангъари, уара ныжъхта, сара сшыралрыз.

— УакъвыцІ, Буба. Швара алыгажвквa шваламкІвагъи абайажвквa хІкъару рыквхъапІ. ЙауыпІ, швычвх, швыцІх бзихатІ, — са ссахитІ.

— ЙгІаншапІ бхІвумиштІ, атажв, Аслъангъари йшихІвауа апшта, арыцхІаквa рща зхахуаш уагІа?

— Анчва йкъару дупІ, йсчпапІ йхІварыквын йгъитламыкІрадзущума?

— Абан, рахквквa гІайцтІ йгІатайыргылын хІпхІвыспа мыгІва дшчІвагІгуз дхІчвигатІ. Ауи ладзыта йыцІылщтуа алахІ ТогІаныргІа мцата йырхъищтІ. Йрызгвалайа ауи йырахквa, алахІ псхъвыта йыздирычпахтІ. Адуней млыквта йкву зымгІва рацкІысгъи Аруджъан рыцхІа йъалтахъу унагІвакІ даквшвата дыбзанда.

Анчва йпны йщтІахІцІитІ зымгІва, ауи дхІаквымхaгІвпІ. СпхІазаджвыкІ сара мыгІва, спыц дкІылакІ дзыгІзамыгІван аквыджъмажв дашІашватІ. АлахІ ТогІаныргІа йшткъвыму рхъабыгІквa ачІвгІванхъа йхъадирцІатІ.

— Швирала, атажв, йхІзалыршара гъаѣм. Ауаса Аслъангъари йшихІвауа апшта, ШамельыргІа гІайуазтын... Ауи Шамельта йыздырхуа а-Кваса йхъа йшвшуа йхънайыргапІ. Амаджыгът апны алыгажвква алачважвун астаница арыцхІачва рвласть шщаквдыргылхыз. Ауи ныжъхта йхъатала атаман отдел йгъйыздыргІвыхуам. Аслъангъари йхІвауа цабыргызапІ.

— УашІас ауахъ, ушІа кІы, зджъакІы йхІыларцІата хІдумрыблын, — Амыда дгІашвахтІ.

Ари азаман акыт апны ауагІва ауацагъи, аурамгъи, амаджыгътгъи — йѣакІвызлакІгъи йщаквгылуа абзаща шІыц йалачважвун. АзджъакІ йырзымчхІахуата ауи йазпшуан, азджъакІ ауи рчвапсаква арыкІъазыуан.

ШАМЕЛЬ УНАГІВАРА ДАЛАЛТІ

МшкІы анхара йаналга, Шамель Михаил Иванович дгІашІайрыстІ.

— Михаил Иванович, йучвхІатламызтын, Джъаналпныдза усыцнай. Петъка ахабар гІасирадзахтІ; Аруджъан Кваса дсшІикъятІ. Ужвы Джъана йхътІыта хІлачважвара атахъыпІ.

— ЙбзипІ, Шамель, дара сазкъахвта суыцнайпІ. Аруджъан дгъзымбатІ, дгъсыздырам, ауаса Джъанакъи дпхІвыс балахІхуштІ.

Шамели Михаил Ивановичи разхъвыцраква тшрыртуата, Джъаналпныдза йамайчважвауата йымгІвайстІ.

Афатар ауадгъына Михаил Иванович йрыхІвачватІ. Ашв Джъана йгІалтІытІ.

— Шамель! — дгІагвыргъятІ ауи, — уабгапІ! Анчва йбзирапІ! — Джъана Шамель тшйыхъвцІалрышвтІ. Ауи, Михаил Ивановичгъи дичвымпахъауата ба йалхІвуан. АпхІвыспа йылзымчхІахуата абзибара шгІалныпщыз, йышлайгІайыз аниба, Михаил Иванович тшцайырпатІ. Джъана дшашІасхуаш лымдырхуа, йылаква, йхъапахъ, йдзамгІваква, йпыквква ба ралхІвитІ йгъи дашІыпхъадзитІ: «Сара сымара! Сара спсы! Алакшара ду узгІвадата угІалцІхтІ. Ужвы угъаусштхуашым!» Шамель, зынцІра ари апш уыс йаламшваз йгъы гІальаматквалта йцатІ. Ауи Джъана гІына амакІва дйаргванхатІ. АбзытлхвыгІа лъатІатлатІара ауи йхъа хъыннархІвытІ, аджвы дйыквихуашызшва, апхІвыспа дгІайыдихъалын, багъята дйымапІ. Арат зымгІва агІвыджъ

рыуа аджвгы дазымшуата, закIквата йара-йара йгIаншатI. Ауат ргвы гIапххылра тыцIта, тшангIардырх, йрызнийыз йачвпхашауа йахъвлапшытI.

— Михаил Иванович дабаца? — дазцIгIатI Шамель, аъашата дызту дгIатыцIра ахъазла.

— Ауди днашылзапI, — лхIватI Джъана, лхъа налыркъвуа. — Уаргьи унашыл. Йшпабзийыз ушгIайыз. Сара йыздыруан азавад ашвыркIыта афронт швшцаз. ЗакIыта сшвунта, закIыта сгвы сыхъуанта. Уахъынла сгымчвхуазтI. Ауди агвахъахъгьи хIаба дчмазагIвхатI, уимайгвгъушта акIвпI дшаъу.

— Са йыздыртI, гвакъвпракI бшалаз. Ауди акIвпI сызгIайыз. ХIуагIаква гъазынахъумта уахъынлагьи азавад апны хIанпхъауа аъапI, агIайра хIгъахадзум.

— Баракъат босын!

— Ушпаъу Къвырманби? Бара щта, хIан, быгъбзидздзамма?

— А-а, Шамель, сбзипI сычкIвын, сбзипI. Йшпабзийыз швшгIайыз. Сара ачварта сгIалахан сгвы шIыгъытI.

— УшщIаз гъхIымдыртI, агангьи хIуызгIайрын, — йхIватI Михаил Иванович.

— Арат, папа, ужвы акIвпI айсра йангIайх, йгъаъамызтI.

— Анчва йдуу, анчвата йдуу, ари ащарычIвара йанбалгуш? ЙабаквчIвакъитI, адуней уагIа гъгIаквымхахтI, — дашIыпхъадзитI Софа.

— О Софа, хIа йхIтахъдзыбщума айсра. Акапиталистка гIахIщыхIалитI, хIгъдырбазум. Ауат хIрылгарквын, абзазаца йузымхIвушта йпшдзахуштI. Ауди гъакIвымма, Шамель?

— Ауди акIвпI йырхIвауа.

— Михаил Иванович, швгвы йашвымрысын, сара нхара сцара атахъыпI, — лхIван Джъана тшадылгалуа далагатI.

— Женечка, ачIвыйа хIгвы йгIанагуаш, анхара зымгIва йрапхъапI. Бца, бзи, бца.

— Йыжвбума ужвы йгIадзынгылквуауа шаъу? Асасчва гIаныржытIта, дара рцIыхъва хъадырчхвхлитIта йджвыквылхитI. Пхашара гърымам, — атажв дгIвыдмыдуамцара, айшва гIалуухватI.

— Ауди, хIан, ахчваква лызпшитI, дымцакIва йауума, — атажв йылгвниргIвитI Шамель.

— ПсимлахI швхIва, швгIаскIъата. Агъ хIымазтынгьи йгъшвагъахIымщарызтI.

— Йара арыгы ъанамхъауа гъаѡам. УгІачІвал, Шамель. Къвырманби шта?

— Ауи кІара йфамыгІума. ЙкІѡатІква шымгІвауа гъсыздырам...

— ДалауыргатІ ужвы, ага бзи дашІаурысхпІ, — атажв йылхІвауа йгвы йгъыквшум ачымазагІв.

Михаил Ивановичи Шамели ацІх йаласкІѡакІѡана-цІыкІѡара ачымазагІв йыдзхъачІван. ЙангІайхуаз агІан Михаил Иванович Шамель тшизынайырхатІ.

— Шамель, алыгажв закІыта дцанацІыкІѡара уйы-дзхъачІвазлара атахъыпІ. Тшынла уынхапІ, уахъынла ауат рпны упхъапІ. Алыгажвгы йызгІва рыцІа йзылас-хапІ.

— Йгъпхашарамма?

— Бзихара пхашара гъаѡам. Йара акІвпІта, сымгІва-щузтын, ауат рпны уара угъхамахым. АгІвычІвгІвысква йгъырхъазым, адуней псауышвхІата йыкву зымгІвагы гІвыджъта тшадыркІылитІ. ДзачІвызлакІгы йбзазара апны гІвза дизыпшгІитІ. Ауи уара упны йгъгІанымылтІ, уара упны йгъыдзхуам. Женя пхІвыста, гІвзата дауаштІ, уара хъацІата уауазтын. Ауи акІвпІта, атгІачва тшыр-зураргванра, уырцхърыгІара уборчта йспхъадзитІ.

АбакІ йапшта йгІайайбжъуз Михаил Иванович йа-жваква Шамель йгвы аквкІта дрыздыргІвытІ. Ужвы акІвпІ ауи йалыргата йангІайгвынгІвы акъраль уыс йац-цауата, йара йхъа уысгы дазхъвыцра шатахъу. Ша-мель йыгІвза йгІайайхІвыз дадгылтІ. УадыргІвана ауахъ Шамель ДжъанаргІа дцатІ. Ауи атгІачва зымгІва шала-чІваз ймурад райхІвтІ. Ауат Шамель йхІваз йайгвыр-гъѡатІ, Джъана щарда цІуата ауи дазпшуан йгы ужвы лгвыргъѡара гІвына гъамамызтІ.

ЙжвамшкІхуз апны Къвырманби дпсытІ. Шамель азакод дгІайтІ, дрыхІван, тшаудирышттІ. Ауи Софа адреста йгІайылтквасла йгІамидумцара лыгажв къомкІ адикІылтІ. Ауат апсы дандыргІалтІ, ауандыр даныр-цІан агород агІвына, дара рнышвынтара дырган дыцІар-цІатІ. ЗымгІва шацыз Софа лпны йгІайхын духІа гІа-рахвтІ. Алыгажвква атажви Джъани ргвы шдымрыдз-уаш агыкква рархІвын йцахтІ. Шамель дгІаджвылцІтІ, тутынкІ йчвата данхъынхІвых Джъана дашІыпхъадзауа дшчІвыууаз йагІатІ. Ауи йгвы швабыжта тшаднакІылтІ йгы атдзы днамшылхуата, апахъ днас-гІасуа далагатІ. Ауи згІвадара дукІ змамыз йани йаби гІайгвалашватІ: «Йырчпауайа, йшпаѡу ауат?» АунагІва апны ачІвыуа

бжыы анашIасх, Шамель днашылхтI. Софи Джьани ачIвыуара атагIаджвыквырцIахтI, ауаса ауат Шамель йщаквикIыхтI.

Алыгажв йпсра амцтахь Шамель, йунагIвакI апшта, ани апхIи рпны дбзазитI. Ауи ужвы данаквшвауа Джьана анхарта данцауагыи дангIайхуагыи днайдаситI. АунагIва апны зымгIва агвынзыргIвуа йара йакIвпI. Ани апхIи Шамель дара дырчIвыта, йанакIвызлакIгыи дрыцбзазушта йырпхьадзитI.

Шамель азавод апны дынхитI, анхара дшалгауа ДжьанаргIа дцахитI. Агъны тыцIтI. МшкIы ауи астанок дгIакъвырдан, адиректор йкабинет ддырцатI. Шамель йджьайщитI, дззшыртуа йдырнацIыкIъара дгвжважвитI. Шамель, ашв шгIайтIуаз, Лунии днайшIапшытI. Ауат гвапата салъам абырхтI, тшакIвдыршатI.

— Йшпаъу, щта, ууысква, абаза хъацIа? Азавод апны анхара гъуымкъычIсма?

— Азавод апны анхара зынгыи йгъскъычIуашым. Сызцынхауагыи бзипI, агородгыи уызгIвымсхыз акIвпI. Ауаса с-КIавкIаз сгвы азшыгъытитI.

— КIавкIаз пшдзапI рхIвитI, йшпагIауымгвалашвара.

— Апшдзара гъакIвым. ХIани хIаби рхабар гъазымдыруа швабыжта сгвы акъвпитI. СынбжъагIвчва йырзысщтийыз асалъамшвъаквагыи джъауап гыгIартуам, — Шамель йхътыта йгвы йту йхIвитI.

— ЙшухIвауала, ухакв убахра утахъыпI?

— ДзачIвыйа зхакв йталхра зтахъым?

— Ауи агIан хIангIалта йспхьадзитI. АйсыгIвчви арабочакви, йшубауа апшта, фачIвыла йгIапситI. Швара швпны тшыгIвра щардапI. Ауи акулакквa йкъарчIвахын, йгыгIахIыртуам. Ужвы хIпартия аунашвала гвып-гвып тшыгIвра пшгIара йырщтийитI. ХIара КIавкIазла хIцара атахъыпI, антахъгыт агвыпквa аныла-арыла йамыцIтI. Михаил Ивановичи уари хIара швхIыцнайуаштI. МчыбжыкIла мгIва хIыквлырныс ауыпI. Тшадгал. РыцIа пасата ухIтахъхузтын, усызгIаура ахъазла уадрес гIасыт.

Шамель хъвлапны данцах йуыс зквыз Джьана йлайхIвтI.

— Сара спсы йадыруан ауаса йшгIаншушыз, — Джьана ачвартагъвы тшталрышвын, дчIвыуа далагатI. Ауи дызбаз лангыи йгIалалрышвтI.

— Джьана, Джьана, зны тшщаккIыта хIайырчва-

жва. Сара мурад гвымха бысымазарквныз, йбсмырдыр-
уата сцарын. Ауи згІабгвнымгІуауа?

— СуыздыргІвитІ, Шамель, — лхІватІ Джъана, лы-
ладзква лрыцкъан, арымдза дгІаквчІватІ.

— Уахъа гвухътІыла хІайчважвара, хІуысква алхІыр-
гара атахъпІ. Сара суыс зкву швасхІвпІ. ХІпны сан,
саба, сахща гІанызжътІ. Йкъва-йсгІарыквынгІи ауат
срызцахуаштІ, араъа сгъгІатахушым, йгъцІаскІрым хІкыт
бзи йызбуз пхІвыспагІи дшсымаз. Ауи акыт рахІ
йгІвуджъхауа пхІвыста мчыла дигатІ. Сшгвыгъауала
сабигІи длымата ауи дйыцбзаситІ.

— Сабн длымазтынгІи лара йгЫллъажъам. УцІабыр-
гызтын, убзибара цІолазтын, упхІвыспа дгІаугхта улыц-
бзасара атахъпІ, — Шамель дапылкъъатІ Джъана.

— Сара сахІваргІи лара йгЫлуашым, са йыздыритІ
ауи лхІаль. Ауи амахІбмыркІын. ХІуыс хІаларчважва.

— ЙхІва, ура умурад.

— Сара къралъ уыс рхъйара сцитІ. Бара йыбдыритІ,
ужвы йъакІвызлакІгІи аконтраква шцарду. Ауыс рхъйа-
ра апны саламдзуазтын, сабга-сызгІвада сгІанхузтын,
сальамшвъа бзыгІасщтийитІ. Бсыцбзасара бтахъызтын,
бнайитІ, йбтахъымызтын, джъауап насбрайдзахитІ. Йа-
лырныс ауыпІ хачІвыта йхІзыргылхауа анхІырхъйара
араъа хІатагІайхырныс. ХІгІайхуазтын, хІабайаухпІ,
хІуысгІи хІалачважвахпІ. Ауахъ сгІатахара атахъхуз-
тын, йшсхІваз апшта йхІчпитІ. ЙгІабгвынгІвыма? — Ша-
мель цІакІыра аламкІва йгвы йтаз йхІватІ.

— ЙгІасгвынгІвытІ. Араъа угІайхыргІи ауахъ угІан-
харыгІи, сара ушсчІву, саргІи ура сшучІву йарцІабырг-
гата накыхІ хІыргІвы, — ДжъанакІи лгвы йтаз гІал-
хІватІ.

— НакыхІ гІгІвыта сара сгІахънымхІвыхырквын,
саладзырквын, щта? Ауи гъауам уыста. Сара закІ сыз-
ниуазтын, бара чвзабата бгІанхуштІ, бызтахъуда уадыр-
гІвана? ПхІвыспата бчІвазтын, чкІвынкІ дбаухпІ, —
дгъадгылуам Шамель.

— Уара уансымахым атшын саргІи бзасара гьста-
хъыхым, уарадъа, Шамель, бзасара гьсымам.

— Ауи ужвы ауаса йбхІвазтІхІва, ббзасуштІ. Йпсуа
йгЫйцІалуам, йгъахабзам. ХъацІа бйыцымцахуата
бынцІра аурала йбгарныс гвыбзыгъарата йгьспхъадзум.

— ЙгвыбзыгъарамызтІ, са йызгуштІ. Саба йыхъызла
ажва уыститІ, ура уансымахым спсыхнацІкІъара хъа-
цІацара сгвы йшгІатамшвахуашла.

— Бан йылхІвушйа? Ауыгьи блайкьангъаш, баргьи рыцІа цІолата базхъвыц, бымгвжважван. Сара уачІвы сгьджджвыквылуам. ПІатлата мчыбжъыкІ гІасыртатІ.

— АчІвыйа атажв рыцІа йылдыруа. Ауи йласхІвырквын хъвмарра ду чпара атахъхушдзылщата дчІвуаштІ.

— Ауи йлабымхІвуазтынгьи бара базхъвыц. Уахъа ауыла хІалырга.

— Тшпсцах щта. Бзила йуыквшатІ! УадыргІвана атшын Шамель азакод данца, йуыс эквыз Михаил Иванович йайхІвтІ.

— Шамель, швара швуагІа хабзата, цІаста йрыму сара йгъсыздырам, Женья дуга ауашма? Уаргьи йутахъума дгІаугныс?

— ДгІазг йауаштІ. ХІылахъ анызтын, Джъана сълхъымсуата дгІазгуаштІ. Ауаса закІы-гІвба мшы сълцбзазата чвзабата дгІанызжъума — хІва сшвитІ. Уара йгІаугвынгІвитІ къваласра хІшымцауа.

— Ауат зымгІвагьи здыритІ, Шамель. Сара угІасцІ-гІузтын, накъхІ гІвы, улыцбзаза. Йара Женья лынасып угІаннажъуашызтын щта. АпхІвыспа бзичва уылбитІта дсымарыцхІапІ. Ауи лбзизара щачвпыла уста анцІра мгІва гъунатрым.

— Баракъат босын, Михаил Иванович! ТІакІв базхъвыц схІван йахъа йцІыхъвахауа лажва гъылсмырхІватІ. Дахъымсхуата йызквылкІыз уахъа йгІасалхІвхуаштІ. Ауысква аквшузтын, суызгІайхитІта, Галина Борисовнагьи уаргьи швсырцитІ. ХІангІалма?

— ХІангІалтІ, Шамель, хІангІалтІ, — дадгылитІ Михаил Иванович.

Ахъвлапын Шамель дангІайх, Джъана рахІа йпщдзу лчгІвычаква лышвата, дызцынхауа хІвсысаквакІгьи лыдзхъачІвата длынйахтІ.

— Щарда хІуызпшуашма уара? — рхІватІ ахІвссаква, Шамель йсальам джъауап анарт.

— ЙсызшвыргІва, ахІвсса пщдзаква, тІакІв скъватІ. ЙгъымдыртІ швсызпшуата, щыбжъан сгІайхрын, — дымшыркъвитІ Шамельгьи.

— Шамель, Михаил Иванович дызгІауымдйа? ХІбзара алахІцІара анхІыртлапІауа ауи йгъгІайызшІумтуашма? — Джъана Шамель йлакта дтапшитІ.

— ДгІазымдкІва. Са йбхІвуш сазпшуаң.

— ЙсхІвушыз йахъа йуасхІватІ, са гІважвакІ гъсымам.

— Ауи аглан ужвыбырг дгласырдапI, Джьана.

Шамель йшихIваз апшта, ласдза йгIвза бзи йпхIвыс-
гьи дйыцта дгIайдатI. АлачIвара йщаквIыта, йгва-
пата йакIвшатI. АнакыхIгIвра амштахь Шамель пща-
хъа пщымшкI мамырта, йтахъу зымгIва нахъауа, атажв-
ква йшырхIвауа апшта «абзазара йгвы анчвгIауата»
дбзазатI. Йджъащахъву ауи гьакIвымма, ужвы Шамель
анхара далгарквын дгвжважвауа йунагIва дадгылхитI,
апхъа дцахыргьи дымцахыргьи йзацапшын. ДангIайх-
рагьи, Джьана даъамызтын, атдзы ауацIа лашцаразшва
йбитI, йпсы бампIитI, дгвжважвитI, уыскIгьи йнапIы
йгьакIуам.

— Сара Джьана сылпшIалпI, — йхIвитIта дджвыл-
цитI.

Атажв йгIалгвынгIвитI Шамель йаъаща йгьи, йгIан-
хыхыз лыхпыцгIважкI гIалырпшуа, дпшвырхъыччитI.
Шамель, йапхъа йгылу зымгIва дрыгIвшвтуа дымгIвай-
ситI. Агоспиталь анибара, мачIкI тшашIайкIитI, йпх-
дзы йрыцкьитI, йтахъыпI ауи дщаквIыта дшныкъвауа
дйырбара. Йара акIвхпIта ласы-лас данныкъвауа рыцIа
швабыж дтлачитI. АгIвыджь ацыта йангIайхуа, Шамель
псайспадзата, йтлачара алайыргIващауа дгIамгIвайситI.
Ауи Джьана данйыцу дашIамсуата дымгIвайсра йтахъ-
хитI. Джьана лыбра квайчIвалагIашвцIа гIацIпшуа,
лыкIас хъагылта йылхъапI. Ауи лылаква мачIкI йтшвапI,
ауаса шIас рымамкIва йгвыргъытI, лпыкв псыла чкIвы-
нква анахъылхра, йацапшу йшкIвокIвасышу лпыцква
гIацIпшитI. Джьана лчважъ гьшкIвокIвам, дгIвайквалпI,
ауи йгIалцIла ахъта данагауагьи, апхара йгIалцIта дан-
гIацIашуагьи гьузалдыргIум. Ауи лаъащаква, мскъалькI
алымшвтуата, Шамель йгвапхитI. Джьана дангIайымг-
сыз Шамель ауи Аруджъан дылшIирпшуан. ЗымгIвала-
гьи Аруджъан рыцIа дйымапшдзан, ауаса Джьана рыцIа
дшпшказ, дшъатIатлатIаз йылайхIвун. Ужвы Аруджъан
йара дшичIвыхым багъята йанхъайцIа, ауи лыцбзаза-
ра агвыгъа йаналихх, Джьана дшгвакIву, ауи ныжъхта
йалкIгIата дшпшдзу йбатI. Агоспиталь йгIатыцIта
йангIайхуа, йанакIвызлакIгьи Шамель дымшыркъвитI,
Джьана йщаквIыта дхъыччитI «йджъащахъвапI» —
лхIвитIта, лнапIы чкIвынла Шамель йнапIы лырбцитI.
Абаза хъацIа ауи йгвапхитIта йатаркIвах закI гIаджвы-
квицIахитI. Атамам ухIвушызтын, рпны йгIадзахта
йанырбара, агIвыджьгьи йджъарщитI, тIакIвгьи ргвы
йаситI. ШIас рымамкIва йымгIвайсырн ауат.

РунагІва апны йымгвжважвауата йчитІ, уадыргІва-на рпещ йнашылхитІ. ЙатаркІвах йырхъазхатІ: уацымшыркъва, уацхъвмар заъара утахъу, ауаса быжь штІа-кІыла учважва — атажв йылмагІара ахъаз. Шамель ачІвара дывлитІ, Джъана ауи дйыдзхъачІвитІ. Ауи ма-цІта лхъацІа йпцІа квайчІва цІагІвква лщцитІ, йылрыч-хвхвиритІ.

— Абазаква зымгІвагы уа уапшта йпшдзума? — ди-цІгІитІ, йыла агвква дыртапшуа.

— Са спшдзума? ХІычкІвынчва хІагІаквапІ, йцІа-гІвпІ, рыжвгІвымсакъаква тыбгІапІ, йщаласпІ, йчвацкъа-квапІ. Ауаса рпцІаква дара йдрычхвхвиритІ, ахІвсса-ква гъахъдрысуам, — дхъыччитІ Шамель.

— РпхІвысчва рбкъитІ рхІвитІ, йцІабыргума? Сар-гыи субкъушма?

— Йызквнагу дырбкъитІ. Лъажъа змам, йбзийу ап-хІвыс дгырбкъум, ауат йрызхъарымцІауа йынкъвыргитІ. Бара йбапшкву хчагІвы, хъпшылыгІв дырзалырхитІ, йрымгычра ахъазла.

— Дшпчу гъма. Са йсцІабыргта сйачважвитІ, йара дымшыркъвитІ.

— Уальахи йшсцІабыргу. Бсчвырггычырквын, сща-мхъаква срысуа счІвупІ.

— Ай, гІакІв учІвууа уызбанда.

— Арахъ бгІадзыргІвы, сара сымара, закІыта хІха-квла станагата, акыт апны уысхъв гІасыхъваквырцІуэ-тын, Совет власт багъята йшщаквгылуа, аконтраква хІшрылгауа, сальамшвъа бзыгІазгІвуаштІ, йалыргата бгІайх — хІва йшбызшыстуа, бангы днабахвитІта мгІва бнаквлитІ, саргы ахабар сбырдыритІ. Йара апоезд шгІа-шІасуа, бара авагон бнакІныцІитІ, сара сбымцІаситІ, бщ-тІысхитІта, адгъыл бнасмырдзауа атачанкІа баквсыр-чІвитІ.

— Араъа угІайхта азавад уынха йзамуайа? Ари аго-род пшдза ду хІтабазарквын рыцІа йгъагъымма? Ага ухІварыгыи швпны кытпІ, — Джъана Шамель длыр-хъвыхитІ.

— Момо, Джъана бзи. Ауи ауыс басхІвхъатІ. Сара араъа В. И. Ленин йхъатала сызйачважваз, авласт ахъаз сзайсыз суагІа рбазара псахра йшсылшауала сац-хърыгІарныс акІвпІ. ХІабгазтын, городгыи хІаухпІ. Бна-миуашызтын, райшата йгІасахІв. Йамуазтынгыи сгІамп-шыхуа сцапІ. — Шамель ацІабырг йдырра йтахъыпІ.

— Акыт гъакІвымта, хІгІвуджъ хІхъазы абна хІыла-

та хІбазаргы уацауа сцущІ. Убазарта сбазартапІ, упсырта спсыртапІ. Уара усыквызхуаш къару адуней йгыквым. Йхъауцума, сымара?

— ЙхъасцІтІ, нурта йкІклауа схІвхІв!

— Ужвы, Шамель, ауи ахІа хІакъвыцІра хІалаумыр-чважвахын. Ауи хІалачважвауа хІаналагара сгвы тшад-накІылитІ, хышвашвадза сыгвтшпы закІ глацІалитІ. — Джъана ллакта ахІвара гІанарбауата, Шамель йхъабра лщца, йлакта дтапшитІ.

— ЙтамампІ, хІгъалачважвахуам ауи ахІа. Абараса бсымата, мара нурла йырчуу зыбхъвка йхІвачвауа адзыгІв чкІвынква глазбжыкъяуа с-КІавкІаз ащхъадза бызгарын, — Шамель дгІащІчІватІ, Джъана дгІащ-тІипгІан дирыхъынхІвитІ, мачІта дхъайыршвылитІ...

АКЫТ СОВЕТ АПРЕДСЕДАТЕЛЬ

Лунин дырхъадата Шамель дызлаз агвып мгІва йыквылтІ. Ауат рыуа дзачІвызлакІгъи тамамта йдыритІ уыста йпыру. Афронт упщІлата уанайсуа, узайсуа дубитІ. Ауаъа айсра рыцІа бзита йазыбжью, аквъ-льайраква ззгІарысабапуа, дыззабакІуа здыруа дайгІа-йитІ. Абандаквa рабакІра кІыда уыспІ. Ауаса агвып къахвпІ, йымшыркъвитІ. Шамель заджвыкІ днашхыйапІ. Ауи йазхъвыцраква зны Петербург, зны ТогІаныргІа йцитІ. АчкІвын йылшарквныз йара йаргванкву, йъа-хІыльчва зджъара йанйырйарын, шыпІакІ апны йадикІылрын. Ауат йа Петербург апны, йа ТогІанкыт апны йаъата, йаргы дрылата, нхара-нцІра ахІа гвтыхъ рыма-хымкІва йчпарын. Ужвы ахІы, агІымста, лыг анаъахым, амлыквгы авластгы ауагІа йанырчІвха, абазара шыц ашахв ангІацІнапуа, йара йан, йаба, йъахІыльчва йрыз-нийыз гыдырам. Шамель дцахта ауат йбара йтахъын, ма йгъауам. ЙъакІвызлакІгъи аконтракви абандакви акъ-раль амгІажв йхвындыргылхра, йгІацІцуа амара аца-дырпара рмурадпІ. Амара хыргІварныс ркъару гъакв-хъум, абджъар змам, йадкІылам ауагІа йнымшас заль-мыгІа рзырхитІ, йхъырщгІитІ. ТогІаныргІи ауат ркІал-тащІыхыгІвчва агІымстакви акыт ала тадырчІвуузапІ. Ужвы Шамель ауаъа арыцІаква адикІылта абандаквa дырпшагылра, Совет власть йхчара йборчпІ. Абандакви аконтракви йыквчІвакъяра Шамель йыхъаз ща хахрата йъанамхъауа гъаъам.

— АчІвыйа КІавкІаз апа упынціа гвагвыщ пынціага, йзІакІащщыз? Айсра уанпщІаз агалагы рыціа укьахвын. Ужвы упыщчва гьузахьыхуам, йшсхІвуш гьсыздырам. МомкІва абандаквa уырчвшвума? — йхІватІ Лунин, Шамель дйыдзхьачІвауа.

— ХІы, — йпыкв гІвацаквала дпшвырхьыччатІ Шамель, — швабыжта сырчвшвитІ.

— МомкІва упхІвыс шІа уъагІалкьвыгІдаз угвы йасума?

— Ауи апш мачІкІ аъапІ. Ауаса ауи гьакІвым йхьаду. Сара сгвы ззакьвпуа датшапІ. ХІара поездла йгІа-мыгІдитІ, абандаквa йыртахьу рчпитІ. Ауати хІари тшдзара хІаситІ. Йстахьын абар ужвы хІпны снакІашвата ТогІаныргІа сырпшІагылныс. ХІа йшгІамыгІдумцара абандаквa йрылгапІ — хІва сшвитІ.

— Ауи джьащахьвапІ. ЙрылгаргІатІ. ХІабджьарквa щгІахІцІахпІта, коммунизм уыхвара хІалагапІ. Ауи гьакІвымма анбжьагІвчва? — дазцІгІатІ Лунин.

— ЙакІвпІ. ХІызыпшгІата йхІмаууа йара ауи акІвпІ, — йгІагатІ абыжьквa.

— Саргы йсызмчІахуата йара ауи акІвпІ сызпшуа, — йхІватІ Шамель. — Ауаса хІара йшгІамыгІдумцара абандаквa, аконтраквa зымгІва датша зджьакІы йыквырчІвакьра хІтахьыпІ. Ауахьауатгы абандаквa хІара хІырпшІагылра ртахьыпІ. Ауи апшта хІазазайгь-гьауа, йшгІамыгІдумцара аконтраквa рмурад дырхь-йитІ, рчвгьахараквa ауагІа йгьырзычІахуам. Йшвауа ауат рытланыкьвала дахьырныс закІгы гьазхІвам, дызквгьыгьуш, дызхчуш кьару; анимбара.

— ТамампІ Шамель йухІвауа. Ауаса йымлащиуа арабочаквa фачІвы рызгІахІмауырквын, азавадкавa ашІаспІ, апоездквa гьныкьвахрым, акьраль апны абзазара ашІаспІ. Ауи акІвпІта хІара уыста йхІхауа гьуыс чкІвыным, — Михаил Иванович Шамель йхІвауа дгьадгылуам.

— Михаил Иванович, йсхІваз гьгІайгьнымгІытыІ. Сара скыт йту арыцІаквa зымгІва гІащгІысхта аконтраквa санырпшІагылра, йкьачІваху тшыгІвра агІаура рыціа ймайрахитІ. Сара ТогІаныргІа абджьар абызшвала срачважвара атахьума, момкІва йгьатахьымма?

— ЙатахьыпІ...

— Ауат рымлыкв ртйыта йкІыдылхырквын, рща йскІну скІнысымхуата сьгІанымхама? Совет власть, сара свласт агьа чьгьадза дезымкІуата данаусштра йсымгІан

красногвардееца сара? Тоганырга датша хакки йцыхырквын, йызлаглауаухуайа, рынцра алахъв хламплладжъла хызыкв йгласуамцара йыргушти. Сара, сайшчваква, йшгласгвынглауа ауи аклпн: дасузлакиги йара йхакв апны аконтраква рыщата йыргварыглат. Афронт анаъаз хлкъару алахцлан хлайсыт, айглайра глатыглат. Ауи бзита йхлчпат, тамамта йхлчпат. Ужвы аконтра нахъышт-глахъышткв глаута йыквчвакъра атахъпн. Дасу йхакв аконтра йара рыца бзита драбакырныс йылшушт.

— Шамель аполитика уалалит. Йухлауа цлабыргпн. Йбаклшыплазлакиги хлауага аконтраква йрабакит, ауат тшыкъарчвахра йахамдзаскла йгаркитта, рхлаквым йанырцит.

— Анбжъагв Лунин, сара ауи ауысла хлгладжвыкв-мылскла В. И. Ленин сйачважвушын йгъсзаквымшват. Ауи йдырит зымгла чпара шатаху.

— Йубума ауи дъабаз! — дхъыччат Михаил Иванович.

— Анбжъагв Ковалев, уымхъыччан. Шамель Ильич дйачважвахат. Ауи йцахра шглайраргвануашызги йайхлвт. Ауи ахабар гглаумайхлма? — Лунин дазцитит.

— О-о, ужвгандзара закиги ггласауымхлвти? Щта щта, агоспиталь апны мачки уаквчважват, — йджъайшит Ковалев.

— Михаил Иванович, йара ауасаги схъартшхъваглыта ухлвит...

— Е-ей-ей, ауи гхъартшхъварам.

— Ленин йаклвта йзымдыруата сйачважват. Йарги ачлвйа ауи аглан йыздыруаз. Ужвы сйачважванда. Симачважвадзарыги хлабабанда. Ауи, ухъагума, данглаупшра угвы йту зынла йглайдырит. Сара йсаглахт йынйаз, йачважваз арабочаква йырхлаухуата, Ленин йнымшаскла йакъылыла дглычлвлыс дудздзап, данубара йаухлауаш ухъаштылхит. Йара дглаупшитта, угвы йту, уызлайцглуш джъауап глайтит. Ауи гьаклвымма анбжъагв Лунин?

— Йаклпн. Шамель, тамамта ауи аклпн дшау, йшырхлауала, сара хладзхъачлвата сгымачважваст.

— Дзачлв чикистызлакиги йара дъаглатадрийыз ашлыпла йау аконтрреволюционеркв рыца ласы йызглауашт — хла Шамель йхлауа сарги садгылит. Анбжъагв, Лунин, ура йшпаубауа ауи ауыс? — дазцитит Михаил Иванович.

— Хвы ззыбачІву азхъвыцрата йспхъадзитІ. Сара ауи хІунашвачпагІвчва йрасхІвхуаштІ.

Лунин йгвып Ростов йангІадза, гвып чкІвынквата йыршан, хачІв рыртын йамцІырщтІ. Шамель араъа йылала йбатІ, Совет власт агъачваква ужвыгьи йшма-чІым, ауат гІауауныс шбаргву. Кулак шардагІв Совет власт тшандыргІалуазшва тшырчпитІ, дара йшыртлакІ-уала ауыс йазарархитІ. Ауат йрыуата ар шкІвокІва йры-лаквас бандата йныкъвитІ, апартийа, совет нхагІвчва-ква уахъынла йгІаргвыквситІта йырщитІ, ртгІачваква гІазаб ддырбитІ. Ауат «ЙгъсмагІатІ уымхІван, уынхарта кІауымрышвуазтын ухІщуаштІ», — хІва йаныта ашвъа-ква рышв амгІаква рпны йкІыладырпитІ. Акоммунист-ква арыцІачва рсабиква рыквырхта Америка йддыр-гушта, даргъи зымгІва хъыза заджвыкІ йыцІата йдрычв-уашта, чуан дудздзакІ йтадырчушта, упхІвыс спхІвыс аъахымкІва, дасу апхъа йгІайшІашвауа дипхІвыста йбзазушта рхІвитІ. Ари йапшу ахабар мцква дырра змам ауагІа рыуа зджъакІы йхъарцІитІ. Шамель йгІай-гвынгІытІ ашыпІа контрреволюционерква абджбар гІва-цаламкІва, ауагІа рыдынхалралагьи урабакІра шатахъу. Ауи йгвы йгІанагызла Михаил Ивановичи, Борис Борисо-вичи драйкъангъаштІ.

— Шамель йухІвауа цІабыргыпІ. ЙцІакІыта йынхауа аконтрреволюция къаруква рабакІщаква хІырзырбжъа-та, акытква, астаніцаква, агородква рпны нхара хІыр-щтиуаштІ, — йхІватІ Лунин.

— Шамель умурад гІаудахІвитІ, тшадгал, — йгІаци-цІитІ Михаил Иванович.

— Сакъама цІарапІ. ШвымгІапсан, швгъгІасрыпха-шарым.

ШамельыргІа районкІ апны руыс дырхъйата йгІа-хъынхІвыхырквын, датша зджъара йырщтиуамца агъны тыцІтІ. АгІапын ангІатал, акулакква ачвагъвара-кІап-сараква шапыркъуш ацІыхъва йтагылтІ. Амаль амам-кІва акыт йту апартактив цхърыгІара драйдзара атахъ-хатІ. Шамель чхІара йымахымкІва дыззпшуаз асахІат гІадзатІ, йгвы йтаз гІайдахІвтІ.

Михаил Ивановичи йари Головная станица апныдза йацІгайтІ. Араъа Ковалев дгІанхара атахъын.

— Сара скыт абани апсыхІва йтачІвапІ. Астаницы То-гІанкыты хвкілометркІ ракІвпІ йрызбжъу. ЦхърыгІара швтахъхузтын, ахабар хІшвырдыр, хІара йхІтахъхузтын-гьи хабардъа швгъгІаныгІжърым. ЗгІвадарала хІанй-

ахт! — Шамели Михаил Ивановичи тшак!вдыршан, йа-
къвыц!хт!...

Шамель йшитахъдзас апшта й!гайыдах!вт!. Ауди уа-
хъынлата йкыт дталхт!. Амыз аташвартала йым!вай-
суа апст!вак!ва йан!ларыц!швтра, анур хъшвашваквала
акыт !анарк!кит!. Шамель днапшы-!апшит!, зуар-
джьакъква хъбк!ыыз атдзыжвк!ви арахв бакъыжвк!ви
рак!вымк!ва зак!гъи гъибум. Мач!п! зыпшц!а апны чва
шт!у. Ам!вайсыг!в акыт аъара!вшара амидахъат!,
ауаса !лат!аурак!гъи гъаъам. Шамель йсах!ат !латихын
дапшыт!, ац!х гъаламск!вак!васт!. «Йач!в !гальамат!а,
ауди аъара йщажъыта ауаг!а зшт!алх!а? А-а, аконтра-
ква тшырчвырхчит!», — дхъвыцит! Шамель. Абан хъыб
зкву атдзыжв чк!вын. Ачк!вын йгвы мчыта йкшауа йала-
гат!. «Аруджъан а-Кваса д!ымгауата дч!варк!вазтын,
щта? Пшит!ро д!ващазтын щта... Ауди аг!ан йамына сна-
п!ыц!шат!», — Шамель Аруджъан лтдзы дгъзаг!всуам.

Ауди псайспа, ала дшамбуш апшта, тшыц!айк!уам-
цара дтшк!аралт!. Апшц!а х!вра ахъиг!ат!, атдзыжв
щарда цит! х!аш амбахищтара. Шамель йгвы тшадна-
к!ылт!. «Зак!ы алымц!хт! йц!абыргу аъара», — йгвы
й!анат!. Ауаъа дан!агварц!х, Шамель, йч!вырхъа-
ква !айрыласын, рпныла йырхаухт!. Ауди ртдзыжв ани-
ба рыц!агъи йч!вырхъаква йрыласт!. Йара дшнатшк!а-
ралуаз рла !айпш!аххыт!. Ауди, йатахъы-йатахъымыз-
шва, !ван-хын йшыт!. Шамель ахъыз ани!ва, дадырхт!.

— У!асайгвыргъыт! Агъражв? Ауыгъи бзидззап!.
Аджвгъи !аспымылуа ац!к!ыс рыц!а йагъп!. — Агъра
апахъщап!квала Шамель йгвтшпы йаш!агылит!, йкърым-
ш!рымит!. Ауди ахъа йк!ын, дабак!уазшва дацхъвмарт!.
Уадырг!вана Шамель ах!амач дтапшыт!—йымцырап!.
Бзи-бзи данпшы, ах!амач агвара шалп!лаз, ауац!а къвакъ
ш!атайыз, абакъ ш!атаг!врыз йбат!. «Атыдзгъи
аджвгъи дгъыг!внахымма, алах! йдырит!», — йгвы й!а-
нат! Шамель. Ауди ашв дагват! тшгъат!уам. Уадырг!ва-
на даст! — бжык!гъи гъаъам, датасхт!, ддзырг!вын, за-
к!гъи гъаъам. Шамель тшизыщаквумк!хуата йаквирыдз-
цауа ашв даст!.

— Дзач!выйа ауди? — й!айаг!ат! йан лбжъы.

— Мама, са сак!вп!, Шамель сак!вп!, йнат!ы! — дам-
хъац!ырт!, дгвыргъачван.

— Шамель, Шамель, са сычк!вын рыц!а! Уабгу-
ма! — атажв дгвжважвит!, ашв ач!вы гълаухуам, лнап!-
ква к!ъаызуа дпшит!.

Ашв тшгІанатІытІ — Шамель йан дгІайгвыцІайхІв-хІватІ. Атажв дашЫпхьадзауа дчІвыуитІ. Лпагыи йгвы гІапшкахатІ, йыладз тІашвква йдзамгІваква гІамырдан йпцІаква йгІарылажтІ.

ДакъикъаквакІ ахъыцІта, Шамель тІакІв тшанщаквикІых, днапшыгІапшуа далагатІ — аба дгъаѳам.

— Мама, хІаба дабаѳу? — агІыла токьаль йчпан даз-цІгІатІ Шамель.

АзцІгІара анлагІа, атажв лъапкъ-тлапкъква зымгІва гІалакІъазытІ, лхъа гІаштІылхын лпа дишІапшытІ. Ауи йатаркІвах, лхъа Шамель йгвтшпы йыдылцІан дчІвыуа далагахтІ. Ани апи ажвакІ рхІварныс йрылымшауата ргвбампІа тырхтІ. УадыргІвана, зщапІква зыцІкІъазызуаз атажв ачвартагъвы дтайырчІватІ. Йаргыи, ллакта дштапшуаш апшта, арымдза гІайахвын лпахъ дчІватІ. Амыз апстхІва квайчІваква йхъыргІван атдзы ауацІа лащцарахатІ. Шамель азажигалкала амза айыркІын ачвамза йрычвхтІ. Атажв лпа дишІапшытІ, йгыи йгІалгвынгІвытІ, ауи йылаква йгІархІвауа азцІгІараква джъауап алтра шатахъыз.

— Уаба рыцІа, упа дбалшавикпІ рхІван зыхъыз рым-хІвахыз ауагІвырсызква йхътырхыз шІала йгъузыхІварым. А-а, йчхІаларызма... Йхъа щтІайцІата йунагІва апны дъапсызгыи щквыр хІва. СынчІва хсквшата днарылалтІ йыдуней ахратла йхІваджьищцара. Йамуазтынгыи йхатым андхІрыфуаз угІаквшвахзарквыныз гъакІвмызма. ДашІамсуа уыхъыз йхІвамыгІвумцара йдуней йхІваджьтІ. Уара Расей урыладзта йпхьадзун. А-а, йуацІа мыгІва тыхъванчІлумцара дпсгвыщатІ.

— ДзачІвыйа, мама, хІаба дзмыртынчуаз?

— Йара ТогІаныргІи ауат ркІъамачамакви ракІвпІ, сычкІвын. Ауат гвымхарата йырхауа гІвына гъамам. Аслъангъари акъапщква дрылапІ йхІван, Аслъамбакъ йтгІачва йырхътихта йудыруайа? АлахІ йнагІалат йыквшватІ. Аслъамбакъ, анцІра йнымшасыз йчпатІ. Аслъангъари йаба мыгІва дкІнихІатІ. Ды-ды-д, анчва йаргыи ауаса дхІирбахтІ. Йанла мчыбжыкІ дкІныхІан...

ХІауа акыт апны ауысква зкву лхІвапхьадзагыи, Шамель йпыцкьва абафитІ.

— УызгІаймыгІвахйа, сычкІвын хъагІа, спсы зфаз, уаѳамызлuzма тІакІв йтаусынханацІкІъара. АуагІа мыгІва срафхитІ. Советта йдыргылуа ауахъ йгъйыквдыршум...

— Мама, ФатІима лхабар гъбхІвуми?

— АуагІвырсызква уахща лцІыхъва гвымхала йаң-
гІатагыл, аунакъващчва алалын чкІвын гІальаматкІ
дйырталІ. АлахІ йбзирапІ, дбзазитІ.

— Ужвы, мама, ТогІаныргІа йрапшкву абайакви арыц-
хІачви хІапшІагылтІ, щтахъла гІатхъахра гъаам, йа
дара йыквхІчІвакьра, йа хІара зымгІва хІхъырщгІара.
АуагІа тшгІащтІырхтІ, ауагІа уыгърайгІайуашым, —
Шамель йгвы йту цІакІыра амамкІва йымхъахІватІ.

— Уара, сычкІвын убалшавикума? — дицІгІатІ ХІа-
уа, лпа йлакта ауырата дтапшуа.

— АчІвыйа, мама ауи бзазцІгІауа?

— Сыздыргвыщума, швычкІвын дбалшавикпІ рхІвун-
та... Йара супшитІта, ушаъу уабапІ.

— ХІы, — дпшвырхъыччатІ Шамель. — ШвыржъитІ,
мама, абольшевиккІва чІвгІва гъырхъагылам. Сара сбольш-
евикпІ апарт саламызтІхІва.

— Щта, сызхъурчІва мыгІвайа, уыгІвзачва уыцта
угІамихуазма? Ухъазы, угъгІарцхарым, — атажв дгвма-
читІ.

— Мама, сара гІвзачва сщардапІ, анахъ астанѳца
йабапІ. Бымшван, ауат са сгъырзыщуашым.

Ани апи йшайчважвуз, сахІаткІта йрымбауата, ацІх
цатІ. ЙшгІашуз ХІауа Шамель дщтІалжътІ тшпсищар-
ныс. Лара йылрыфуаш адылгалуа далагатІ. ХІауа ауи
дипшуа дчІвапІ, дгІалыршІыхарныс лгвы гъауам. Хъвла-
гІанцІакІ ауаса дчІвазларын ХІауа, агвла пхІвыс дгІам-
шылзарквныс. Ауи Шамель дылбатІ йгъи сахІатбжакІла
ахабар акыт зымгІва йрагІатІ. Агвлачва, аъахІыльчва
йрыцта, Шамель йгІайхра ймайгвыргъьузгъи гІайуан.
АзцІгІараква шгІайыртуа йгъи джъауапта йритуа йшаз-
дзыргІвуала, Шамель йгІайззакваз алихуан: «Ауи хІа-
ра дхІчІвыпІ. Ари аконтраква дрытланыкъвагІвпІ...»
Хъвлапны агІан самогон башырбакІгъи йымата КІамыщ
дгІайтІ. Шамель йунакъващчва йгІайархІвхъан КІамыщ
уыста йакІвйыршакваз йгъи ужвы абна йылу абанда
бзынкъвгагІвыта дшыму. Ауаса Шамель закІгъи йым-
дыр тшичпан КІамыщ дгІайрыхІвачватІ.

— Шамель, ауахъ уъаныз уайсызапІ? — дазцІгІитІ
КІамыщ, рыцІа-рыцІа йыбыз аунащтуа.

— СамайсыкІва? Россия зымгІва айситІ.

— Уызлазда, акраснаква ракІвма, момкІва хІа хІчІв-
ква ракІвма?

— УызгІвымсхыз хІа хІчІвква срылан.

— Ауаса йшучпушыз здыруан сара.

— Арахъ, КІамыщ, а-Совет председатель дкІылызщ-
гыз...

— Щта, Аслъамбакъи Амырбии ргвып ракІвпІ. Уара
уызлалуашда?

— Уальахи, КІамыщ, айсра сгвы йалсчван, аджвгъи
сйылалитІ шсымхІвауа. ГапныпІ, хІчвагъвара, хІкІап-
сара атахъыпІ, йара акІвпІта ацІыхъва аршвшвауата
хІыпщІа закІгъи гътшкІарам. ХІан лакІвпІта, дгъыз-
гІвадам, хъвахъвата дгІвнауырпсуашма? — Шамель абан-
да рмадзараква гІайдырра йтахъыпІ.

— Уызлачвагъвуш гъуысым. Ауаса АшвхІащахвыжъ
— АмырбиргІа рхъада — хІчвагъва йгъиуам. «Абольше-
викыжвква амла йахІыргуштІ», — йхІвитІ.

— Ауи псыкІ дичІвутІ, кІара кІахІымпсарыквын, хІар-
гъи амла хІгъамгума. Абольшевикквва тшгъдырпсрым,
Россия дупІ, закІ раупІ, хІара щта?

— Тшумырлаган Шамель, упІатІаута хъвшвы гъамам,
йуыларцІата уырбылуаштІ.

— ЙалырдыргІайа ауат хІара араъа йхІчпауа?

— ЙрымдыркІва, Кваса ныхада йгІайгвалашвахпхъа-
дза дгІаталхитІ, Аруджъан длызгІайитІ.

— Аруджъан... а-а, — агІыла тшщаквикІитІ Шамель.
— Ауат ртгІачваквва абарга? ХІайльаквапІ аныхада-
ква, — лацІыхъвала КІамыщ дипшитІ, йбамиштІ йчва
штшапсахыз?

— КъаранагІвай акІвма зджъара йыргатІ. АчІвыйа
хъапщта йрыму йпсыхнацІыкІъара йрызхъуштІ. Араъа
Аруджъан йылхъазыпІ йгІанхаз. Ауи аджвгъи шыл-
хъымсуаш рдыритІ. — КІамыщ къахв йауын, йыбыз ау-
наштдзатІ.

Ауи къахв йымамкІва Шамель дгІайшІапшызаркв-
ныз чвымыгърата йылаквва йгІарныпщуа йбарын, Ша-
мель йджъып йту акІъарахва зъараны дгІахъйа. «Тшща-
квкІы, тшщаквкІы», — йгвы йгІайнахІвитІ ауи.

Шамель мшквакІ ахъыцІта астаница данца хабар
шыцта йгІайдырыз зымгІва Михаил Ивановичи авоен-
ком КІылба Кърыми йрайхІвтІ.

— Амырби йхъайымцІарыгъи дара урыуазшва тшы-
чпа. Амаль амазтын рмакъанарта гІауырдыр, — йхІватІ
Кърым.

— Ауаса ауат ъану сцапІхІва уаламган, гІанха уымам-
кІва уапырыхпІ. Сара йшсагІазла, Шамель, Совет пред-
седателята удыргылуаштІ. Усакъха, — дйайбжытІ Ми-
хаил Ивановичгъи.

— Председателята удыргылуазтынгъи йъадзауа даруруазшва тшычпала. Ауи ауат ргIахсараква гIаунар дыруаштI, ухъагъи ахчуштI, — йрыбагъытI; Кърым.

— Акомсомол йалаквула йалата акыт апны самооборона гIанхIырша замуайа? Ауат тшдзара хIшрыцас уамцара агIамта цитI, акыт апны аджвгъи кыжкI гым гастI. ЙгIахIгвыквоуазтын, шваргъи швнахIцхърыгIа пIта йапырхIхпI. Ауаса йхIымчпакIва ауагIа Совет влас йгъазхъарцIушым, — Шамель йхътIыта дайсра ймурадпI

— Момо. Шамель, ауи апш унашва гъхIзырымчпатI Ауаса йрахIхIвпI йыруазтын, — дадгылитI Кърымгъи Шамель ауат рпны дангIаджвылцIх, йынбжъагIв бзи Аслъангъари дгIайаутI. Ауат тшакIвдыршатI, аджв йпыжвгIва аджв дасхуамцара шарда йабарыгъагъатI.

— АлахI йщквырпI уара уабга-уызгIвадата Расей угIарылцIхта ухIзырбахыз.

— Йабау, ахвамышквва, йгIагIгыз авласт гшшвзыхчум, — дымшыркъвитI Шамель.

— АнбжъагIвыгIа, ацIабыргырагъи гъхIзыхчум. СшIа пырхаха акыт сштаз хIахща дыдсыргатI, — гIацицIахтI Аслъангъари.

— ЙсагIатI.

— Ауи ауыс апны акъванчагIа зымгIва сара йсчIвыта йспхъадзитI. ДгъсзыкъамчIвахтI, лара йылхIваз саздыргIвытI, хвамышхта сгIацIцIтI, — Аслъангъари йгвтыхъ йхIвитI.

— Са уара угъсыркъванчум, заджв-гIвыджь рхъазы азальмыгIа власт йгъзапшIагылуашым.

— УадыргIванагъи закI хIчпара атахъын...

АгIвынбжъагIвчва шарда йадзхъачIван. Аслъангъари йынбжъагIв дъадзаджвыквыз акыт апны йгIатшаз зымгIва йайхIвтI. Шамельгъи йыла йыцIскваз айшыста дрыквчважватI.

— Саргъи Аруджъан лпахъ скърар зжъатI, — йхIватI Шамель, пхIвыс дшгIайгыз ахабар йхIвара даназынадза.

— ЙшпакIву, унагIвара уалалма? — йджъайщитI Аслъангъари.

— Акваса уагIвырсыз адуней птшрыгъи ймурад шйырхъйушыз хIакъта йыздыруан. Ауи ахъахъгъи сунаъуасакI йнайгIвытI. Йара акIвпIта, Джъана бзира шарда сзылхатI, дгIвычIвгIвыс бзичвапI.

— Расей аквта апны Джъана дабагIауау?

— Ауи Петроград дтабзазитI, дтатарпI.

— Дасу йылахъ йану, — йпсыцхIа йщтитI Аслъан-

гъари. — ЙагІвсыз гъузыгІахънырхІвхуам. Аруджъан рыц-
хІа уылахъ данымшвалызтынгъи, Джъани уари алахІ
швадиражвылтІ. Ужвы ууыс зкву хІаларчважва. А-Со-
вет председателята йдыргылыз рыуа заджвгъи дгъгІа-
нымхатІ — абандаква йырщытІ. Акомсомол йалакву-
гъи йшван пшІагылракІгъи гъгІандыршахуам. Акыт снай-
хпІ, акомсомол йалаквугъи гІахІыдхІкІылпІта йдхІыр-
бапІ абандажкква. Лъажъа змам йжъахаз уагІа рылапІ
рхІвитІта хІанашІашварагъи абандаква хІрылахыс гы-
руам, йгІашвкІы рхІвитІ.

— Унарщтиузтын, ауи бзийын.

Ауат ауи ауысла Кърыми Михаил Ивановичи йра-
чважватІ. Аслъангъари дгІауырщтра гърымуытІ. Йшыр-
хІваз апшта Шамель Совет председателята далырхтІ. Да-
налырхуаз зымгІва рацкІысгъи КІамыщ рыцІа дцІыруан:
«Шамель йакІвымкІва аджвгъи дгъхІтахъым. Йзын-
къвымгузтын, хІа хІицхърыгІуштІ».

Шамель йджвыквицІаз ауыс апны сакъра шатахъу
гІайгвынгІвуата, йан йахща лпны дигатІ. Ауи йахща
йгъи дгІайайгвыргъун йгъи дчІвыууан: «ЙгІакъвухуа-
шйа, уымгылын председателята, уырщуаштІ, угъгІарц-
хушым!» — лхІвитІ йахща ладзыла дылкІвабауа. «Мо-
мо, Фатима, щтахъла гІатхъара гъаъахым. Йа дара,
йа хІара. Сара йхъасцІитІ, ауат ласыла йшаъамызлах-
уаш». — Шамель йахща йылгвынйыргІвитІ ауыс зкву.

Шамель, ауандыр даны, апстхІвашкква дырпшуа дгІа-
мгІвайсхитІ. Ауи ахва дгІадзата, апсыхІва йтачІваз йкыт
дангІарырал, йгвы йыхтІ. ЙгъхъауцІарым акыт уагІа
тата, архъакви ауатракви рпны пІатІаукІгъи гъаъам, къы-
жкІ аджвгъи йгъимгастІ. Акулакква гІвба-хпа сквшы
йрызхъуш тшыгІвра рымапІ, абольшевиккква амла йадыр-
гара рмурадпІ. Абандаква абазара зымгІва ахъаркІын
йрымапІ. Асамооборона ауат йырпшІагылта йрайсра
гъыруам, ауат йыржъаз, лъажъа змам уагІа щарда ры-
лапІ, ауи ахІатырла йгІакІра атахъыпІ рхІвитІ. Уца йгІа-
кІы, тшгІаудыркІуазтын. Ауат ачвгъахъшакква тшгІау-
дыркІныс абнаква йрылалма? Абан ужвыгъи мчыб-
жъыкІ абнакви ащхъакви амырдатІ асамооборона йала-
кву — закІгъи гъгІанамцІгІатІ.

— Момо, — йхІватІ Шамель, — ауи ахІата йчхІах
гъауашым. Совет власть щаквгылищтара уапшы сквшы-
та йахъыцІуа, ТогІаныргІа, апхъала апшта, хІкъырма-
къы йаквгылата хІырхъваритІ. ХІалакшата, ауыс цы-
хъвакІ ахІымткІва амаль гъамам. ЙыдхІкІылырквын,

ляжъа змам йара дГларылцІхпІ. Ачикистква йалдыргапІ
ляжъа змууи йызмами. Щта, уара апредседатель ба-
лахІ, акыт рхъада, ачІвыйа уззпшуа? Аркъан ухъа йГла-
хъадрывнацІыкІъара уазпшуашма? ЙчпачІвыйа? Уа-
гІа адкІылра! Абари акІвпІ йчпачІву. Акомсомол йа-
лаквууи уызквгвыгъа ауаш ачкІвынчви адскІылпІ, аб-
джъарла йадызгалпІта, акыт хІхчпІ. ТогІаныргІа хІынд-
мырхара рмурадта акыт йГаталуазтын — амушка йГакв-
хІырчІвапІ. Акыт тшыгІвра гътамма, ауи азакІы-
гІвба жваба пут йдуыргаз ахІа? Эх председатель...

УадыргІвана атшын Шамель акыт абзазагІвчва айз-
зара рзичпан, аобласть йГатыцІыз ауполномочена ддира-
чважватІ, йаргъи драчважватІ. МшквкІ анахъыцІ ар-
хъа аштаква гІаквайчІвахатІ, акыт апны абзазара гІа-
шыхауа йалагатІ. Шамель йгвы бзихатІ. Акомсомол
ячейка йасекретарта шыцта йалырхыз Рауф швара
зымдыруа дчкІвынпІ. Шамели йари йалалын гвып гІан-
дыршатІ. Ауат йнахъауата абджъарла йгъадгалам. «Аб-
джъар хІагъа йГайыквхІхпІ!» — йхІватІ Шамель.

Этшын акыт дГаталхыз йГашІарышвта Шамель Ару-
джъан дибара йтахъын, ауаса йамГанугъи йымдыруата
йгвы дгъагум. Шамель бзи йбуз апхІвыспа лпахъ йзыр-
гІва йамуаш къванчагІаракІ йхазшва тшазибахитІ. Ага
ауаса йаъазтынгъи, ачкІвын йпсы апшта бзи йбуз аб-
зытлхвыгІа лпны днамшылкІва тшгъизымчхІатІ.

— Быхъвлапын бзита, Аруджъан! — йхІватІ Шамель,
амза бзита йГіанамрыкІклауа апещ днашылуата.

— Уа-а-а, Шамель! — йГіалшышвттІ Аруджъан йгъи
лщапІы уалагата лхъадза дГіалакІаызытІ, йылчпауа
дукІ дазымхъвыцуата дГіалыдлмыргылра лтахъызшва,
лыгІвнапІыкІ лпыралкІтІ. Ауи ласдза тшГіалдырхтІ
йгъи дакъикъакІ дылхътымкъауата дззхъвыцуаз Ша-
мель лара длыквдзуашызшва йылбан датагІакІа-
ызыхтІ.

— Араъа уызгІаййа, Шамель? — лхІватІ ауи, дыр-
хІауа.

— Бызбарныс сГіайтІ. Зуахъ сГіаталхыз сГіайуашын...

— АлахІ бзила уибатІ! Са уара уыхъаз сшвитІ. Уа-
хъа йара дГіайхпІ — хІва спшитІ. Йгъстахъым, Шамель,
ауи араъа уыгІвната уибарныс, уищуаштІ, уыгІайцху-
шым! — дгвжвайитІ Аруджъан.

— Бымшван, Аруджъан, тшгъисырщрым.

— АлахІ хІынасып алайымцІазтынгъи, ушызбауа угІа-
йбатІ. Са снаспынтшан, са слахъыдан, сыдзуашын сыдзтІ,

йалауцлахуа гъаѡам. АлахI уихчатI, уара тшыхча!
Алакѡа тшырпшIаумыршѡан.

— Момо, Аруджъан, хъылпапI йсхъу сара, ахIайуан
сацызтйыз, сынасып згъычыз тшгъичвыкъасчIѡахуашым.
Ауи йнынъара, сара сща ссахра акIвпI йстахъыта йсмаууа.

— А-а, спсы зкъвырману, уипшIамгылың ауи ауа-
гIѡырсыз, дгъузыщрым, уипшIамгылын!

— БикъвыцI, Аруджъан, ауи. БгIачIѡата тIакIв хIа-
йырчѡажѡа, хIыла азна хIабарба, — Шамель днаскIѡан
дчIѡатI.

Ужвы акIвпI ауи ллакѡа тынчѡа данѡапшы, апхIѡыспа
лшIыс шлылахым аниба Шамель йгвы агвыр
аларѡазшѡа йгIайыхътI, рахIагъи ахыгIа йалахIауата
тшаднакIылтI. Ауи рчкIѡынхъа, дзынйаз зымгIѡа цIѡ-
лата йылайхIѡатI, йакъама йыгIѡнапIыкIлагъи йыр-
хъатI.

— Бари сари хIынасып аналахымгъи бзазартѡа тынч-
ракI бакѡшѡата йызбарыкѡныз сгвы тынчхушын. ЗнапIы
ащѡа гIацIыжжуа азальмыгIахачѡа бгIарыланамгауата,
бара бапш заджвы дбаухзаркѡныз гъакIѡмызма. Ари
ала бара йбшIыста закIгъи гъгIабылаймыжхътIи. Зкъвыр-
ѡан гIалбгIаз ауи агвымха-шIымха зымгIѡа йызгIѡа-
рыгъи ари шизымгIѡуш.

— ЙшѡалакIгъи йѡатI, ауи уакъвыцIх, азгIѡажѡ гIа-
уымрыцIсхын.

— ЙгIасгвынгIѡитI, ага ухIѡарыгъи бысаби дйабапI.
АчкIѡын йѡбата дгIаныбжъра гъбѡахъым. Ауи, Аруджъан,
сара дсымрыдзыргъи датшѡа заджвы дирыдзуаштI,
йшпакIѡу бхIѡарыкѡын, ауи Совет власт дагъапI, —
Шамель псайспа, ажѡакѡа акѡйырчIѡауа дѡѡажѡитI йгъи
Аруджъан йыла лхъимхуата дылпшитI.

— ДистI... Уа сара йхъчIѡаз, уа сара лахъыда, дгIай-
хума схIѡитI! Ауи йщѡапIтып быжъпI йсагIауа! Уабаз-
гахуа...

— ТшѡакѡкIы, сбыхIѡахитI. БунагIѡа апны закIгъи
сымчпарныс бсыргвыгъитI!

— А-а, акыт рхъада, чѡѡзѡата уныкъѡитI, ауи акIѡ-
ма? НакъыхI цкъала йбзазауа апхIѡыскѡа урыщѡаны-
къѡитI! — йхIѡатI Амырби Шамель дшибуз йылакѡа ам-
ѡабыз гIарыцIкъъауа.

— Сальам шырѡиуа ухъашѡылхма, акыт рахI, заль-
мыгIа харала зыхъыз зыргаз? Сара чѡѡзѡата сгъны-
къѡум, — Шамель йыла йхъимхуа Амырби дипшитI,
йджъып йтакIу йагъьма напIыла акIѡарахѡа йымапI.

— Свласт анаъаз сара дсырпхІвыстІ, уара увласт шаквгылтІта ужвы уара дырпхІвыс, чвбзата улышта-нымкъван!

— Момо, хъацІара ду уулапІ, мчыла пхІвыс дуызгІа-гитІ, дузырпхІвыситІ.

— Уара ацІапса схъвцха уауыргыи узымгвыргъа-уайа?! Чвбзата йныкъвауа йзырхауа удырума?! — Амыр-би йкІарахва гІатичІвакытІ.

— Акъвыръан ахІатырла, анчва йхІатырла... Аруджъан кІарахва тыхла йапшІагылыз агІвыджъ тшырб-жъларышвтІ, лнапІыкІла йгІархІаз асаби длымата.

— БныцІ араъа! Чвбза дгІаздуа апсаз! Ари ахы бхъа-пахъ йнатасырчІвапІ! БспырцІ! Йаушт снапІы! — Амыр-би Аруджъан дылквтасын аджъахашва дыквырышвтІ, йгІалнапІыцІшвтыз асаби йгІатирыхІвачвагІауа дгІа-чІвагІгІытІ.

Шамель йыла апахъ Аруджъан йлызнийыз гызым-чхІатІ. Ауи алым апшта тшауищтын Амырби тшйквы-рышвтІ. Амырби хІатышва дгІакІахІатІ. Шамель Амыр-би йгІайнапІыцІйырцыз акІарахва дамцІастІ.

— УгІасайхс, угІасайхс! АгІвыджъ бзы ацІашвцІатІ, ауи акІвма? Ма, сщы! — Амырби, йгвтшпы гІахъитІуа-та, йъахвтан гІашІижватІ.

— Угылта унаджвылцІ! Араъа гІвычІвгІыс гІвнаб-зazitІ, ла гыгІвнасщуашым сара!

Шамели Амырбии йабагІаджвылдатІ.

— Унашыл, ауагІа рща ъауыжвуаз уара упещ! — АхІ йпещ йаннашыл, Шамель ашв чІвы гІайтатІ, аджвгыи дйымзарархауата йагъа дипшІагылра ахъазла.

— Уакъама гІатыхта угІаспшІагыл ухъацІазтын, сы-насып счвызгъычыз, ауагІа рщажвыгІв! Уымшван сыгъ-уайхсуашым. Йа сущыпІ, йа уысщыпІ.

— Уара апсаз сануцра гІважваны спсытІ! — Амыр-би йнапІы кІаызуамцара агІыла йакъама гІатихтІ. Ауа-са дшимайхсуашыз анидыр, йпсы гІайаухтІ.

Ауи, ацгвы апшта, адгыл тшыдирышвлын дкшатІ. Шамель йакъама гІапшІайрышвтІ. Амырби датакшахтІ. Шамель тшацІирышвтІ. Амырби йхынхауата дкшарныс дахамдзауата, Шамель йудын гІайыквшватІ. Хъа зхъа-хмыз ахІ йхъвади акъыркъы аща гІатначвауа гІакІв йгылан, уадыргІвана ащапІква гІацІакъвалын йкІахІатІ.

— Уща пІай уара йгІаукІынхалхыргІатІ! — Шамель

йакъама ахI йчухIа кIвымжвыла йрыцкъатI йгъи ахъышв
даназгIай, ахIыжв аргвандзата йхъа йагIвшвтI.

Шамель зынла гвы айтатI йгIахысуа Амырби дызх-
чауата йыцгIайквас абандаквa шракIву. Ауи аблын
тшыдикIылын ашв ангIартIуаш дазпшуа далагатI. Ауа-
са ауат ашв гьгIартIуам, йгIагIвнахыситI. Шамель йа-
пынкIыла хын ашвла дхыстI. ЗымгIвагъи тосынхатI. Уа-
дыргIвана ахъышв дазыгIвтI. Ауи апщIала йыгIвуаз
абанда дйайхстI, абанда дкIахIатI. Ари адакъикъа ап-
ны Шамель Аруджъан лчIвагIгI бжыы гIайгIатI. Йгъам-
уытI, льяжъа змамыз ахы лыквшватI» — йгвы йгIа-
нагтI ауи. Ауи ахъышв гIайрыхъвашан, дгIакIылпатI
йгъи адгъыл тшыдирышвылтI. АпщIа апны йщтIаз Ша-
мель дгIайайхстI. Шамель ймахъа закIы йгIанабылтI.
«СгIайхвытI» — дазхъвыцтI Шамель. Ауи атдзы ахъа-
лырта хIахъв тшыцIайрышвтI, апщIа йщтIаз йыквйыр-
пшын дйайхстI. Абанда дгIагъзын дгъымпIатIаухтI.

— ДжъамагIат, джъамагIат! ДырщытI! — дчIвагI-
гIауа апщIа апны днагIв-гIагIвуан Аруджъан.

Ахысраква анашIасх, Аруджъан дгваркъатI. Ауи ахыс
быжъ йазгIагIвуаз Раъуф йгвып дгIашIадрыстI. Араъа
Шамельгъи ауат днарыдзхъаххын йгIаншаз райхIвтI.

Ащымта Кърыми Михаил Ивановичи рыцта асамообо-
рона ТогIанкыт йгIайтI. Йщхаз ахыгIв бандачвагъи
йыцIарцIатI. Ауат йгIайззаз акыт абзазагIвчва
йрархIватI ласыла абандаквa зымгIва шгIаркIуашыз.
Ари атшын йгIашIарышвта асамооборона рыуа гвыпкI
ТогIанкыт йгIатахатI. Ауат акыт ахчагIвчва рыцта уа-
хъынлагъи тшынлагъи Амырбии йыгIвзачви рнышвын-
тараква рчIапщитI. МшкIы цатI, гIвба цатI — абанда-
квa Амырби йпсхъа йгъащтагIайуам. УадыргIвана Кърым
йунашвала йгIанхаз асамооборона гвыпгъи акомсомол
йалакву ргвыпгъи астаница йрызшIытхауата, ауат ауаъа
гIвахъа-гIвымш йалазлушта ахабар дыргатI. Ауаса йа-
ра ауи ауахъ алащцара гIадрысабапын, асамооборона-
гъи йрыцквасгъи абанда ахъагIайуашта ргвы ъагIвуз
ашIыпIаква рпны тшыкъарчIвахтI.

АБАНДАКВА РПНЫ

Амырби дщхаз ахабар анрагIа абандаквa
алагIваласра: гIарылашватI.

— ХIара, сайщчваквa, хIща хIзымхушта хIуыс гы-
квым, — йхIвитI АшвхIащахвыжъ, йгвып швагала тшыр-

зынайырхан, йщаквикІра ймурадта. — ЭквайчІвара сна-
пІщІу акъралъ хъата йгылыуи ауи йщІагылаквуи уы-
рцхърыгІара атахъыта акъвыръангы йшгІанахІвауа.
Ауат йырпшІагылуа, анчва дипшІагылитІта, шаригІат-
ла йхІаквым хара атахъыпІ. Ауи йапшу душитІхІва
йща гъуыквшвушым. Шамель зышвхІвауа агъауыр дъа-
цалакІгы дгІахІаупІ, йщапІквала акыт апны дкІныхІ-
хІапІ. ХІпшыхвыгІвчва йшырхІвауала, асамооборона
шабгу акыт йтапІ. Ауат цахнацІыкІара хІазпшра ата-
хъыпІ. АуенцІыкІара Қъабарда йгІатыцІта йгІайуаш
хІайщчваквa гІадзапІ. ЙшырхІвазла, акъзакъквaгы
гІахІцхърыгІуштІ. Ауыла хан йпи Шкурои къару ду адыр-
кІылын йгІайитІ. Апсаква рвласт мышпхъадзарапІ йа-
зыгІанхыхыз. ХІара ауат хІырзымпшуата хІпщІалыр-
квын...

— УахІбара ауырахатІ, уара ушвузтын араъа угІан-
ха, йгІайуаштІ ззухІвауа акъаруква урызпшы, хІа уахъа
акыт хІагвыквсуаштІ, — Аслъамбакъ дгІащтІчІван Ашв-
хІащахвыжъ дапикъытІ.

— Угъахвитым, ахІ Аслъамбакъ, са саъата унашва
учпарныс! Дасу уъачІву уымплатІауын! — дгІагвыжв-
кІитІ АшвхІащахвыжъ.

АхІчваквa рбыжъквa рыцІа-рыцІа йдухитІ йгыи абна
чвыцІа апны йгІатыхІвачвагІитІ. Йжъахаз ауагІа йнас-
кІапхъадзагы ргІващагІара гІаргвынгІвитІ. Ауат рыцІа-
рыцІа йхътІыта йырхІвитІ, абанда йрылцІхра шыртахъу.
Ауат йырзыкІапсахаз алистовкаквa йырну рыцІа рлы-
мхІа йталитІ. Йгыи уахъчІва ахІчва рабахабафра гІад-
рысабапын ргвы йту рхІвитІ.

— Ари ахІа акъыль аквшвара ахІчва йрымамкІва
йшпакІву Совет власт хІшайгІайуаш? — йгІагитІ абыжъ-
квa.

Аслъамбакъ йкІварахва гІатихтІ, ауат ажваквa зхІва-
уата йбаз дишІахысра ймурадта. Ауи збаз йразымыз
гвыпкІ тшгІащтІыржватІ:

— УгІахыс, уан хъацІата угІалрийызтын! ХІабакв-
чІвакыпІ, хІабахъщІапІ.

— Швсабырха, сайщчваквa, швсабырха! Аслъамбакъ
дласхатІ. Ари ахІа азаздзыргІвра аъамкІва, йыхІымгІан
айсчвахІа хІара?! — йщаквикІитІ АшвхІащахвыжъ.

— Шва швакІвпІ закъыль аквымшвахуа! — йгІагитІ
абыжъквa.

— ТшщаквшвкІы, марджъа, ашитан дшвшвымрай-
гІайын! — дрылацІритІ АшвхІащахвыжъ.

АлагІваласра ду шрылаз, акыт йаъаз дгІадзахтІ.
Ауи АшвхІащахвыжь дйыдгылын закІ йайхІвтІ.

— ШвгІадзыргІвы, ахІаквым хагІвчва! ХІпшыхвы-
гІвчва акыт айфанд йшгІарайхІвызла, ТогІанкыт само-
оборона, комсомолта йтаз зымгІва пІатла амакІва ас-
таница йрышІырттІ. Ростов йгІатыцІта йгІайквас гІа-
рачважвуштІ. Ауат датша закІы йгІанарыгвжважвитІ...

Абандаквва акыт йангІатал, бзита ацІх аласкІаькІа-
хъан. ПстхІва хъыпІ, йлащцарапІ, мацІта йгІагъырджитІ.
АслъамбакъыргІа апсчва гІацІырнацІыкІаьара, КІамыш
йыгІвзачви йари ауандырквва гІадыргалитІ.

Самооборона йалаквас йзпшуаз адакъикъа гІадзатІ.
АхІаракІаьатІ къапщ хъалтІ — зынла ахъатаквва зым-
гІвала ахыс быжъквва гІагатІ. АмгІва зхчаквуз АшвхІаща-
хвыжь йгвып пулеметла йрылахысуа йалагатІ, агъачва
гвжвайтІ йгьи ртшквва рхъаквва ахъанархазла йтрыстІ.
Ауаса ахцІыжв рхъыдзун, йгьи ахІаракІаьатІ йгІанары-
кІкІуз алашара апны йубун атшквва шчвылуаз, ауагІа
шгІакІапІлуз. Аслъамбакъ йгвып тшщІарпсан асамообо-
ронаквва йгІарылахысуа йалагатІ. Ауи акІвызтІхІва
рквтабырг агранатаквва йаквдрьдзцауа йанагІвжва, зым-
гІва дауышвахатІ. Акыт аурам йбжъаквази акомсомол
йалаквуи рызакІмакІ хысра быжь анышвынтара йадз-
хъачІваквас йрагІун.

Абанда руыс шамуыз ангІаргвынгІвы, дасу йахъай-
базла йамцІыкъаьахуа йалагатІ. Араъа Кърым рапхъа
дгылата самооборона гвыпкІ ауат йрышталтІ. Абнала
йзырхауыз абандаквва ацІла зхчуз йгІарыквырпсауа йа-
налага, Къвбина дзыгІв тштарпсатІ. Ауаса йзырыз
мацІдзапІ.

ЙангІашаркІкІа, Шамели Кърыми гъарта йгІакІхаз
абандаквва йрылапшуа йалагатІ. Араъа КІамыщи айфан-
ди рбатІ. Ауаса Аслъамбакъи АшвхІащахвыжьи гыры-
ламызтІ. Ауат йщхакввазгьи йгърыламызтІ...

Акыт апны амамыр бзазара джвыквцІахатІ. Дуки
ахъымцІхуата Кърым ТогІанкыт дгІайтІ. Ауи акыт аб-
зазагІвчва райззара апны ауагІа гвыпта тшадыркІылта
йацынхарквын рыцІа йшквъльайу райхІвтІ. Йара ари
айззара апны йызлачвагъвуш цІахІвачІв змамыз унагІва
гІважвагІв тшадыркІылтІ. Ауат Аслъангъари унашва
чпагІвыта далырхтІ. Агвып ТогІаныргІа ртыдзквва уыс-
нкъвгартата йырчпатІ, рымлыквгьи ауат йырчІвхатІ.
ТІакІв йкІаьсахазтынгьи, акыт ачвагъвара-кІапсараквва
бзита йахъвдаквырщтІ.

Шамель йтахъыпІ акыт апны шыцраквакІ гІанйыр-шара. Ауи йапхъахауата айъазарта гІахътіра ацІыхъва дтагылтІ. ЛхъацІа йгвы йтаз лдырызшва, Джъана йгІалщ-тийыз асальамшвѣа апны йгІалгІвуан акыт апны ай-ъазагІвта дынхара шылтахъу. Ужвы, Джъана лангѣи дан-лымахым, Шамель йпны дгІамиккІва амаль амаккІва йылпхъадзун. Ауи ауысла Шамель Михаил Иванович дйачважватІ.

— Сара стажвгѣи бомбитъ сгІалчпитІ. ЙгІвы, Ша-мель, саргѣи йызгІвуаштІ. Ауат йацгІайхыргІатІ. Ужвы швара-гІвара гъаъахым, абанда ракІвызтын хІрылгатІ. Акулакквгѣи псайспамцара хІрылгуштІ.

— ЙауыпІ, Михаил Иванович, хІангІалтІ. Ауи хІал-гатІ. Ужвы йгІахІвастІ, уызсызнамихуа? МомкІва апещ гІвначІвазлара ухънахума? ГвадзкІ гІацІагІгитІта, уыла ачвудзапІ. ХІымхы ауи йапшпІ, хІнартыхв бзипІ.

— СнайуаштІ, Шамель, снайуаштІ.

— ЙбзипІ, хІагвынгІвытІ. ХІуызпшитІ. Бзила, — Ша-мели Михаил Ивановичи рнапкІва абадыркІын йакъвы-цІхтІ.

АгІвычІвгІвыс йгвылагѣи йпсылагѣи анхара даналу аза-ман шцауа гвы гъайтуам. Шамель айъазарти апхъарти ргІахътіра ацІыхъва дыштагылаз адзын гІадзатІ. МшкІы йкабинет дшыгІвначІваз ателефон абжъы гІагатІ.

— Алло-алло! Совет? Ауи дзачІвыйа? Шамель! Уы-щымта бзита, Шамель! Ушпаъакву, щта?

— РахІагѣи йбзихта, Михаил Иванович! ХІуысква бзидздзапІ. АчІвыйа, ухІызгІайуашма?

— Телеграмма гІасадзатІ. Стажв дгІайхитІ, Женягѣи длыцта!

— О-о, ауи рачвакІы йхабар балахІпІ. ЙанбагІадзауа?

— АсахІат ахпа авокзал йгІадгылуаштІ. Арыла угІай, тачанкала хІаццапІ.

— ЙауаштІ, сахІаткІла йнасырдзапІ...

Апаровоз чкІвын, ачархква агІваз гІарыцІнагауа йан-гІашІас, Шамели Михаил Ивановичи рылаквала йщар-дамыз авагонква гІарпшыхвтІ, йрызгІайхквас гырбум.

— Мишенька, Миша! — пхІвыс бжъыкІ гІагатІ. АгІвыджъгѣи зынла ауыла йыгІвтІ.

АтшакІвыршараква, ахабар абахІвраква рымщтахъ ауат атачанкаква йрызгІайтІ. АмгІва аурала Михаил Иванович Шамель абандаква зымгІва шамицаз рай-хІвитІ. Ауи айхІара йнымшаз ахабар рхъыччагаква ракІвпІ йхІвауа.

— Жени Гали Питер йґлатыцґын йґлайитґ анихґва, абандакґва зымґґва рабдґжґаркґва штґларцґлахтґ. Ауат рчу-хґа кґвымыжґвкґва ршґвырцґлатґ; рцґлашґва хґылпакґва гґлахґарцґан шґва йшґвызпшитґ, цґлахґра алата шґвдрайґгву-штґ, — Михаил Иванович дымшґыркґвтитґ.

— Сара йсымґґаныґа, атамам шґвтахґызтын, ауат амызцаз амилиция рначальник Михаил Иванович йакґвпґ, — йхґватґ Шамель.

— Мишенька, «Снапґы ахґы гґацґпґлитґ» — хґва урабоча гґачґвагґа уаладухун, амилиция ушпарылашґва, — йджґалшитґ Галина Борисовна.

— Ауи арагґа завод гґанхґыршґанәцґыкґґара акґвпґ. Петербург йґлатыцґыз арабоча нхартадгґа дшпаны-кґвахрыз?

— Михаил Иванович уанызба уыгґызмдырхтґ. Контракґ йзыпшґитґ схґватґ. Бзи бзи сґґапшґызтын, Михаил Иванович йакґвпґ, — лхґвитґ Джьана.

— Щта, Женя бзи, хґывласт хґнапґыла йхґхчахра атахґыпґ. Абар хґдворец хґґадзатґ, — Михаил Иванович апхґвыскґва йтдзы йнайдылитґ.

Ахґвлапын Шамель йпхґвыс йунагґва дґґайгхтґ. Шамель йан Джьана дылгґвапхатґ.

— Мсылмансын сен? — дазцґґлатґ Хґауа.

— Мсылман, — лхґватґ Джьанагґы.

— Ари Расей ду апны сычкґвын мсылман дгґаґай-шґлашґваз алахґ йщкґырпґ, — дгґвыргґытґ Хґауа.

Агґахґыльчґва, агґвлачґва, анбжґагґвчґва Джьана лґґай-хра шґвабыжта йдыртлаплатґ. Хымшкґыдза асасчґва рцґы-хґва гґшґымчґватґ. Атажґв лтаца лгґабаща, лмацґла-уыща дазкґылпшитґ. «Абзира зчґву анчґва йакґвпґ сара ари апш таца дґґасызтыз! Йа тґакґв лылахґ шакґвлым-цґлауа! Дгґызмбадзастґ лпш бзытлхґыгґа!» — лгґвы йґґа-нагитґ Хґауа. Асасчґва рґґайра анашґас, Джьана Шамель дищыхґалтґ, акыт апны айгґазарта гґлахґтґра йрыласыр-ныс. Айгґазарта, избачитальна, апхґарта агґыкґва радгал-ра, дырра змакґвам уахґынла йарыпхґара ауыскґва Ша-мель йгґызным йгґадзагґайархґыыз. Ауи йшґйылшґузла, актив гґайцґырхґыргґумцара, ауат ахачґвкґва йырхґйун. Йапхґахауата акомсомол йалакґву йгґы йалам ачкґвын-чґви ахґвсси рыуа зджґакґи руахґынла апхґара адгала-хатґ. Ауат йрылата Шамели Аслґангґарии апхґитґ. СОЗ йалакґву рыхґаз йґґлахґтґхаз асабигґзарта даунашґвачпа-гґвхатґ Аруджґан.

Йадкґылата адгґыл ацзырхарджґуаз агґвып атшґыгґв-

раква ангиацаргах, дзачывызлакІгьи гІвысквша-хысквша йызхъушыз фачІвы йытхатІ. Ауат райззара апны йщаквдыргылтІ: жвы змам йрыртныс, зтдзы амуыхуа тыдз шІыц йыздыргылныс. Ари ащаквгылра акыт акулакква йыгъхъарымцІатІ? «ТогІаныргІа рымлыкв шырфауа СОЗ амцІпІлахуаштІ» — рхІвитІ ауат. Ауаса айззара йщаквнаргылыз дырхъйахуа йаналага, зымгІва рыхъазлагьи йбергъыльхатІ, уацынхарныс рыцІа йшкъвльайу. ГІвысквша руацІала акыт апны апхъарта, саби гІзарта, айъазарта гІатагылтІ. Акыт сквшигІадзапхъадзагьи йалахІитІ, йымчхъахитІ, йбайахитІ. Ужвы зымгІва рыхъазгьи йбергъыльхатІ, абзазагІвчва рбзазащи акыт аквпшыри ртшпсахра Совет власть йшабзиру.

Ковалев йыгвтара гІайдахІвтІ. Йапхъахауата аобласть апны йгІахътІхаз азавад чкІвын дадиректорхатІ. Лунин дынхарныс Москва дыргахтІ.

Акулакква рчвгъахара гъашамсуазтІ. Зны агвадз шаджкъва йрыларцІапІ, зны СОЗ рырахквва зтакІу абора рблыпІ, апартия йа акомсомол йалакву йыргвкъспІ.

УахъыкІ ТогІанкыт абзазагІвчва ахыс быжкъва йгІадыршыхатІ. Акыт квта апны зунагІва йгІаджвылкъваквас йырбатІ Шамель йтдзы шбылуаз. АуагІа ауыла йтрыстІ, ауаса ахыс быжкъва йгІашІадырстІ.

Атдзы алгІва азнахата, Джъана лпи лпхІи йамхІвауа йаналага акІвпІ дангІашІыха. Ауи ласыта лхъацІа дгІапыршыхатІ. Шамель зынла йгІайгвынгІвытІ йгІаншаз.

— Абандаквва йхІыларцІан хІырблитІ. Джъана, ма ари 'акІъарахва нахв, сара ашвокъ 'насахвпІ.

— Зны ура укІылс, асабиква са йнауыстхпІ.

Шамель ахъышв йрыхъвашатІ, ахыс быжкъва гІагатІ, «тІымпІ, тІымпІ» — хІва ахквва аблын йалачІвитІ. Шамель дыгІвын ашухъа хъышв йрыхъвашатІ йгьи лхъвгІахъасракІла ахъышв дкІылгІвызтІ. Ауи йапхъахауата дназквпшыз уапІа зшвыз ахъацІа дйайхстІ.

Ауахъауи дкІахІатІ. УадыргІвана, Шамель йзыгІатрысыз дйайхстІ, йгьи Джъана ахъышв йгІакІыллырхІваз йпа, йаштагІайуата йпхІа гІайахвтІ. Йара ауи адакъикъа апны Шамель ахы гІайыквшватІ. Джъана алгІва дшахъварузгьи Шамель йызгІагІвуаз абанда дишІахыстІ, йгьи зынла ашв дазыгІвтІ, дахъызтІхІва тшгъатІуам. ЙатаркІвах ахъышв дазцахтІ. Араъа ауи абандаквва даша зджъакІы шгІарылахысуаз гвы алтын лгвы гІабзихатІ, йгьи ахъышв дгІакІылстІ. Джъана Шамель дгІаыхътІ, дыгьпІатІаууам. Ауи Раъуфи Аслъангъарии гІа-

лыдзхъахтІ. Ауат рынбжъагІв бзи асабиква дгІархъыр-
хын гвачІ дштІарцІатІ. АуагІа йгІайззаз ШамельыргІа
ртдзы дрычвитІ. Джъана лпи лпхІи гІалгвыцІалхІвхІван
дашыпхъадзауа дчІвыуитІ.

— Швагалата абна йгІалахаз рпсы цамта уаргъи
урыцыргатІ, сынбжъагІв тлапІа, саща Шамель! — дчІвы-
уитІ Аслъангъари.

Йалагылакву зымгІвагъи рыладзка дрыцкытІ.

— ХІара зымгІва псыта ухІхъакІыни, сара сдуней-
нахвмыгІва! Ари адуней ду уарадъа йлащцарамыгІва-
хатІи, с-Шамель рыцхІа! — йашыпхъадзауа йчІвыуа
Аруджъан лбжъы зымгІвагъи рхъахъвква аргылитІ.

— Уа гвыбгъан сзыжвымбан, сара рыцхІа сыхъаз
анцІра йгІатшкІарымцІхуашта амара ташватІ! Сгвырб-
зига мыгІва сйылгадзатІ! — дашыпхъадзитІ Джъана.

АслъангъариргІа атдзы йгІаджвылыргаз ХІауа тшы-
лымдыруата дштІапІ.

Акыт абзазагІвчва гвмачІыгІва ду рыквта йшатІ. Ал-
гІва гІазхъычыркІвауа Шамель йтдзы йачвыхъарамкІва
ТогІан Аслъамбакы АшвхІащахвыжъи йагърачыхын йщ-
тІапІ. Ауат урыгІвста хгІвы агвара йхъапІ. Йабгата
йгІанхаз абандаква ОГПУ йрыуата йгІадзаз агвып йгІар-
кІытІ.

ЙгІашыахыз алахІвара

Асквш 1976 апхын шуара дукІ гІанымшауата йагатІ. Ауи асквш атенгыыз КвайчІва атшпы апынгыи ауи аъара йгышуарамызтІ. Сара, тшыапсшуз асанаторий аврачка йгІасархІвыз сырхйауата, йара ауи йкытыз амарагыи дукІ сгыацІамылуазтІ, айхІара ажъорала тшастуан. СанпхдзыхІвара атенгыыз адзы квайчІва тшыласрышвуанта, хъала атолкъвынква кІылсшІауа, зынгыи атолкъвынква рхъахъла схъыздалуа, тшызкІвабун. Адзцара схънахта хъарата саналанагара, гвачІ сывылуанта, снапІгыи сщапІгыи мпІатІауата, толкъвынкІ анахъани санатхуа, адзы йсхъызата, йсгвабанта тшпсшун. ЙзачІв тхаджыгІвайа тІатІадза адзы цІгІа пха уылата ажвгІванд хІвыхІвчвала йымгІвайсуа тшпсызщаквуш гІазгуа асамолетква уырпшуа амара тшаурыблырныс!

Сара атенгыыз КвайчІва апны штшпсщаз апхъагІв йыхъаз гІальаматрата йалу гъаъам, ауи йызгІвырнысгыи сгыаламгарызтІ, ауаъа йсагІаз айчважвара джъащахъви сылала йызбази ракІвымкІва. Сара мышкІы, щапІы зцІам амшІчІвара сывкта, газет сапхъауа сщгІан.

— Йауашма бара быдзхъа тшсыртІла? — слымхІа йгІатастІ хъацІа наскІахъа быжь тІатІа щаквкІыкІ.

— Йзамуайа, атшкІвабарта зымгІвагыи йырзацапшпІ, — арат ажваква зхІваз апхІвыс лбжыи ауи аъара йгвапанта, сара йсызмчІауата сацапштІ. Зхъабра хъыш бжашлу ахъацІа хІагІа пхІвыс хъыш ссамсса чвацкѣа гвагІвакІ лыдзхъа тшйыртІлун. Сара зынла гвы астатІ, зыпкъ райшата йыквгылу, йацІарпхху ахъацІа йыджым-

са хъышква йґларыцІпшуаз йыла чІыхква шнашхыйаз. АпхІвыс лыла гвыгъра дуквала ахъацІа дґлайпшын, гвачІ дщІлата акнига апхъара атаджвыквылцІахтІ. Ауи йацґьи жвацґьи йара араа дщІлата акнига дапхъауа дшызбаз гІасгвалашвахтІ. Ауаса уахъчІва ансимшы йлыцыз атажв дґгылцхмызтІ...

Сара сыґІвза Георгий квазыр хІарыс йхІван дґласщыхІалтІ. Армала йхІыдзхъачІваз ахъацІаґьи дґласкІван, «сара сыхґІвхитІ», — йхІватІ. СыґІвза апхІвыс лыдзхъа тшзыртІлаз ахъацІа хІаґІа квазыр дхІыщасырныс дґлайрайгвазтІхІва, ауахъауи йґыймуытІ. Ауаса йпщыґІвхузґьи дґланайаухын хІара квазыр хІастІ. УадыргІвана адзы хІталтІ, хІґІатыцІхтІ, ахъацІа йара дщчІваз дчІван. Сара ауи бзи-бзи санипшы гвы асатІ агазета дшампхъуз, ауи ахъязыкІ тшхъґІвагата йшйымаз йґьи йыла лхъыйымхуа апхІвыс дшылпшуаз. ХІара тшаныґІґвычахуаз апхІвыс хъыш адзы дталтІ, ауи лцІыхъва дтагыла ахъацІаґьи дталтІ. АпхІвыс апхъа дгыла, ахъацІа ауи хъарата лцІыхъва дтагыла йдзцун. Ауат адзы йшхъыз хІара хІцахтІ. УадыргІвана атшын хІара йара ауи ачІварта хІазґІайхтІ, спшызтын, апхІвыс дщІлапІ йара йацы дъащтІаз, лыґІвза тажвґьи длыдзхъата. Атажв санылба лыґІвза длыдсылтІ.

— Ари йакІлма? — дазцІґІатІ ауи. АпхІвыс дґІацапштІ.

— Момо. Ауи дхІаґІапІ, дхъышпІ, — лхІватІ апхІвыс.

Сара йґІасгвынґІвытІ ауат злачважвуз. ДукІ ахъымцІуата ахъацІа хІаґІаґьи дґлайтІ.

— Швыщымта бзита! — сальам райхтІ ауи гвапата.

— Щымта бзи уызґІайтІ! — йацырхІватІ агІвпхІвысчваґьи.

— УахъчІва амара рыцІа йымчыл, — йхІватІ ахъацІа заджвґьи йзынархамкІва.

— ЙымчызтІ, рыцІа бзита амара хІабылпІ. — лхІватІ атажв.

Ауат шайчважвуз хІара адзы хІталтІ. Ауаса шторм гІалагитІ, тшыжвкІваба йґауашым рхІван хІґІацадырпахтІ. АхыґІв шарда цІуата йабадырквуз рапшта хабарыжв рхІвун.

— ЙґанґІалуам хІабамдыруата хІайчважварныс. ТшабахІшвырдыр. Сара ЯниспІ сыхъыз, Янис Юрасович.

— ЙбзипІ. Сара Мария ИвановнапІ йызласыпхъауа, сыґІвза-Марфа ПетровнапІ, — лхІватІ апхІвыс хъыш.

— Мария... хъыз пшдзапІ. Йара алитература апын-
гы апшдзаква ракІвпІ Мария зхъырцІауа, — йхІватІ
йцІабыргта Янис.

— Уара йшухІвауала саргы спшдзапІ?

— Мария Ивановна, ажва аламкІва бпшдзапІ, ауи
ныжъхта, бпшдзадзапІ, — Янис гвыргъьарала дырчвыпІ,
дларкІкІа-шІаркІкІтІ.

— Янис Юрасович, суыхІвахитІ, зджъакІы йдумрагІан,
йхІылаумырхъыччан, — Мария ауаса йылхІвазтІхІва
Янис йажваква дгІадыргвыргъьатІ. Ауи гвынгІвырапІ.
АпхІвысква райхІара ауи аъара рхъа рымапшдзапІта,
дара шгылу датша пхІвыскІ дпшдзапІ ухІвазтын, ргвы
йаситІ, йгІаумачважвахырнысгы ауаштІ.

— Мариягы уара уылгвапхитІ, — лхІватІ Марфа,
дазымшыркъвауазшва.

— ЙгІабазхІвда? ЙачІв пхашарайа ауи йбхІвауа!?
ЙамгІан гвапхарайа, сара спхІа саъара днадзахтІ, —
Мария дгІацІапххатІ, дгІацІашытІ.

— Дбымгвапхузтын йхабар згІасабхІвйа? — Марфа
йылхІвауа лрыбагъьитІ.

— Йылаква нашхыйапІ, гвакъвпракІ йымазапІ
схІватІ. Датша закІгы гъбасымхІвтІ.

— Дбымгвапхазтын, йылаква шнашхыйу шпабба?
ЙауаштІ. Ауыгы ауаса йаъазтІ. Сара аврач йпны сца-
ра атахъыпІ, Янис Юрасович, Мария уара дуызгІаныз-
жъитІ, дхча, лгвы умыршыгыгъын! — Марфа дпшвыр-
хъыччауа тшылгІвычакитІ.

— Марфа Петровна, быгІвза дабга згІвада чкІвынта
дбызнадхырныс бсыргвыгъитІ, — йхІватІ Янис, дгІа-
къахвхауа.

Марии Яниси йырхъазыта йангІанха йахъвлапшытІ,
рылапшква анаквшва, Мария дпхашахын тшацалыр-
пахтІ.

— Янис Юрасович, суыхІвахитІ ауаса угІасымпшыр-
ныс!

— Мария Ивановна, йсызргІва, сылаква гъсыздзыр-
гІвуам, сгвы сгъартынчуам.

— ЙачІвыйа угІаспшыта пхІвысыжвкІ йгІаскъву-
хуаш?

— Мария Ивановна, дахвитума агІвычІвгІвыс ап-
сабара апшдзара йгвы анчвгІанацІыкІъара дапшырныс?

— Ажва гъалам. Адгъыл ахъахъ йыкву зымгІва
агІвычІвгІвыс драхІпІ, зымгІва ауи йбзазара йа-
цхърыгІара, йсабапхара атахъыпІ.

— АхІы, бызГівадахатІ. Ауи агІан закІгы гІасабым-хІвын. Бара сылаква бшырбауала апсабара йГІаннаршаз запш маЧІсачІу апшдзараква брыуапІ. Ауаса йанаъазара йъаГІабпшуа бгвы йасра гъатахъым. Сара бхъапшыла бгъйымаскІуам, ббазара петшырныс, закІыла сбызарархарныс мурад гъсымам. Апсабара апшдзара маЧІкІ саргванхара, сгвы ансырчвГІарагІваца акІвпІ йстахъу...

— ЙауыпІ, Янис Юрасович, йауыпІ, уашІасх. Ауат йухІваквуауа пхашарапІ, хІара йгъхІжваГІсквшам, — Мария пхІвыспа чкІвыншва лдзамГІваквуа гІалашватІ йгыи ауи йГІалцІла рахІагыи дпшдзахатІ. Лыпкъ саща ъадзапшдзу: лхІГІара, лквпшыра шабгу! Ллакта, йалкІГІата ужвы данГІацІашы, мара мзыта дкІкІитІ, дзачІв чвацкьайа, сахІат мшы йанйаз. ЙзачІв гІальаматйа, Янис йапхъагыи слыдзхъачІван, ауи дшпшдзу дзымбайа? — хІва сазхъвыцуан сара.

— БашІас, Мария Ивановна, сбыхІвахитІ башІас! Сара йсапшу, агвыргъъара зчвыдзыз наспынтшакІ, гвырбзигаКІгыи змам заджвы йгвы бзасуашта йгъхъасцІум. Ауи аъара йъатІатлатІу, йпшку апхІвыс ауи гъбзычпарым, йгъыншарым, алахІ йдыритІта?! Йбдырхума агІвГІвы Куприн йГІахІвахра «Гранатовый браслет» йалу апхІвыс гвыбзыгъа лазхъвыщца? Ауи бзи дызбаз ахъацІа азаъаштата йызлымаз?

— Янис Юрасович, хъарачва уъабатІ. СызшІуырпшуа апхІвыс закІылагыи сыгълапшым. Уара закІыта уыла сГІацІалзапІ, заджвы сылшІуырпшызапІ. Бзи-бзи угІаспшы, ауат йухІваквуауа сыгърылаъам... Момо, араъа суыдзхъачІвазла гъамуашзапІ, сара... — ауи дныцІхра лмурадта лчГІвычаква гІалахвхуа далагатІ.

Янис ахыц дГІаштІнахшва дГІаштІчІватІ, йчГІвычаква дрымцІасын, хъатакІла дджвыквылуа далагатІ.

— ЙгъстахъымызтІ, анчва йныс йшстахъымыз бгвы сасырныс... Ауи ахІата зынгыи тшгъбсырбахрым, ауаса йанГІабгвынгІвуазара. Момо, сара бгвы сасра гъстахъымызтІ... — дашІыпхъадзитІ Янис.

Мария йылчпуш лымдыруа, лчГІвычаквагыи лнапІыцІшвтын, дъанквындза дъагылаз дгыланхатІ. ЙГІархІаз Янис дипшитІ йгыи намыс ду зму ахъацІа харзына йгвы дасрагыи гъылтахъым. Мария Янис йыла нашхыйаква рыцІагыи йшнашхыйахаз, ауат ладзыдъа йшчІвууаз, азыргІвара йшахІвуз анылба лгвы тшаднаКІылтІ, йнапІыдамцІасын, дГІашІалрыстІ, йчГІвычаква щтІайлырцІахтІ. Ауат ймайчважвауата йчІвахтІ. КъомракІ анахъыцІ

акІвпІ агвы гІапххылра йгІалціла йырхІварныс йир-
тахъымыз ажваквa шрымхъахІваз гвы анартх.

— Янис Юрасович! Йсзухауа ачІвыйа?! УабагІасыд-
нагылыз ура? ЙакІвым зсуырхІвауайа, йакІвым зсуры-
чпауайа? ЙсымаукІайа пхІвысыжвкІ?

— Мария Ивановна, йауашызтын йсзыргІвах, скъван-
чапІ, бтара бгІатызгатІ... Ауаса алахІ йсылидыргІтІ
гвымхара ткъвым сгвы йшбызтам... Сара сныцІхпІ, ма-
чкІ ахъыцІырквын, заджвгъи гвы айымтуата сныцІхпІ...
— Янис дашыпхъадзитІ. АпхІвыс ныжъхта, йара
саргъи сжы сырыхътІ.

— УашІасх, суыхІвахитІ, уашІасх, — лхІватІ Мария
гІатІадзата.

Ауат йамайчважвауата, йахъвлампуа, дасу йара йаз-
хъвыщра далата, йгІашуаз атенгъыз КвайчІва йапшуан.
«Йараби, аугІа хІара йгъхІыламхъыччумищтІ?» — хІва
ргвы йгІанагуазарын ауат. Ауаса дара заджвгъи йгъи-
уысмызтІ, зымгІвагъи зыла кІылціта йгІашуаз, йкшуз
атолкъвынквa йырпшуан. Адзатшпы йчІваквaз зымгІва
ахъахъы йгІахъанацылтІ. Адзы квайчІвадзахатІ. Ари
апш шторм чвгъа анаъаз агІан акІвзапІ тенгъыз Квай-
чІва-хІва йанахъырціа. Ачайкаквa атолькъвынквa рхъа-
хъла йпщІаситІ, йгІашуа тшаквызкъбауа адзы йар-
хъабльаз апслачваквa гІаркІитІ. Акдыжквa, агъвы птш-
квa, ахычІмычІ апшта йынкъвнагитІ, атшпы йщтІаз
апІайраквa зымгІва танаган йгІашитІ.

— Анахъ, анахъ швпшыстІ! — йгІалацІыртІ зджъа-
кІы.

ХІпшызтын, гІвычІвгІвыскІ атолкъвынквa аныла-ары-
ла даквыркъытІ, рыціа унаскІьата кІьанджъа хвыцкІ
адзы йхъанаршвылитІ. Йшцауала, акІьанджъа йаквчІва-
та пслачва гІазкІуаз дгІвыпІ ауи. Хъарата атенгъыз
далалын толкъвын алагІваласра ду шгІаншушыз ради-
уала йангІартуаз йгъимагІатІ, атшпы йгылу азрарий
ахъахъла йщтІыху абаракъ квайчІвагъи гъымбатІ. Зым-
гІвагъи йгІаргвынгІвуан ауи атшпыла тшгІанайрыгъи ша-
муашыз, атолкъвынквa ахІатшпы даквыркъарквын гІа-
нха шйымахым. Ауаса йшаъаз аквашуа гІаджвыквылтІ.
Сара лала Марии Яниси сырзыпшгІауа салагатІ. Йгъа-
ъам ауат зджъарагъи. «Асанаторий гъаргваным, аква
шгІаквауа йгъзыцахрым, зджъарала тшпхъаркІзапІ?
МомкІва, йамхъаквыдзма?» — хІва сгвы йгІанагтІ акІв-
ын сыла нарыквшватІ. Ауат абакъ йхъару агъыцІара
апны йгылан. Мария Янис йпахъ дгылан, ауи йас мыгъ-

ра кѣагвагы лыквпсата. Янис йгвыла алахІ дѣхІвауа-
 зарын аква йашІамсуата шагІанцІакІ йгІайыркварныс,
 апхІвыс ларгван дгылазара ахъазла. Ауат съадзарпш-
 уаз ахъацІа атолкъвынква адзатшпы дазгІадраргвантІ.
 Араѣа агІвэрарийкІ йырбжъаркІнырхІаз аркъан гвы аст-
 татІ. Атенгъыз йхъу ауи йдырбахъазарын, ауи акІвху-
 штІ атолкъвынква дукІ дырпшІамгылуа атшпыла этш-
 гІанайрыгуаз. Абар атолкъвынква ѣапшІакшауа атшпы
 аргванква рпны адзы йхъу зны дгІацІшвттІ, зны актш-
 тшара дцІанакІыхитІ. ЗымгІвагы рпсыпква гІарымщ-
 тиуа агІвычІвгІвыси атенгъызи рабакІра йапшитІ. Йай-
 гІайуашдиштІ? Адзы йхъыз йй... атшпы даквнакъытІ
 — хІва хІшвауа хІшпшуаз, ауи ахІауа апны дцІгІыххатІ:
 ахъацІа аркъан дамцІастІ, зынла аркъан ацІыхъва-
 ква змата аэрарийква йырхвынгылаквас аркъан дыргъв-
 гъватІ йгъи ауи хІагІата дцІгІырхтІ. ЙыцІахъла атен-
 гъыз гІашитІ. Аркъан тланыкъвакІла йахъуамцара, ап-
 слачвакІгІвы агъмала йаѣаз аэрарий дазыргатІ йгъи
 йымцІасын дхъархІвалтІ... АугІа хвितта йпсыпнкъв-
 гахтІ, ачважвараква, амшыркъвараква джвыквылхтІ.
 РыцІагІара йалашвас агІвычІвгІвыс дхчахатІ, зымгІва-
 гыи збзиреу атшкІвабарта анхагІвчва ракІвынта, ауат
 дыртшхъвун.

УадыргІвана атшын атенгъыз рыцІа йтосынхатІ. Аба-
 ракъ квайчІва гъкІныхІахмызтІ — йшцауала, тшыкІва-
 ба йауаштІ. ХІара атшкІвабарта хІаназгІай, щардагІвы
 тшдыртІлахъан. ЩардагІвы ачІвартаква йрыквчІвата
 квазыр йасуан, шахматла, шашкІала йхъвмаруан. Сара
 Яниси Марии збара стахъыта снапшыгІапшуан, ауаса
 ауат зджъарагы йгъуымбузтІ. КъомракІ анахъыцІ Янис
 дгІайтІ. Ауи салъам гІахІайхын дгылан, днапшы-гІапшуа
 зыгІвза зчвдзыз адзычва апшта, йдзхъа йгІаншауа
 закІгъи йымбауа, йылаква гвжважвагІвала агъагъара
 гІарпшыхвуа. Сара ауи йгъи дсымарыцІан, йгъи дсыма-
 джъащахъван, гвапхарагыи гвампахарагыи алата азаѣа-
 ца гІальаматкІ йызсыман. Йчважващала, йазхъвыщала,
 йдуней гІагвынгІвыщала йгІауахвырквын — дхъацІа
 гвыбзыгъапІ, ѣадаб, намыс ду йымапІ. Ауаса тгІачва
 зму, гвымха ныкъваща йалаѣам апхІвыс харзына дзы-
 лкІынхалйа? Ларгыи ауи гвауаракІ йалхІвта дзылкъв-
 лымцауайа? Арат азцІгІараква дара агІвыджъгыи джъа-
 уап гъырзамтуазапІ ужвыгыи. Ауат йадызхІвалуа запш
 къаруу гъырзалмыргасызтІ.

СыгІвза Георгии сари шахмат асра хІаланахІван, Ма-

рия дангай гзымбатІ. Яацы йГарбжъашваз амштахъ ауи дшпалпыл, йапхъахауа ажвата йлайхІвйа, йылаква йГархІвузйа, йлакта шпаъаз, лара джъауап шпагІа-йылт? Арат азцІГараква гсызгІамгылуашызтІ агІвуджъ ананйуз сылапш гІваца рыквшвазарквныз. Абан, ужвы йашту ачкІвыни апхІвыси рапшта, йашагвыргъауа йчІвапІ.

— Янис Юрасович, цІакІыра аламызтын, ари аугІа жвпІара сара сызГарылукиГІаз гІасахІв? Сара зымгІва рацкІыс спшдзата шакІвым къангъашра гьалам. Уан-шІаз заджвы бзи дубазарын. Йалныс ауыпІ сара ауи закІыла сылшырпшыта? Уара, сара йшызбауала, мцы ззымхІвауа аугІаква урууапІ, ацІабырг тІакІв гІасахІв.

— Мария Ивановна, сара сгвыбзыгъарчІвачІва, бгвы йГанагыз цІабыргыра алапІ, — Янис дхъыччитІ. — Йал-лакІгыи алтІ, сбазара атурых бара йбасхІвпІ, йшпа-кІву ухІварырквын, бпшкапІ, бгвыбзыгъапІ, сара сыз-дзышуа гІабгвынгІвуаштІ...

Мария лыла йхъылымхуа Янис дипшитІ. Ауи апхъа-пхъа длымарыцхІахан, дгъылккъвлымцахтІ, ужвы йшыз-бауала, дйачважварныс бзи йылбитІ. Намыс зму ахъа-цІа азаман йыцылгара лтахъхатІ.

— Абашта айсра Ду апхъала сара сапхъун, ауаса гІваца акІвымкІва, баргъыта сапхъун. Сара акъраль са-бигІзарта акІвпІ йсану, йсабу, йсащу йгъи йсахщу... — Янис йбжъы ацакІын, дашІастІ.

— Йучвымыгъызтын, йуымхІван, Янис Юрасович, — Мария ауи мацІта ймахъа даквсын, йлакта дтапшытІ.

— Момо, момо... — йгъиуам Янис. — Зны уахъын-лата агород аурамла сшымгІвайсуаз, чІвагІгІ бжъыкІ сагІатІ. Снадзатын, гІвычкІвынчва пхІвыспакІ йылщы-хІалтІ. Сара ауат лкъвсцатІ. УадыргІвана гвы рчпатІ, йГІахъынхІвыхын йГІасыжвылтІ. Сара санчкІвыныз скъа-ру бзийын. АчкІвынчва бзита йсбкъатІ, ауаса саргъи удын бзи гІасыквшватІ. АпхІвыспа сшвитІ лхІван, дс-мырцахкІва йгълымуытІ. Ауи смахъа лыман, дшшвауар-кІвауа гІанарбауата далакІаызыуан, лчважъ апхара сы-ласхІвун, лхъабра афГІвы хъГІата йГІасшІасуан. Сара сыхъазла ауат зымгІвагъи шыцран, зынгъи сызлампыс лахІваран, гІальяматквакІта| сырчпатІ: сацкІыс насып йымата заджвгъи даъамызшва, адуней зымгІва сара йс-чІвызшва...

— Уас ашыржватІ, — лхІватІ ауи быжь тІатІадза-кІла.

— АгІвра гьасрым, Бара бгІадрыхІатІ. Ауат йырма-гІныйа, ачІвыйа йызгІабщыхІалыз? — сылцІгІатІ ауи, сажваква дукІ йаштамцауата.

— ЗакІгьи гьрылыздыргІум, хулиганта гІацІцІуаштІ, — лхІван дгІасылактапштІ: «Уаргьи ауат угьры-уамма?» гІаныцІуата. Ауаса гьыргььарала йырчвыз слакта анылба тшщаквылкІыхтІ.

— АпхІвыспа дугвапхатІ, упсы-уынцІра лылашватІ?! — лхІватІ Мария, тІакІвгьи гьрышхІва чпара гІалныпщуата.

— ЦІабыргыпІ, — йхІватІ Янис.

— Дшпаъаз?

— Хьыш, лачІыхв сса-мсса, чвацкьа чкІвынкІ, пшкакІ, квтанай хІгІара лымата, лыпкь пшдзата йлыхта, ну, бара дбшІырпшын... Йапхъахауата бара банызба аун лакІвта бспхьадзан, суацІа зымгІва гІахьшвашвахатІ, схьа гІахьынхІвытІ. МачкІ атахьхатІ сбымцІаста бгІасгьыцІасхІвхІварныс. АгІыла тшщаквскІын, бзи-бзи сбпштыІ..

— Йапхъахауа абзибара зынгьи йгьухъаштылуам, — лхІватІ Мария, атенгьыз ахьыла хьарата дпшуа, лара лгІагвалашвахра гьвапакІ далата, Янис йхІвауагьи дукІ дазымдыргІвыхуата.

— Сара сыхъазла ауи йгьи йапхъан, йгьи йцІыхъвахатІ, — Янис араъа дгІанашхьйахан тшизымкІуата йпсыцхІа йщтитІ.

— ЙшпакІву?, Уыгьлымгвапхама?

— СылгвапхатІ, ауаса хІынасып гьаламылтІ..

— Йшцауала, уызцбзазауа апхІвыс йапхъахауа убзибара ухьылраштылтІ? — Мария атамам лдырра лтахьыпІ.

— Сызцбзазауи сари гьбзибарам хІадызхІвалыз..

— ЙсзыргІва, Янис Юрасович, йухІвуз ахабар ушІскъьатІ. Йшпаучпуш, ауи акІвпІ хІара пхІвысыргІа хІшаъу, хІгвжважвитІ, зымгІва зынла йыгІдырра хІтахьыпІ, — йщаквкІыта дпшвырхьыччатІ Мария.

— АгІвра гьасрым. Ауыгьи хІзаман щтира йахьвыкІпІ. Сара, йхъабцІузтын, Мария, бара йбхІвалакІгьи сымагІальаматта саздыргІвитІ. Быбжьы ауи аъарала йгвапапІта, саздыргІвланда ухІвитІ.

— Янис! — Мария лымачв щтІылхын дпшвырхьыччитІ, уашІас гІаныцІуата.

— ЙауыпІ, Мария, йауыпІ. Сабанадзаз йара? Щта, дназдасын саргьи, йыгІвщыз заджвы йапшта, схьында-

зындауа сцахтІ. Ауаса ласы хІацбазарта сгъызнамшылхтІ, цІыхквтадза апахъ счІван, апхІвыспа лбжъы слымхІа йгІатыгІвуа. СанщгІалхгъи сгъзымчвхтІ. УадыргІвана атшын хъвлапны намдзахуамцара сарыгІапсатІ. Йара йшгІалахъвлуз ауи лфатар сазынадзан, сгІалбарыма — хІва сгвыгъауата, ахъышв адзхъа снасгІасуан. Йгъи сгІалбатІ. Ауи дгІаджвылкъватІ, дсызгІагІвын, снапЫ дамцІастІ, сальам гІасалхтІ. «Сара йыздыруан ушгІайуашыз, сгвы йгІаснахІвуан», — лхІватІ ауи дгІасайгвыргъауа, слакта дгІатапшуа. Смахъа лыма дсыхъуамцара тшгІазымдырхскІва рпны сналдылтІ, лан сыллырбара ахъазла. Сара спхашачван апхдзы гІасыквначватІ...

— УгІайгва сычкІвын, угІайгва! Йахъищтара Лена уара уакІвымкІва ажва гълымахым. УызгІадахатІ, ауи агвымхаква дырчвухчатІ... — апхІвыс дашЫпхъадзумцара, снапЫ лимата слырцан арымдза сыквлырчІватІ. Ауи йарасахІат айшва гІалуыхватІ. Лена лабагъи йпещ дгІаджвылцІын, дгІахІыдзхъачІватІ. «Ари дгъма! Бабайымхчахуаз ари йапшу ахахва», — йхІватІ ауи, йцІабырги лакъырды сичпауи сзалмыргауата.

— АгІвна рызкъы ага хъгІата йубахтІ? — лхІватІ Мария.

— Йара кІара сфама? Ныха бзысхІвитІ ауаъа съадзагІвназ гІвкилограммкІ шсылдзгІа, рахІа сызчвшвуз сан, сабала йгІасцІгІапІта сшйыбу рдырпІ—хІва акІвын. Йырдырырквын срыцІарщустІ, сара ауи гъстахъым. ХІангІаджвылцІх спсы гІасаухтІ. Ауи апшта Абашта айсра Ду гІалаганацІыкІара Лени сари хІащтан, лтгІачвагъи сыргвапхун. Ауи дзымбауата мшзаджвыкІгъи гъсымгузтІ.

— ДызгІауымгІа? — лхІватІ Мария.

— Лара йгІасалхІвын сара йгъсымуытІ. Айсра саладзта, лара саби лимата дгІанхарыквын, дзачІвийа дызгахуаш? Момо, ауи лбазара гъсыпымтштІ... ХІгород анамыца фашисткава йыркІнацІыкІара сальамшвъала хІабадыруан. УадыргІвана хІачвыдзхтІ. Агоспиталь амщтахъ садрес датшахатІ. Ларгъи ссальамшвъаква джъауап гъгІарылымтхтІ. Айсра амщтахъ ауи щарда сылзыпшгІатІ, дгъсмаухтІ, рыгвлачвакка йшырхІвазла, ауат Сбыр йцахтІ. Йшпаучпуш, йатаркІвах йсхъазыта сгІанхахтІ. «Йзшам йыжхъхъвы гъжвуам», — рхІвитІ, йгъсызшам. Йгъи абар агвыгъара йаналсхх, схъабра анхъышпаха, бара бгІасшІашватІ. Схвыртажв шыц-шыц тшгІа-

хънатыхті, насыпла йырчвыта Лена йлыцызгаз азаман айшыс атагласгвалашвахті. Ужвы бара йглабгвынгівиті сара сызбкынхалыз, сныбжьгы сачвымпхашахуата бціхъва сызтагылу. Ари апш лахівара, ари апш заман сара анціра сгъаквшвахуашым. Ари агвыргъяхъв сызгІазгыз бара сшбзыразу, бзирата йбзыстахъу ажвала йгъсыхІвум. Мария Ивановна, сбыдзхъачІвата йызгаз арат асахІат гвапаква йІадыршыахыз слахІвараква хыгІа дута йсзалиті. Йсыхыті сгвы, йсыхызытІхІва ажвала йузымхІвушта йсгвапалі. Банйахъама бара ауи апш аъаща — ахыгІа бгвапата? Йсгвапалі, йсгвапу ачІвыйа, спсы апшта йызбиті, сбыдзхъачІвазларныс, сгвы бынчвгІанацІкІара сбпшырныс. Ауи йгІалціла ауи хыгІата йсызгІанагуагы хыгІа гвапалі.

— Янис Юрасович, ура книга гъалауымціума?

— ЙбхІвауа ачІвыйа, Мария Ивановна, сара книга сзалаціума?

— Ура йуызникваз швабыж бзита йузыхІвахиті, йутахъызтын уыгІвгІв бзихушті.

— Мария Ивановна, йгъатахъым... — пшката дахІваті Янис.

— АчІвыйа йатахъым?

— Бсылахъыччара гъатахъым. — Янис йлакта гвасра ду гІаныпшті.

— ЙсыргІва, Янис Юрасович, йсыргІва. Анчва сара йсціабыргта йшсхІвауа, угвы сасрагы шстахъым.

— Йхъасціиті. Бара йбапшкву гвасра гъырзычпущым. Бара йбапшкву рквпшыра гІвацагы ахъачвакварнашх арбзийиті, гвпшыхътасра рызгІанагиті.

— Янис Юрасович?! Уаталагахті!

— Йауашті, сашІасхті.

Сара акнига слакта йапырата сщтіазтІхІва, Янис Мари ршІала йахъазымкІва, рылаквалагы йшайчважвауа, райчважвара ларпшыгата йшырзалуа сыласхІвун. Абар ауат райчважвара ашІасті, дасузлакІгы йара йгІагвалашвахра йазхъвыцра далапІ. АгІвыджьгы азаджв йазхъвыцра азаджв йылакварпны дгІампхъара ахъазла, атенгъызла йпшиті — хІва сгвгІанагракварціабыргыра сырхъвыхра стахъыта, схъа гІаштісыхті: йтаммпІ, агІвыджьгы хъара йпшиті. Сара йшызбауала, Мариягы йаквымшваз бзибаракІ лыман данпхІвыспа чкІвыныз агІан. Ауи анптших акІвпІ ужвы дызцбзазауа лхъаціа дангІалшІашва. Йалырныс ауыпІ йлызникваз йара Янис йзникваз йрапшхарныс. Амара къапщ гъажь

дута атенгъыз тшцІанаршвкІвалитІ. Сара ауат райчва-
жвара алгуштІ — хІва сшвауа счІвапІ. Абар ауат гІагы-
лын, атенгъызла йдырхаутІ. Мария амара мачкІ йары-
квайчІваз лчважь шкІвокІва рахІагъи йпшдзахата, дтІай-
уа, днатышвт-гІатышвтуа дымгІвайситІ. Ауди аргваныта
длыдзхъагыла дчІвырхъитІ зылаквѣ ауди аъара
йнашхыйахым Янис хъабраш хІагІа...

УадыргІвана атшын щыбжьандза аванна талра сап-
щылан. Щыбжьанщтахъ хІтшкІвабарта саназгІай Яни-
си Марии ажъора йщІащІвата закІы йалачважвун. Сы-
гІвза йылаквала ауат сйирбатІ йгъи псейспадзата Мария
дщахуашыз гІасайхІвтІ.

Георгий данцах, сара ласыта тшсыртІлан, атенгъыз
адзпха тшыласрышвтІ. ДукІ ахъымцІуата Марии
Яниси адзы йнаталтІ. Ауат хъара йымдзцауата, йацым-
шыркъвауа адзы йхъын. Сара сангІатыщІгъи ауат тшыр-
кІвабаркІвун. Йшаъула Мария йцІыхъвахауа лтшпсца-
ра мшы апны атенгъыз лгвы азлырчІвун.

— Момо, Мария, сара шарда гъстахъым, йтхаджъуа
йгІадзынгылта йыгІвщыз сгърыуам, — слымхІа йгІатастІ
Янис йбжы, адзы йгІатыщІхта рчІварта йаназгІайх-
уаз. — Сара амлыкв, абайара сгъазпсуам, ъанатІа ду, ахча
шарда, ртшхъвара йащтакву сыгърыуам. Азавод анха-
гІвчва йдырхъйауа ауыс ду сара спхдзгъи алапІ, ауат
ргвыргъара сгвыргъарапІ, ргвасра рыцагІвсшитІ. Са-
ра ауат санрылу акІвпІ сгвы антынчу, сгвакъвпра ан-
схъаштылуа. Сынхара сайгвыргъахауа сбазушын лара
лакІвымкІва. ХІара хІугІа ауагІва йамару апхІвыс ла-
кІвпІ рхІвитІ. Ауди цІабыргыпІ. Анхара уангІайхра ажва
гвапала угІалрайгвахырквын, угІапсара ухъаштылхитІ.
Сара аконструкторкв срылапІ. ШыцракІ гІахІхъвыц-
та анхагІвчва йандхІырдыруа, заман чІыда хІыквнахитІ.
СангІайхлауа азаман ацкІыс рыцІа йкІъасата сгІад-
гылхырквын далагитІ: «Уабаъаз? Сара йыздыритІ уара
чкІвры уызцрахІву!»...

— Думгвапхауата пхІвыста дшпагІауг? — лхІватІ
Мария.

— Агоспиталь апны мальаъикъта тшсзылчпумцара,
дгІазымгхкІва йамуашта хІуыс алтІ.

— СпхІа дгъсызмырйыбатІ...

— Сара уара угъызбжьахрым, ауаса агІвычІвгІвыс
йсабиква рыхъазлагІваца гъакІвым, йара йхъа ахъаз-
лагъи дбзазара атахъыта йспхъадзитІ.

— Ауди цІабыргыпІ, Мария. Ауаса сара йыбата сгІа-

дзынгылтI, ауи «ахъгIара» бзита йыздыритIта спхIаза-
джвыкI дйыбахара гьстахъым. Ауи дгвыргъауа дъагIа-
спыралуа, папа гьалхIвагIвацауа ахъазла счва йтасмыр-
дзара гьагьам.

— Ауи лан данлымазара дгъйыбахушым.

— БгIващитI, Мария, анчваква гьапшым. АпхIвыс-
па сара слымахмызтын, дйыбадзахуштI...

— АчIвыйа, упхIвыс ажвра- дхънакъьалма?

— Ауи лзыхIва йгьауашым, ауаса зхъа змапшдзу,
тшзыргвыбзыгъауа, зымгIва драгъьызшва тшызбахуа
дпхIвыспI. Лхъамадура агвлачва хIчвнарыхъаритI.
«Гвла бзи уцриква драпхъапI», — рхIвитI хIугIа. ХIара
гвла аргваны дгъхIымам. Ауи агIвычIвгIвыс хвы злай-
зылбауа чгIвычата йышву акIвпI. Лара чгIвычамкIва
закIгьи лхъа йыгьтам...

Мария йгIалгвынгIвитI Янис йуыс шбаргву. Ауи йыл-
тахъыпI ахъацIа харзына закIыла дицхърыгIарныс, ауа-
са йчпачIву атамам ларгьи йгьылдырам.

— Йгьауам ауи бзазаштата, Янис. Уара ужвыгьи угъа-
жвым, ухъа уазхъвыцырныс йгьымкIьасахастI. Абар-
гвыра уызлайгIайуаш амаль гIауаура атахъыпI. Ауи
гьмайрам, ауаса йгIауымкIва йгьауашым. Сара йшыз-
бауала уара хъацIара злу угIвычIвгIвыспI...

— Зны йсылан хъацIарагьи...

— АпхIвысква хъацIара злу йакIвпI йыргвапхауа,
бзи йырбауа. СхъацIа сара йсхIвауа ахIа йымдырхуа-
та, кIалтащIгыхыгIвта дгIанхарыгIатIта мшкIы сыгъ-
йыцбзазахрым. Йыызгвалайа шIала йынкъвсцауа ахъа-
цIа?

— Ари ацIыхъва йбхIваз сара сгъазымхъвыцстI зын-
гьи. Сара спхIвыс дсмырчважвара ахъазла унагIва уыс-
гьи хъагьи йсымчпауа гьагьам.

— УгIващитI, Янис, ухъацIазара атахъыпI.

— Уальахи, Мария, бажваква сара йшсыласкIра.
Сбазара шлашарахуш амальква сырзыпшгIапI, закI-
гьи сзаквымшвауата, спхIвыс дсызгIамрыхъвауата хIа-
лыцIуазтын...

— УгIакIадрышвхуазтын?

— Щта, сгIакIадрышвхуазтын, швгород снайхуаштI,
йамуазтынгьи знымзара зны бызбапI, сальам абахI-
хпI, — Янис Мария дйырхъвыхуа дылпшитI.

— Ей, Янис, тшумыргIващан. Сара уара хвы узыс-
чпитI, ауи цIабыргыпI. Ауаса уара ауи йгIаухъанацIа-
ра гьагьам, сара сбара йгIаунатра гьагьам. Зны сальам

гІасаухпІ, зны угІасыдзхъагылпІта хІайчважвапІ. Ауыла угъразхарым... Уакъвыці, Янис Юрасович, ауи. Сара гІвпачвагы, хъаціа гІальаматгы сьмапІ. Ауыгыиуара уапшта динженерпІ, сара сарыпхъагІвпІ.

— ЙауаштІ, Мария бзи, йауаштІ. Сара сымшыркъвауа йсхІватІ. АлахІ сачвихчатІ бара закІыла сбызарархарныс. Араѣа заманта йсыцбгаз ахъазла адуней сьадзакву сбайхІвахІвуаштІ. ХІалыцІдзахыргыи швгород сьнайрым. Сара ахъазыри агвакъвпри срыщцахтІ. Стара тштасыршвахпІ, аджвгыи сьгЫызарархарым...

Сара йхъарачвамкІва ауат рцІыхъва стагыла сьмгІвайсуан. ШІас амамкІва Мария дчважвун. Янис йапхъахауата данызбаз аторасы дталхызшва даѣан: днашхыйан, дгъымчважвузтІ.

УадыргІвана атшын Янис Мария астанциядза днай-дасхтІ. ЦІабыргыта, ауат анакъвыціхуаз сара йгъзымбатІ. Янис ахъвлапын чара дгънамитІ. Щымтачара апынгыи чайгІваца йызжвын заджвгыи димачважвауа, дйымпшуа дгІаджвылціхтІ. Атшын хъвлагІанціакІ Марии йари тшъадыртІлалуз апны ачІвара дыкв, акнига йлакта йапырата дымпІатІаууа дштІан. УадыргІвана дгІагылын атенгыиз атолкъвынква дырпшуа шарда дгылан. Дгылан ауи зыгІвара пыртшыз, йызхъазхаз адудакъ апшта, йгъагъара апны йгІаншауа йымбауа, йырхІвауа ймагІауа. Ауи ауагІа жвпІара апны йызхъазхаз, згвы йалдзгІуз Янис дсымарыцхІан, ма, уызлайцхърыгІауайа. ЙачважвалакІгыи «шта», «момо» ракІвымкІва ажвакІгыи гъгІайымхІвузтІ. Йціыхъвахуата адзы дталтІ, зынзаджвыкІ тшыціищын дгІатыціхтІ. ХІара тшпсызщаквуз зымгІва ауахъ аконцерт гІальамат хІапшытІ, Янис хІщтІалхгІа надзанаціыкІѣара апщІа апны днасгІасуан. ЙащтагІайуаз атшын Янис мшквакІ шйымаркІваз дцахтІ.

ЙзачІвытагыи баргвыта йалачпайа, йачІвытагыи йдыруачвайа ари абзара! ТгІачвипхъадза абзазаща йара йачІву алкІгІаракІ амапІ. ЙрынасыппІ зунагІва агІвычІвгІвысыгІари анамыси йнардзата йѣархъйахауа, хвы азазычпара ѣарызбжью. Янис йунагІва ауатква гыгІвнахымта акІвпІ дыззымгвыргъахуа, адуней ахъагІара йылайхІвара зйылымшахуа. Млыкв змам гъйакІвым, Янис йапшкву ракІвпІ йрыцхІу. «ЙынасыппІ гІвычІвгІвысгІара злу, аунагІва йамару пхІвыс гвыбызгыа анціралагыи гІвзата дгІазднагалуа ахъаціа», — сгвы йгІанакитІ Янис йбзазаща шыргІапсу гІасгвалашвахпхъадзагыи.

Аколхозква аналалшыцыз агІан хІколхоз аХІварашвѣагы сымата ачвахыгаква йрыдыргалуаш ма-чваквкІ гІазгырныс Ростсельмаш завод сырщтІ. Рост-тов сщуз ахабар загІаз Мазана дсызгІайын, дызцгІа-дзынгылыз, граждан айсра агІан дызцайсыз, ужвы ауаѣа институткІ апны йазрыпхѣауа апрофессор Хѣабльахѣ Уасман дызбарныс, салѣам йасхырнысла дгІасыхІватІ.

Ростов сшнадзуз райша Ростсельмаш сцатІ. Сара йгІа-сайгвыргѣатІ.

— Ачвахыгаква злашвырчІаджѣуаш мацва ухІвитІ. Так, нарядгы гѣуымам, — йхІватІ адиректор дхѣвы-цуа. — ЗакІы узыхІхпІ, КІавкІаз угІатыцІта уанхІыз-гІайзара, мацІва угѣхІштихрым. УахѣІвагы уачІвгы тшпсца, агород уапшы. УачІвацта ухІызгІайх.

— ЙауаштІ, дара йбзипІ. Сара агород гѣымбастІ, гІакІв йгІамыздапІ, — схІван сгІаджвылцІхтІ.

УадыргІвана сборч архѣйара ацІыхѣва стагылтІ. Уас-ман агород аквтабырг дбзазауата йгІацІцІтІ. Сара йсы-шваз адгѣа фашаква ракІвма, момкІва слактала сырды-руазма, йгѣсыздырам йзквсцІуш, ауаса сызбалакІгы агород сшауам рдыруан, сызларцІгІалакІгы йараса-хІат джѣауап гІасыртуанта тшытракІгы йгІасыщтахѣ-пшуан.

Атдзаквгыла саннашыл, пхІвыспа хѣыш пшдзакІ сыл-цІгІатІ «Уасман йфатар абаѣу» — хІва. Ауи райша Уас-маныргІа рфатар сазлырцатІ. Ауадгына даквсын тІакІв хІазпшытІ.

— Тетя Соня, ари швара дшвзыпшгІитІ, — лхІватІ йсыцыз апхІвыспа.

— Бымш бзита, Соня, — схІватІ сара.

— Мыш бзи уызгІайтІ, угІайгва, угІашыл, — лхІватІ дгІасайгвыргѣауа.

ЙсабакІыз счыркѣквва сырпшуа, снашылырныс ту-кѣаль сзымчпауа сшгылаз аунагІва зчІвызгы дгІа-джвылцІтІ.

— Салѣам гІальейквум! — йхІван, йнапІы сызгІай-раутІ ахѣацІа.

— Уальаквым ꙗсалѣам!

— УгІайгва, угІашыл, — йхІван ауыгы дгІасыхІватІ.

— Сара мгІва сшгІаквцІыз саѣапІ...

— Йалайа щта, углашыл. МгІва йгІаквцІыз дгьхІым-
бадзасма хІара, — лхІватІ апхІвыс.

Ани аъара съасабакІыз сачвпхашауата ашвхъымса
сщапІы хъызгатІ. Абидоль апны йщтІаз аполкврвш сан-
наквыл, сщапІтып гІанхатІ. СгІашІасын срыхІватІ, сыз-
тагылуаш гІвамгІакІ сызгІаргырныс. Ага йгьатахъым,
ани ари рхІвазтІхІва, сызтагылуаш гІасырымткІва сгъз-
тымпатІ. ХІара апещ чІыдала хІнашылтІ. Апол унамыр-
бауата къадабала йхъгІвапІ, столь дукІ аквта йтагы-
лапІ. Астоль ачва йаквшвауата дѣба къапщы аквпсапІ,
йара ауи апшта йхъкъбата арымдза тІатІаква гылапІ.
Абуфет йалалкІкІгІауа амачваква тагылапІ. Аблын
апны йбзапІ акІвымква йуымдыруата сурат балахІдзакІ
кІыдпІ.

Уасмани сари астоль хІанадзхъачІва, йсмагІну, сыз-
цаз йасхІвтІ.

«Уальаквым салъам!» — йхІватІ дгІагылын, ауи сна-
пІы багъбата йгІайкІытІ.

— Соня, арахъ бгІай, Мазана салъам гІабитхитІ.

— Ай, саразйан, Мазана ухІвама? Анчва бзила дгІа-
йызцІгІатІ! Дшпаъу йара, дгьбзидздзамма? — лхІватІ
Соня, хІъачІваз дхІызгІайын.

Ауат агІвыджь рлактаква гвыргъарата йгІадырбаз-
ла гвы астІ Мазана ауат хвду щизырчпауа.

— ЗакІгьи йымхъуата дыгьбзидздзамма, йтгІачвагьи
шпаъу? — дазцІгІатІ Уасман.

— ДабгапІ, дызгІвадапІ, аколхоз дынхитІ. ЙпхІа
тахІа дцатІ, йпагьи дхъацІахатІ.

— Эй, агІальамат ухІватІи. ЙпхІа институт дгІайщ-
тиныс акІвыни хІшайчважваз? Йшцауала, апхъара ац-
кІыс хъацІацара рыцІа йгІалылхтІ. Так, так.

— СапхъапІ лхІвузтын, дызгаз дайрыпхъуштІ. Шва-
быж чкІвын гвыбзыгъакІ дйквшватІ.

— Йшпабзийыз, йшпабзийыз. Сара дыздырумищтІ
дызгаз ачкІвын.

— СмагІиль йпахІба йакІвпІ. Москва ВУЗ дгІалгатІ.

— СмагІиль дыздыритІ, ауаса ачкІвын дгьсыздырам.

— Уара ныжъта сара дгьсыздырам, — лхІватІ Соня.

— Сара гІвысквша рахІа гъцІуам акыт саъазищтара.

— Щта, щта акыт хІгьзыцум. ЙахІрыпхъитІ, хІаргьи
хІапхъитІ, тшанпхІщауа санаторий хІымцакІва хІгъа-
уам. ЗакІ гІгІвитІта ауыгьи цІхъва гьхІзатуам. УгьгІай-
уам йхІвитІта гъакІвымма Мазана тшзйырбхІауа.
Арахъ угІапшы, Мхвтар, ушнадзахуа Мазана йахІвх,

йпа жвакласкІ дшгІалгауа рейша спны дшгІайштиуаш,
сычкІвыни йари адасрыпхьуштІ.

— Мхвтар тІакІв тшйуымрыджвджвума, астоль гІа-
суыхванцІкІбара, — лхІвитІ Соня, ашв дгІакІылагылын.

— ХІхІвачвумцара йхІхъаштылхтІ йара. Унай аванна
уталта тшыкІваба, уадыргІвана хІажва нахІырדзахпІ.
О-о, агалагыи хІуцІгІапІ, ухъа мыгІва тахІыршыпІ. Йшу-
хІвауала, сельмаш угІайтІ, так, так. Ууысгыи ахъвда-
квыцІпІ, уымгвжважван. ТІакІв ухІылазла, Мазаната уа-
ра угІазщтийыз алахІ дзыразхатІ, хІуагІа зымгІва
збазшва сгвы пшыхъ таурыстІи.

Сара тшызкІвабата сангІатыцІх. Уасман йхъатала
анатлачІгыи тшызласпсахуаш чгІвычаквакІгыи сызнай-
гтІ. Апещ хІангІашылх астоль ацІахънатшуа фачІвыла
йгайын. Астоль аквтабырг чІви хІи тата аваза хвынгы-
лан. «УахъчІва йгІашІырхызшва ужвгІандзара йшпан-
къвырга?» — хІва йджъасщатІ сара. Аваза йгъахъазгІва-
цачІвыцамызтІ, хрустальын. Ауи йапшым анурквала
йгІауыхъвлакІкІун. Йту ачІваква зны йкъапщдзата, зны
йцІырггІважыгІа хъапщчва гІарахвуан. Атамщакъквагыи
хрустальпІ. АрумкІаква рызнапІ, хъапщ чвахІва рыкІв-
гашапІ, авилкІаква, ахІваспаква рызнацкъапІ. «Йазна-
гвалайа рызна мачва? АгІвщра йгІалырхуазапІ?» — саз-
хъвыцитІ сара. Айшва фачІвыта йхвынгыламыа! Ауи апш
айшва гайща йапхъахауата йызбун. «Къару зму агІа-
пынгыи йчІвацІла чІвахъахІа гІашІихитІ» — хІва хІа-
ба йхІвалуз гІасгвалашвахтІ. Уасмани Сони рбзазаща,
йгІазлысхгыи сымдыруата, ауи аваза йашІсырпшуан.
Ауат агІвдыжыгыи йахърыкъъата йпсыламкІва, рлак-
ква мачІкІ йчвадата, йгвыргъауа, йкъахвта, удыргвыш-
хвауа йгІвычІвгІвыс гІальаматквалпІ. АнцІрала урылаз-
шва зынла урыщцитІ.

ХІара закІы-закІ шІа штІыхІхын, хІчитІ. Уасман ха-
барквалкІ йхІвитІ дхъыччитІ. Сара ауи йхІвауа айхІара
гъсагІум, ахъвыцраква схъыркъьалитІ. ПхІвыспакІ дгІа-
шылтІ. Ауи Уасман йпхІа шлакІвыз зынла дыздырхтІ.
Йапхъахауата акыт апны данызбаз дпхІвыспатшытын.
Ужвы!.. Ужвы ауи нурта дкІкІитІ, тамамта дмальяи-
кыпІ. Ауи аъарала дшкІвокІвапІта, лыбри лыджымса-
кви йахърыкъъата йквайчІвазшва йубитІ. Сара санылба,
ауи лдзамгІвахъаква рыцІагыи йгІакъапщхатІ. Дшпам-
къапщхара сылаква лхъысымхуа сылпшитІ. Сальам ан-
гІасалхуаз лыла гвыргъьаква нур гІарыцІкъьама, мом-
кІва ауасазшва йызбама, йшакІвызлакІгыи нуркІ гІа-

сыквнарышвті. Лпыкв псыла чкІвынква анхъылты, лыц шкІвокІва сатыр шдзаква назбатІ. Сара ауи лыпшдзарала схъкъбата сшчІваз йпа дгІашылхті. Ауи салъам гІасайхын, лахъвгІахъасракІгьи дхІыдзхъамгылуата йпешла днашылхті, сара ауи хъадуракІ йылазшва дызбатІ.

Уасман закІыла дгІасцІгатІ, ауаса сара ауи гьсмагІатІ. Ауи йгІванхауата данатагІасцІгІах, сара зынла сгІакъапщхатІ. Гвы шастызла, слымрыпхашара ахъазла Соня хІчважвара дгІалалті. АпхІвыс гвыбзыгъа лпхІа сыла шлыквхаз гвы алымткІва йгІанхузма...

Соня дчІвата хІара дхІыздзыргІвуан. ЛхъацІа данашІасра лара дгІасцІгІун.

ЙгІвбахуз ашІаква анхъагІгыл, Уасман Мазана йхабар гІаджвыквицІатІ. Сара ауи ахІа закІылагьи йшгІасымцІгІахуашыз гвы астын, сгвыргъбатІ.

— Мазани сари ахъазыкІ хІанбжъагІвта, граждан айсра хІацайсгІвацата гъакІвым ауыс зкву. Ауии сари айщва рапшта хІабабитІ. Абазаква йхІахбзамызтынгьи, Соня данпхІвыспаз йапхъахауата ба лазхІвыз Мазана йакІвпІ.

— Ауи дипхІвысызма? — йгІасшышвттІ сара.

— Момо. Ауи агІан ауи акІвымкІва йгъамуазті, — лхІватІ лара Соня. — Ауахъ хІпны, граждан айсра агІан ар шкІвокІва дырхъадапІ рхІван, уахъыкІ хан йпа ззырхІвуз йзахъапыртштшуан. ХІаргьи, акыт хІвсысата йтаз, ауагъа хІазырцатІ. Дара йрыжвитІ, йабартшхъвитІ, йхІвахІвитІ, хІара хІгвыргъачІвауа ауат хІырхъадзгыламкІва йгъыруам. Хан йпагьи анчва йыхъызла, апегІамбар йыхъызла ныха йхІвитІ Совет власт аладрыхъвашарныс йгІанхахыз шымшпхъадзару, зпачва, зъахІыльчва Ар Къапщ йрылу йымкІьасакІва, йгІарымщыскІва, йгІарылырдахра шатахъу.

— Хан йпа штшгІашвзичпаквуз гІахІвахстІ, — дпшвырхъыччитІ Уасман.

— Щта, хан йпа ахІвсса зымгІвагьи тшхІзичпитІ. Аунпхъадза хІишІамгвыргъакІва йгъыруам. Дара йчІвата йрыжвитІ, хІа ауи ахъысырквын хІщаквысуашті. Йара акІвпІта йамынаҭ йхІвитІ — Ар Къапщ ыквчІвакхуштІя. Ауагъа саща дрылапІ, Мазана, Уасман хІычкІвынчва зымгІва рылапІ. Ауи апш хабар хІагІата хІшпагвыргъыуш. Сара дгІасщыхІалын, «адзы» сйырхІватІ. «Бара бызгалакІгьи чвынцІ быквимырчІвауата бынкъвнгара атахъыпІ, ауи агъара йпшдзу» — йхІвитІ, йаш-

тайхІвахитІ. Адуней апны сызлайыхІвалакІгьи схІа-
тыр йбарныс йхІвитІ. «АбзыльхвыгІа лахІвара змыр-
хъйаз хъацІата дугхъадза йгъауашым. АбзытлхвыгІа
ахъацІа йбзазара лрыпшдзарныс, длыршыцырныс, йгвы
йалалырхІауа длырбзазарныс акІвпІ адуней дзыкву»,
— йхІвитІ ауи. ЗымгІвагьи «йщІабыргу уалахи» —
рхІвитІ.

— БикъвыцІхстІ хан йпа. Анахъ Мазана йхабар гІа-
хлахІв.

— Ауахъ шагІанцІакІ йрыжвтІ, йглахІвытІ, йкІва-
шатІ. Ащымта «Ар Къапщ йрыуата зджъакы гъарта
йгІаркІытІ» — рхІван йалагІваласитІ. Са спсы гвѣ-
джьтІ йгІаркІыз дызбара стахъыпІ. УадыргІвана рылаква,
рнапІква шІахІвата, гІвыджъ ауандыр йаныта апщІа
йнапщІаххытІ. Хан йпа апапирос йрыббуа акІалидор
ахъалырта дхвынгылата агъарква дырпшитІ.

«Арат йалашІахІвата йзгІажвг ачІвыйа? ХІнапа зхІ-
хъышвхуайа? Рыр алпІлахитІ. Дара дара-дара йхІыз-
гІайуашын» — йхІвитІ, хІахыла дгІапшитІта дпшвыр-
хъыччитІ. ЙгІадыртІлазтын — азаджв Мазана йакІвпІ.
Зынла сгвы гІачвгъахатІ, схъа гІахъынхІвытІ, сшІа сам-
цІастІ, сцІырбжы дсмыргІара ахъазла, уадыргІвана
тшгІабыстхын, йсчпуш сазхъвыцтІ. Спхашара йгІаснатра
гъаѣам схІван, Мазана тшйыкверышвтІ. Са дсхъацІапІ
схІван, йыхъва тшыцІасрышвтІ. Асолдатква Мазана
сгІайкъвырхырныс йалагатІ, ауаса хан йпа дрыквцІкъѣан
йашІайрыстІ. «Са дсхъацІапІ, гІващагІарала Ар Къапщ
дрыланагатІ. СуыхІвитІ дгІасутхырныс!» — схІватІ.
— «Мцы лхІвитІ» — рхІван шардагІвгьи гІацІрытІ. Ауи
акІвызтІхІва са йсхІваз хъайцІатІ.

— Щта, Мазана бшпайыцымцах? — сара йгъсзымч-
хІатІ слымцІгІакІва.

— Сиздрума йщцаквас. Ауи агІан Уасмангьи Маза-
нагьи сзацапшын, сызцІадзынгылыз хІкыт чкІвынчван.
АцІыхъва Уасман сгІайжъахтІ.

— Мазана бйыццазарквныз Ростов бгътамызлу-
шызтІ, — схІватІ сара.

— АунагІва апны анасып здхІвалу апхІвыс лакІвпІ
рхІвитІ, Мхвтар. Мазани сари хІбзазаща рыцІагьи йагъ-
хушызтынгьи гъудырам. Ауи агІан агІвыджъ рыуа аджв-
гьи гъгІасмайпсатлыхвуазтІ. ХІара хІаргваныта хІб-
зазун, хІацІадзынгылтІ, сащакІ йапшта йызбун. Ауи
акІвпІ Мазана этшйыхъвцІасрышвыз.

— Апсатлыхвраква хІрыханардзузма айсра уагІвыр-

сыз. Айсра хІалал гьакІвымта йыгІбарныс гьхІтахьымызтІ. Ауаса зымлыквли збзазашали йапшым агІвкІласскІ псра-бзарала йанашлагылра, угІвычІвгІвыс тамамызтын, ууагІа урылата уабакІра атахьыпІ. ХІаргьы йара ауи акІвпІ йхІчпаз. Ауи агІан уаргьы ауи акІвын йучпушыз. АгІмыстачва...

— АгІмыстажквва дрылагатІ ужвы. УыркъвыцІх ауат, датша хабаркІ хІалашвырчважва. Са, Мхвтар, айсра хабарквва шсагІауа саща рыцхІа дгІасгвалашвахитІ...

— ЙцІабыргьыпІ, Соня, йбхІвауа. Ба йбымхІварыгьы хІысас йгвы хІыршыгьытІ. Макса, Макса арахь бгІай, — йхІван йбжьы йыргатІ : Уасман.

— АчІвыйа папа? — лхІван айшыста йхьырффаз лыбра лыжвгІвахьаква йгІарыквылуа, Макса ашв дгІакІылагылтІ. Са заджвгьы сичвымпхашахуата апхІвыспа сылаквва лкІынхалын сылпшитІ.

— БгІаскІа, асас уарадкІ бизас, — лхІватІ Соня.

«АхІы ужвы арийа-марийаква дгІарысуаштІ», — хІва сгвы йгІанагтІ сара. Ауи псайспадза апианина дазцатІ, дадзхьачІван, сара йсызджьамщахуата уызгІвымсхрыз адгьа уарад гІатылштуа далагатІ. ЙсхІвара зымдырхуа счІванхатІ. Уарадта дызсуазгьы, ла лапшта агви апси йалалуа, пшката угІанащцуа йтІатІан. Сонягьы быжь щтІакІыла ажваквва ацылхІвауа далагатІ. Арагьа йгІасгвынгІвытІ апхІа дызбжьаз, адгьа уарадквва лзырдырыз, бзи йылзырбаз лан шлакІву. Соня, ацІыхьва йшыздырхызла, арыпхьагІвта дынхатІ. Соня алилитература йапшдзата, амедицина, амацІаура, аунагІва нкьвгара, амузыка дрыпхьатІ. Ужвы зымгІва рацІкІыс амузыка рыцІа тшалтитІ, лсабиква андуха аврачквва рхІвала лынхара кІалрышвхтІ. Сара ани апхІи рконцерт гІальямат саздыргІвитІ, сыла йабауи слымхІаква йыргІауи йрызхьасымцІауата. Акыт стабзазатІхІва атеатрквва сымбаскІва, уагІа срыламылскІва сгьаьамызтІ, ауаса чвала тшычпара ткьвым аламкІва йсхІвитІ адгьа йгьы ауышв уарадквва ари апш бзита йырхІвауата зынгьы зджьарагьы сгьаквымшвастІ. СаздыргІвитІ ауарад, йашІасхуаштІ — хІва сшвауа. Ачарагьы ажврагьы адуней йыквта йгьсыздырхуам. Ауарад бзикви ауат рхІваши схьыркъьалчван, мчыта сдыргІвитІ. Сара сапшдзата Уасмангьы йгвы аквкІта ауарад даздыргІвитІ. Ауи йылаквва зджьарала йпшитІ, йшызбауала йчкІвынхьа заман гІайгвалашвахитІ. Сара Макса сгвы лынчвгІара ахьазла, йылчпалакІгьы закІы агІвсымштуата сылпшуан. ЦІа-

быргып! Соня йылхивауа — атгачва рбзазаща гальямат агывджь рыуа йзбзиру ухварныс баргвып!. Ауаса Макса дрылухырквын, атгачва рбзазаща датшахушт!. Дзапшийишт! анасып здхивалу? Момкива йара Уасман йакивма анасып «глазырсуа?» Йбаргвып! ауи азцгара джъауап ауырныс. Сара алыгажв квышква йырхивауа хъасциг!. «Ауагива зынасыпла йбзазауа дрылцгырквын йхъчивушт!, датша заджвы дрылцитихива рбзазаща дук! тшгъапсахуашым.» Датшагьи «Атгачва йъадзащтгырхуа, ракъыль ъадзаквшвауа, анасыпгьи глайит! рхивит! аугла. Сара ажважв йазхъасцит!.

— Ей, хысас, угвы хыршыгыгъма схивит! — дара удауышвахат!. Момкива ауарадыжв ъагладжвыквырхивахыз гьумгвапхума? Йхизыргива, акыт йырхивауа ауарадшыцкв гхлыздырам, — йхиван Уасман схъвыцраква сгарыликъат!.

— Ауаса уангласцигларара, уальахи, йхътыта йш-уасхивра. Сара ари апшта адгъа уарад хивари пианина асри зынгьи йгьсмагастита йгьсзиджъашум, бызгивадахат!, Макса. Йачивгвырчивагата басуайа! Шагланцлак! самайчуата саздыргивып!.

— Йуымхиван, Мхвтар, йуымхиван ахъазгивацагьи. Хладгъа къвабыз апшта, апианина хуарадква узглатыштума, — лхивит! Соня.

— Бара йбтахъу хивах, ауаса сара ныха схивит! уахъа сылата йшвырпшыз сквш щарда йшсхъмаштылхра. Йачивыта швтхаджыгивайа, алах! йшвзацицлат!.

— Ъахильдыгъа тхаджъра гъаам. Ъахильчвап! хлызшлпсгйауа. Макса: уылцигаст!, йглауалхивуа убап!, — йхиват! Уасман.

— Сара ужвы акивп! йангласгвынгивы: адуней апны увахильы дузызпсахуаш закгьи шаам, — лхиват! Макса. — Апхын кланиклул хланглауырщтра снайуашт!.

— Бнай, бара, швшглауырщтуабырг бнай. Акыт бани баби йшырдыруа йгъапшхым. Ауагъагьи псахра щарда ганшат!. Швабыжта была пшуашт!.

— Саргьи Макса слыцта снайп! схивит!. Упи уари хлапхъа швца. Ауагъадза ууысквагьи цхъвак! рутп!, — Соня Уасман тшизыналырхит!.

— Йбзийыз хштгачву хцата. аунакъващчва, аъахильчва зымгива гламыгидата хглайхырквын акивын. Ауысква ракивымзарквын ауаса йхичпарын...

Хара закы-зак! ша атахъаггылхт!, Соня йгалыр-

пхакыз афачІвгьи тІакІв хІахъакІвластІ. РыцІа хІан-гІакъахвха, Уасман рыцІа бзи йбуз ауарад йшасуашыз йхІватІ. Ани апхІи англалын апианина Соня дадзхъачІватІ. Ауи лара лзаман йырхІвуз гъыбзакІ дасуа далагатІ. Уасмани сари закІы-закІ шІа атахъагІгылхтІ. Макса агъыбза йацылхІвитІ. Агъыбза айсра йаладзыз лаща йыхъаз Соня йылуысатІ...

СахІаткІи бжакІийума аъара анахъыцІ, Ибрахим дгІашылтІ.

— Сшвызарархума схІван закІгьи сымхІвауа сыгІв-начІван, ауаса Макса лбжъы ансагІа сгІаджвылцІтІ, — йхІватІ ачкІвын.

— Уасман уысабичва хІыбызшва шпадуырдыр? Ауахъ агород йтакву рысабичва ащардагІв урышвымкІва йгъчважвум.

— Сара сшазхъвыцуала, Мхвтар, зуагІахъа хвы рзычпауа, ауи гычпум. Уара укультура йнардзата йуымдыркІва, датша уагІахъакІгьи ркультура гъузыдыруашым.

— Уальахи йштамаму.

— Ибрахим, ууарадква рыуа закІы Мхвтар йгІайра-гІастІ.

— Запшыйа, папа?

— Йыззутахъу.

Ибрахим апианина дадзхъачІван, азаман йаццауа уарад бзиквакІ дрыситІ. Макса йацылхІвитІ. «Абараса акІвпІ усаби дугІзара шатахъу. Момо, апрофессор йзыгІзатІ йсабиква. УырпшыстІ, ауат ззычпам гъаъам. ЙачІвтгІачва къахвйа, йачІвыта насыпла йырчвыйа? Ростов город ду аквта адгъа цІасква зымгІва йнардзата йархъйауа, абаза тгІачвакІ бзазитІ. АтгІачва культуралагьи дырралагьи рахІа йыртшхъвадзакву йрылапхъадза ауаштІ» — сгвы йгІанагитІ сара. ШагІанцІакІ учІвазларгьи уамайчуата урыздыргІвыпІ.

— УгІай ужвыгьи закІы-закІ шІа щтІыхІрых. Сара тшсыцумчпан, са йсыжв йгъауам. Йа уызгІвадахатІи йгІайызгьи, хІгвы пшыхъ таурыстІи, хІыла уырпшитІи, — хІва дгвыргъачІвитІ Уасман.

— Уальахи шва шшвакІву сыла зырпшыз. Швара зымгІва швуарадгІвоупІ — ныха сырхІва зымгІва швшартисту. ЙхІыжвпІ зхабза нкъвызгауа, адыгъагІара злата йгІадзынгылуа Макси Ибрахими рызгІвадара, швара швызгІвадара ахъазла, швынасып рыцІагьи йцІолахара ахъазла!

— ТіакІв йыртшхъва уара, ауат ужвыгыи ага уарад удрагІапІ, ухъа удрыхьпІ.

— СквшыкІ срыздыргІврыгІатІта йшсымкычычІра.

— Ауи агІан йауаштІ, швакыль аквшуштІ...

* * *

ХІара ацІх йаласкІвакІвахъата хІштІалхтІ. Сара, йызбаз джъащахъвачвата йсзалын, ачва самгауа, сылаква хъты щарда сцтІан. Сылаква шхъызгІвауа, ачІваква эту, нуршкІла йалалкІклауа аваза сыла йгІацІалитІ, спяхъ йгІагылитІ. Ауи апшдзара закІгыи шуздымцІуш апшта, атгІачва гвхахІва рбазара цІбакІгыи азгІауауырныс гыуылшушым. Сыла йамбакІва йгъхъа-сымцІарызтІ ари апш тгІачва аъата. РахІа бзидздзата йрылу чвала тшычпара йъаштам, гвхътыла, раща црикІ йапшта йъагІауыдгылуа акІвпІ. МачкІ ачва санага, Макса сыла дгІацІалтІ. Мақса, сгвы мцаблыра табцІатІ...

2

Ашымта, хІанча амштахъ, Соня лакІвымкІва зымгІвагыи хІгІаджвылцІтІ. Уасмані Макси институт йцатІ. Ибрахими сари трамвайла йхпахуа ашІа-сыртадза хІацымгІвайстІ. Ибрахим ауаъа дкІныцын, апхъарта дцатІ, сара датша трамвайкІ саквчІвахын, Ростсельмаш сцатІ. Аинженер хъада сІыхІватІ, азавад тІакІв йсйырбарныс. Ацехква кыт чкІвынкІ аъара йнадзитІ, угІата ауаъа йгІвну, станокта йгылу! — йызлаухІварыйа. Сара азавад тараз йапхъахауата йъазбуз акІвма, момкІва йара рахІа йдудздзакву йруума, ауаса йсхъмаштылхуашта схъа йгІатахатІ. Сызцаз ачвахыга дгалчІвква ьарчпауагыи снайдылын йсйырбатІ.

Азавад сангІагварцІх, агород гІамыздарныс мурад сцпатІ. Агород аквта сангІадза, сызквчІваз атрамвай Ибрахимгыи дгІаквчІватІ. Сара ауи сибара гъстахымызтІ. Сибарыквын унайх — хІва дшгІасщахІалуаш здыруан. Ауаса йара йыла гІасыквшватІ.

— О-о, сара йгъусмырбума агород зымгІва, — йхІватІ ауи, сыдзхъа дгІачІвата смурад анійасхІв.

— Унай, щта.

— Момо. ХІцахта щыбжъан хІчара, атахыпІ.

— Сара сгымлащиауам.

— Саргы сгымлащиуам. Ауаса йаназаману сымцарыквын хІан лгвы акъвпуаштІ. Сара ауи лгвы йалсырдзгІара гьстахьым: лгвы лыхьитІ.

— Ауаса йанаъазара унай, — схІван ауи йхІваз садгылтІ.

ХІангІайх Ибрахим йхІваквас йан йласхІвхтІ.

— О-о, ауи па бзита дсымапІ, — лхІван, лпа йхъалщытІ, лгвыргъара гІалныпщуата. — СизыразпІ. Щыбжьан дчарагІатІта йъадзайтахъу йгІамидарагІатІ. Сысас дшымламщиуа здыррквын, сгвы тынчхуштІ. Сара спны уаъата ачарта учарыквын сгвы йасуаштІ. Ачарта учузтын—срызкы гьугвапхум.

ЧартакІ апынгы йгъдымрыхІазыруазапІ Соня лрызкы апш рызкъхъгІа. ХІара хІчатІ, тІакІв тшпсхІщан аурам хІгІаквылтІ. АчкІвын агород бзита йдыруан. ХІара амудейква, апарк агыква ангІамыгІда, Ибрахим ДондзыгІв атшпы сйырцатІ. Ауаъа уагІа гьщардамызтІ. Адзатшпква шырчпаз атшкІвабарта шадыргалыз, акІанджъаква ргыларта — рыуа йсхІварыйа! АзакІы ацІкІыс азакІы рыцІа йпшдзапІ. Йджъасщауа сырпшитІ. Ауаъа зынгы йсымбасыз адзыгъба дуква збатІ. Сара йджъасщауа сырпшуан.

— Атенгъыздзыгъба хІкъраль апны йгІанзыршаз Петр І йакІвпІ. Голландия къраль апны йхъатала агъбаква рыщичпауамца тшибжьатІ. Россия дангІайх агъбачпагІвчва йбжьатІ, — йхІватІ Ибрахим.

Сара пщкласкІ рахІа сгьгІарылымгатІ, йара ауыгьи сгІацІырдахуа сырчвыцІалхуамцара агІыла сгІалгатІ.

Дыррата йсымаз анидыр, Ибрахим йгІасайхІвлакІгьи арыпхъагІвкІ йапшта йалыргата йгІасгвынйыргІвуан. АгІамдара хІарыгІапсата хъвлапны хІангІайх, Уасман тшадигалуата хІгІайыквшахтІ.

— ЙабагІамыжвдауа ужвгІандзара? Тшадывгал ласыта, атеатр хІцуштІ. Пьеса балахІкІ гІадырбуштІ, хІампшыкІва йгъауашым. Ибрахим, ласыта унадзата билет хвгІа. Институт заказта йырчпаз абилеткава йшруу лахІв, ауи акІвымкІва йгъгІауылтуашым.

— Ахча?

— Йауа, ахча ъату ура йгъумдырума?

АчкІвын астоль гІатхІва гІайтІытІ, ахча къомкІ на-йахвын, дджвылкъатІ. Сара Ибрахим йыквыргъвгъвата шшипшуа гвы арттІ.

— Ауи хІкасса акІвпІ, — дпшвырхъыччитІ Соня. — Ахча асабиква арымаджъануата, йанамрыпхъауата, йа-

та гьквам днарычпауата рхIвитI. Ауди гьтамамым. Ауагь
ссмшвкIпхьадзарала йтапI, асабиквагьи йыртахьу ага-
ра нарахвитI, зынгьи чIыда гьнарахуам. ЧIгIвычакI агьикI
йанхънахра йхIархIвитIта йырзыхIхвгIитI. XIапхья-
хьыла йшчахуаш гьсыздырам ужвы ачкIвыни апхIвыс-
пи закIылагьи хIгвы гьрабгьум; бзитагьи йапхьитI,
хIхIвагьи лачIвыла йгнадырдзум.

— Ужвы акIвпI уанырчвшвуш: ныкьваща гвymха
эму зджьакI гIарыпчагIвхазтын — ухьчIватI. АлахI ауи
хъара йхIчвйыргылтI. Ауди ауысла акыт йтакву ачкIвын-
чва рыцIа гадаб рыквпI. ЙгIаншузтынгьи заджвма-
джвпI йгIаншауа.

— Уасман йухIвауа цабыргыпI. Ауаса акыт апын-
гьи йагапI апхъарагьи анхарагьи йауам хIалль гвymха
эму швапача, — схIватI сара.

— Са сызлачважвауа асаби дмыгIвхъызцуш агвып
гвymхаква ракIвпI. Абар хIа хIпрофессоркI ага йхIва
йхазтынгьи йпа дгьизапхьум, дгьизынхум. Йаба дсыма-
рыцхIапI.

— УшалпесгIара анчва, ани агара йызтахьу нахъауа-
та йгIадзынгылуа унапа анухъихра. Ды-ды-дыд, алахI
пхызта йхIимырбатI, — лхIватI Соня.

— ЗымгIвагьи ауди акIвпI, Соня, йырхIвауа, ауаса
йаныншара закIгьи гьузазыхахуам. ЙгIасдамыхIвтI —
хIва.

— Анчва йштамаму, — дадгылитI Соня.

XIара ауат хIрылачважвумца атдзы хIгIаджвылцIтI.
Атеатр хIнадзатI, ауадгьына йгIасын апьеса хIап-
шырныс хIнашылтI. АуацIа йачIвытагьи йпшдзайа! Амза
гIвацакьва кыткI рымлыкьв йахвпI. Ари апш закIы хIкыт
йтагыланда — хIва сайхIвапсун...

«Зъара бзи удрысаслакIгьи, уунагIва рыцIа йагььпI,
сцахьнда — хIва угьжважвитI» — рхIвитI. Ауди цабыр-
гыпI, ауаса суысква ахъвакьыцIта сангIаджвыкькьылх-
уаз, сгIайхьрныс сгвы йгьамуазтI. АтгIачва шабгаз —
Уасман кIьыда, Соня кIьыда сальам засыхуаш рыхьыз-
ква гIашырпхьадзун. Авагон ахьышв тшкIылсырхIван
снапIы рзысчпун. Ауаса Макса лакIвымкIва заджв-
гьи гьзымбузтI...

Акыт сангIайх, скьшыкIдза УасманьргIа рхабар сьа-
чIвалакIгьи сьагыллакIгьи салачважвун. АшардагIв
йджьарщун, азджьакIгьи йгьхъарымцIузтI: мцы тIакIв
ауищтитI рхIвун. УасманьргIа ртурых акыт йаныр-
кьычI, саргьи сашIасхтI. Ауаса зынгьи йьцIымцIуата ауат

рбзазаща сыла йыцІан. Йгьсыздырам йамГІану, ауаса ауат рбзазаща йанакІвызлакІгьи рпны йызбаз аваза йа-шІсырпшуан. УасманьргІа рбзазаща аваза апшта йцкьа-та, нурта йкІклауа, йгьи ауагІва шабгу марата йзыр-кІклауа Макса гвыргьарала дырчвыта сыла йгІацІал-уан. Аурышв город ду аквта апны йбзазауа абаза тгІа-чва рпны йсагІаз ауарадква йанакІвызлакІгьи слымхІа йгІатГІвуан. Ауат рхабар анбжьагІвчва йанрасхІвуаз, Макса лыпшдзара сымхьахІвата заджвы дсшІикъуштІ — хІва сгвы йгІанагуанта сгьлыквымчважвустІ. Лара йылзызгІвуаз асальамшвьяквагьи бзи дшызбуз гьансым-цІустІ. ЙцІыхьвахауа гІвба-хпа сальамшвья ауи джьа-уап гьГарылымтГІ, саргьи агвыгьара йалсххтІ. Хыскв-ша цатІ. Аколхозник ударникква райзара йцаквуш сар-гьи срылата ахабар ансагІа чвгьата сгвыргьатІ: айзза-ра Ростов йакІвшуштІ, йшцауала, Макса дызбуштІ. Ауа-са йамГІану сымдыруата сгвы гІвбан. Сара Максагьи дызбара стахьызтІхІва Уасман рыцхІа дъаныхым ахьаз-ла ауат рпны сцарнысгьи сгвы йачвымгьын, дпсыта аха-бар анГІага, шардагІв цатІ Ростов. Йзымцазгьи ргвы дыцІакъацауата рылахь аквын. ДыгьхІымахым абазаква хІпрофессор заджвыкІ. Сара сыхьазла ари йузымхІву-шта йгвасран. АтГІачва йапхьахауата йшызбаз апшта схьа йгІатахара стахьын. Ауи акІвызтІхІва, йшпакІву Ростов сталта ауи атГІачва, йалкІГІата Макса дзымба-уата сшГІатыцІхуаш? Арат азхьвыцраква срылата сара мгІва сывылтІ.

Амш чвщыта, мачІкІгьи йгІагьырдузата Ростов хІталтІ. Сара райша хІгьайззушыз садгылтІ. Арагьа швья тшыткІ гІасыртын, асасырта сырщтитІ. Айззара уадыр-гІвана атшын акІвын йанакІвшушыз. Сара тшызджв-джватІ, агьыйын УасманьргІа сцатІ. Ртдзы сазаргван-хапхьадзагьи сгвы рыцІа-рыцІа йкшун... Ашв садгылтІ. Ауадгьына сасырныс токьаль сзымчпауа къомракІ сгылан. УадыргІвана ауи саквхІатІ... Ашв гІазтІыз зыла дгьсымдырхтІ. Спахь зылаква цІолата йташваз пхІвыспа амлага чвадакІ дгылан. Сара¹ сГІващадзсцатІ.

— СбыхІвахитІ йсызбыргІвара... Макса?!

— Мхвтар! — лхІватІ тшГІасыхьвцІалрышвтІ, лхья сгвтшпы йгІадылцІан дчІвыууа далагатІ. «Папа рыц-хІа»... Саргьи сыладзква гьсзымкІтІ.

— ЙыздыритІ... Ауи акыт зымГІва дырчІвутІ...
Соня дшпагьу?

— Мама ачварта дгІалахатІ, дагІылапІ. Унай, унашыл, мама дгвыргъапІ, — лхІватІ.

Райша Соня дъаштІаэла сналдылтІ.

— Мхвтар, — лхІван Соня слыдзхъагылта лнапІы анскІы дчІвыуа далагатІ. Сара ауи лнапІы сщцуа, штщаквылкІуашла слыхІвун. Ауаса йара саргЫи сыладзква счвгІайуан. Псайспамцара Соня тщаквылкІыхтІ.

— Йубума, Мхвтар, абзазара шаъу: зны гвыргъара-ла угІахІрайгвитІ, зны ладзыла. ХІхъчІватІ, сычкІвын, хІхъчІвадзатІ. Уасман мыгІва йзгІва дагатІ, йшпаймай-ъаза, йдрымгалйа... А-а, йангІадзара, ауи хъынзыр-хІвуаш гъаамыгІвахым. УчІва, Мхвтар, учІва бзи. Агва-къвпра хІмыгІвхънацан йыхІхІвауагЫи гхІыздырхуам. Йшпаъу акыт угІазлыщІызгЫи, йгъбзидздзаквамма?

— ЙбзипІ, зымгІва бзипІ, йгІашвызцІгІахтІ.

— АлахІ дырзыразхатІ, анчва бзила дгІарызцІгІатІ!

Сара Соня слыдзыргІвитІ, апещгЫи йджъасщауа сапшитІ: ауи «йгъджъанатхым», йымцырадза, угвы акІным-халуа закІыта йцатІ. «АунагІва зрыпшдзауа — йыгІвну ракІвпІ», — рхІвитІ хІуагІа. ЦабыргыпІ ажважв йахІва-уа, агІвычІвгІвыс йакІвпІ аунагІва зрыпшдзауа. Ужвы тамамта йгІасгвынгІвытІ аунагІва Уасман йынасып ша-кІвыз йызлабзауз.

— Уасман мыгІва, хІынасып зымгІва йыцигатІ, — лхІватІ Соня, ачважвара лчвхІатлата. — Ауи йымщ-тахъ сара сщапІы сыщІхІлатІ. Йара сшалымпсгІаз джъа-сщитІ. Ибрахим щта, ауигІваца гвакъвпрата дъанам-дзауа гъаам.

— АчІвыйа Ибрахим йызнийыз?! — схІван сгІар-хІатІ.

— Йаба данпсы гвымхаквакІ йыпчагІвхан, мгІва гЫи-рымтатІ. ЙхІымчпайа, хІшпайыдымгыл дгІаркъвхІкъъар-ныс амаль гхІмаутІ. Дызлаз агвып аткван рхІвынчІатІ. Йара дгърыламызтІ. АцІабырг здыруада?! ЗымгІва-гЫи гІаркІын суд рыквырхатІ. Ибрахим чІвыуахъв гІвы-сквша йыквырцІатІ, антахъгЫит рыцІа йайхІата йры-квырцІатІ. Ужвы йгІайгІвитІ, «йсызшвыргІва, сгІва-щатІ...» — хІва дахІвитІ. ЗымгІвагЫи лзалалын Макса рыцІа дбжыхІхтІ. Анчва дшхІырлага!

— Акыт швнамихума йара.

— ХІнайхуаштІ. Йара Макса лапхъара дшалгауа хІна-тыцІхуаштІ. Сара, Мхвтар, араъа спсра гЫыстахъым. Уасман мыгІвагЫи йгЫитахъымызтІ. А-а, апсра мыжда

уара йуызпшума. МчыбжыкI ахIа ачварта дыламкIва дпсытI. Ауди агангы дштIанацIун, ари азынгы дгIа-гылхпI — хIва хIпшуан. Йуахъты шгIадзахъаз йалыгI-дыргIазйа. Макса, бабаъу, пхIвыспа мшхаз? БысастIакIв йбымрыфума.

— Ужвыбырг, ужвыбырг, мама, — лхIван Макса ай-шва гIадылгалуа далагатI.

— Макса, ахъазыкI бгвжважвитI, сара ужвжвыбырг зджъара снадзара атахъыпI, — схIватI ауди уыс дала-сцIара стахъымкIва.

— Момо, Мхвтар, уымчауата зджъарагы угъсшти-рым, — лхIватI Соня.

* * *

Айзара сцара апхъала ансимшгы сара Соня дызбар-ныс сцун. СангIаджвылцIхуаз, Макса сгIалдасхлун. Ауди зынгы «бгIазгуаштI» — хIва ласхIвырныс йгъсзамайкв-уазтI. ИшпаласхIвуаш, атгIачва ани аъара гвтыхъ, гва-къвпра рылата. ЙгъласхIвуамта — йгъауам, ари апш заман сара санбаквшвахуаш. Слымуазтынгы сшлымуа гIасалхIвында, агвыгъа йалсххрын. Момо, лылаквa йгIа-сархIвитI сшылчвымгъым, ауаса ачвымгъымри абзиба-ри шарда рызбжъапI. Арат азхъвыцраква дакъикъакI-гы схъа йгътымшвтуазтI. ЗакIгы сызламхIвуата сгIай-хырнысгы йаурын, лара Макса лакIвымзарквныз. Мш-кIы хвашигIадзапхъадза Уасман йнышвынтара дшазцауа, хIврапшдза шаквылцIауа гIасалхIвтI. Сгвы йгIанагта сьамцас гвасрата йсзалын сара ауди слыцлырцарныс слы-хIватI.

ХIангIалын, асасырта сцахтI. ХъвлагIанцIакI сара, айзара апны йырхIвузгы смагIауа, уагIата йалугы зым-бауа Макса слызхъвыцуан. «ЙIалахI уара думпта йрыдз атукъальсызра! Макса дшызбабыргуаз бзи дшызбаз зла-сымхIвйа? Йа йсымхIвазтынгы йылзыгIазгIвуаз асальам швъаква рпны йзгIансымцIайа? ЙуыспI, агIвычIвгIвыс йхъа нымхузтын. «Ай Мхвтар, ай уара хъадзыда. Ап-хIвыспа харзына дагIвушттI» — сазхъвыцуан сара. Араъа «унагIвара уалал» — хIва хIпны сшагIдмырбуз-гы гIасгвалашвахтI. Ауат йырхIвауа цIабыргыпI, хIкыт хIвсыса хъапщ шардагIв тапI, ауаса ауат Макса йгъ-лапшым. ЙгIазлысхызгы сымдыруата Макса сара дсчIвы-та дспхъадзун. Йара ауди акIвпI йласхIвырныс тукъаль зсымчпуз. ЙласхIвта, «Момо, Мхвтар, сара датша за-

джвы схихитI» лхIварыквын, шта? Ауи сачвшун. Йара ауаса йылхIварыквын рыца йагъын, ауи агIан ужвыгIандзара бжаргвыгъа-бжарнацIата сгънымкъвушызI.

Сызпшуаз ахваша гIаталтI. Сара Макса лпны сцарныс штшадызгалуаз, заджвы ашв дгIастI. ЙгIастIызтын — Макса лакIвпI.

— Макса?! — схIватI йджъасщачван самхъацIыртI. — Сара снайырныс тшадызгалуан, бгIай бгIашыл, сара ужвыбырг тшгIазгIвычапI.

— ТIакIв ласы-лас тшгIадгалта унаджвылцI. Сара хIврапшдза гIасхвгIата швыдзхъа атрамвай гIашIасырта апны суызпшуаштI, — лхIван, Макса дгъсызнамшылтI. Сара хвырчвхIва тшызгIвычан сджвылцIтI...

Макси сари дукI хIамайчважвауата хIымгIвайситI. Ауи мшкIы ацкIыс рыца дкъахвын, лчвагъи мачIкI рыца йбзихазшва йызбатI. Сара ауи сылапш гъылхъысымхуазтI, ларгъи запыт дгIаспшуан. Ауасамца хIара атрамвай хIаныцIгIа надзатI. ХIгIакIныцIта хIанджвыквыл, дгIасцIгIатI:

— ЙшпакIвшауа, шта, швайзсара?

— Бзита йыкIвшитI, уыс ду йалачважвитI. АдгъылрхарджыгIвчва апхъахъыла руыс шцуш йалачважвитI, — схIватI сара. — Бар, буысква шпау?

— ХIара ласыла практика хIырштиуаштI. ХIангIайхра хIдырраква дырхъыхта диплом гIахIыртуаштI, — лхIватI Макса, апхъара дъагIалгауа дшайгвыргъауа лылудыргIауата.

— Ауи бзипI. БгIалгарквын бабанхуш?

— Сърштиуа. Сара биологияла сарыпхъагIвхуштI. Абиологква мачIпI, араа сгIанхазарквныз йсымабзийын. Ауаса мама акыт рыца йгIалылхитI...

— Соня йылхIвас цIабыргыпI, хIаргъи арыпхъагIвхIырзыбжапI. Ауаа бхъахIыльчвагъи тапI. — схIватI Макса акыт днайхра стахъыта.

— Йгъсыздырам, йыгIбапI йшцауа... Абан анышвынтарагъи.

Ауи ахIа хIамайчважвауата хIара анышвынтарата хIталтI. Уасман йсурат зкIыдыз хIахъв хъадаса йхъадзгылан.

— Нышвта йуыкву бамбита йузалыргIатI, Уасман, — хIабаза профессор, — схIватI шамхъаша сгылын йнышвынтарата квырмыш азысчпатI. — АбазаргIа рпа цIабырг зынгъи ууагIа угъырхъаштылрым. Сара сщапIква сангIарыхвынгылхгъи Макса лаба йнышвынтарата йа-

хъадзгылу асин лщуа, лбжбы лмыргауата къвакъвадза дчѳа дчѳууан. Ауи данызба саргъи сыладзка гІакІа-пІлауа йалагатІ. ТалайракІ анахъыцІ сара тшгІазгай-хтІ, Макса лмахъа скІын дгІасыргылхтІ. ХІамайчва-жвауата анышвынтара хІгІатыцІхтІ. Макса лхъа нар-къвы, абльатаквла лыладзка лрыцкъауа дгІамгІвайсуан. Атрамвай гІашІасырта апны ауи лынбжъагІвкІ дгІалын-йатІ. Ауат саргъи сырхъаштылхын лынбжъагІви лари йайчважвумца атрамвай йаквчІватІ. СъакІныцІхуашыз хІгІадзауа хІаналага, Макса тшылзынасырхатІ:

— Швпны бцахуашызтын бназдасхпІ?

— СымцахкІва сабуштиуаш, — лхІван дгІагылтІ...

— Йшпабзийыз Мхвтар, Макса ушлыццаз! Лхъазы дцарыквныз, хъвлапныдза дчѳууа дчѳвазлушын. Зъа-раны йласхІвуайа, ауаса баъамызлан, — хІва лхІвауа лпхІа длайбжъауа, саргъи снапІы лщуа ан рыцІа дгвъаджъуан.

Ащымта мгІва сшгІаквылхуашыз анласхІв Соня Мак-сагъи дгІалырчІвалын щарда хІайчважватІ. Акыт апны рбазара щуш агыква ракІвын хІызквчважвуз. ХІкыт квтанай апхъарта штарчпуз ансхІва рыцІа даквдзыр-гІвуа далагатІ.

— Макса дынхапІ. Ауи йгІалынхауа хІгІвуджъ йхІыз-хъапІ, — лхІвитІ лгвы лырбзиуа Соня. — Дара йбзи-хапІ, Ибрахимгъи гІальаматта, йыпчагІв гвымхаква дгІаркъвкъахуштІ. Бара йшпаббауа?

— Сара, мама, бара йбхІвауа акІвпІ йсхІвауа, — лхІватІ Макса.

— Щта, ауи агІан ауыс ауи ахІа хІгъалачважвауам. Макса луысква шахъваквыцІуа, сальамшвъа нахІщтий-итІта Мазани уари швхІыцтагІайитІ. Йгъамуашма?

— Йабамухуа! Швгвы швымрыбжан, йара асальам-швъа шнахІайдзауа Мазани сари йгІахІырдапІ, — схІван Соня йылхІваз сайгвыргъатІ.

— Щта, абзи уанйатІ! ХІызлачважваз Мазана йау-хІвпІ, акытгъи сальам хІызраухъхпІ, — лхІватІ Соня дгІагылныс тшазылчпауа.

АцІх йаласкІѳакІѳахъан, аурам апны аджвмаджвын йныкъвуж. Макси сари ртдзы адзхъа хІгылан, хъарата зджъара пианина бжыкІ гІагун. Сара йапхъахауата СоняргІа сангІайыз гІасгвалашвахын Макса сылпшытІ. Ларгъи ауи лгвы йгІаташвама йгъсыздырам, дгІаспшын лари сари хІылапшква аквшватІ. Араъа сара йсзымч-хІауата сгвы йтаз ласхІвтІ.

— Мхвтар, ауи ужвы хІалаумырчважвап. Акыт хІаннайхра, тІакІв абзасара хІаналагІвалабара йшцауа гІбапІ. Ужвы бзила! Ушнадзахуа сальамшвѣ хІзыгІагІв. ХІара ужвы швара швакІвпІ гвырбзигата йхІыму, — лхІватІ снапы лкІын, зынгѣ йапшымкІва Макса лѣхѣагІала дгІаспшытІ.

— Бзила, Макса, хІанйахнацІыкІѣарагѣи! Баргѣи йнагІвы, нѣха бсальамшвѣ йсзымчІѣауата сшазпшуаш.

— Саргѣи ура усальамшвѣ сазпшуаштІ.

— Акыт швнайхырквын анцІралагѣи хІацызлапІ!

— ХІацызлапІ...

СѣарагІвшара Ростов йгІатахазшва йызбауа, сара шарпны апоезд сгІаквчІвахтІ.

АМХІВ

Зама йыбата дангІанха йанхща Кѣасей длыдылкІылхтІ. «ЙшпакІву сара сшабгу сахщапа датша зджѣакІы дшдсрыгІзауа, йыба-йыбадзата йхѣа шисырбауа, асабигІарта дшрыстуа? ЙыздыритІ санйымахымгѣи ауи ажвлара дшдмырпсуаш», — лхІватІ Кѣасей Зама данлыдылкІылуаз.

Атажв лмурад гѣылзынамырдзатІ. Ауи дчмазагІвхата ачварта дангІалаха, Зама апхѣара кІайрышвын аколхоз дынхауа далагатІ. АчкІвын йанхщагѣи данпсы, дызцынхуз — раща црикІ йапшта дызбуз атрактор бригада — рахІагѣи йзаргванхатІ. Ажва хѣагІа, ажва гвапа ачкІвын йгѣы ахвгІун. Ауыла ауагІа бзиква Зама йани йаби йзырпсахра йаштан. Ауи уахѣынла дѣапхѣуз ахѣазла рыцІа ймайру ауысква дрыддыргылуан.

Уыста дыздыргыллакІгѣи гвырчІвагата йырхѣйун. Псайспамцара дызцынхузгѣи дукІ гѣы йырымтуата Зама дхѣацІахатІ. Ауи ахІвсса йызпхѣапшуа, йаргѣи ауат йыла рыквшвауа данца, данхвыцыз агІан апхаста йгІалцІла рыцІа йайшысхаз йщапІыкІ дачвпхашцауа, йгѣы азакѣвнуа далагатІ. Дара ахІвссаквагѣи Зама йщапІ тІакІв акІвымкІва дшчкІвынхѣапшу, закІгѣи шуызйыдымцІуш йцІарымкІуата йырхІвун. Ауаса йара ауи дштлачугѣи йынбжѣагІв Кѣрым йацІкІыс дшчаласын.

Зама йщапІы акІвма, момкІва дѣайыбу акІвма йгІазлихуаз бергѣльымкІва ауагІа жвпІара, йалкІгІата ахІвсса, тшырчвпхѣайкІуан. АчкІвын ачважварагѣи дукІ бзи йгѣимбузтІ. Ауи йщаквкІыри, йгѣыбзыгѣари апхІвысква

зынла гвы арттІ. ЙалкІгІата, йзтахІацагІата пхІчва змаз анчва ауи рыла хъагІадза йыквшвун. Сипсанахв ауат зымгІва рпны дгІанымхауата лпхІа ачкІвын дйылтныс дащталтІ, длымхІвхарныс бзи йылбатІ. Атажв йылдыруан Зама ахъвмарра-чаражвраква, агІахІвра-кІвашараква штшырчвпхъайкІуа, бзи йбауа, дгІазбахуа пхІвыспа дшйымам. «ЙымкІъасахаскІва, ачкІвын йгІайхъарышвра атахъпІ. ДчкІвын ъасапІ, дынхагІвыпІ, амаджъанква дгърапшым. СпхІа йшылтахъу апшта дтынчызлуштІ. Йара дчкІвын хъапщпІ. ЙщапІы? АчІвийа йщапІы — дгІапхъынсрысуашма? Сара дгІасылазгахпІта, сымачв дацгъагъасауа дсчпапІ; щапІква аларышв ачвартагъвы сывкчІва тшисрыгІзахпІ», — дазхъвыцитІ Сипсанахв. ЛпхІагъи гвы алымтуата Зама дйыквчважвауа далагатІ атажв. Сима зныкІ ахъаз лан йылхІвауа ллымхІа йгъталымжъуазтІ, ауаса — «амцгъи шарда йухІварыквын, йцІабыргызшва йубахитІ» — ахІвитІ ажважв. Симагъи псайспамцара ачкІвын дйынйара, дйачважвара бзи йылбауа дцатІ. КърымргІа Сима дшпшдзачкІвыну рбитІ, ауаса тІакІв дшхъамадучвугъи рдыритІта токьяль гырзычпум. «Зама дъасапІ, Сима амахъарыхъвара лкІра лтахъхуштІ, ракъыль аквшварымищтІ?», — хІва йазхъвыцуан. Ауи акІвызтІхІва ауыс йабзихІвагІвхун.

— Бара, сыпшка, къангъашагІвта йбзалуаш дгъбымам. Сара заджв сакІвпІ анытагъи, абатагъи, ахщатагъи йбыму. УнагІва баналалра тынчта ббазара стахъпІ. Ауи акІвпІ бачвсымрыпхашауата буыс сзалачважвауа. Бара са бсыдзхъачІвазлушма, знымзара-зны унагІва бнашылуаштІ. Ауаса йанаъазара, Зама дагІвбымщтын. Ауи йунашва збасхІвлауа дсгвапхитІта акІвпІ. АхІвыхІв ъаса дагІвызапІ, йхъа баквчІваргъи закІы гыгІабайхІвуашым. Йара дчкІвын хъапщырчІвачІвапІ, уца йщапІы тІакІв дарбжыгвитІ. АчІвийа йщапІы, дгІабыргІвуашма? ДгІахІылагІгахпІта, сара ауи сымачв дакІвгъагъашауа дсчпапІ. Зны амахъарыхъвара бкІрыквын, ауралагъи йбымазлуштІ. Ауи хъадапІ, — Сипсанахв йцІыхъвахуз ажваква, мадзакІ далачважвузшва, быжь щтІакІдзала йылхІватІ.

Ани апхІи йгъуахъыкІым, йгъгІвахъам Зама йуыс йъадзалачважваз.

Адзын, атшыгІвра ацІагахраква йанрылга, Зама йыңбжъагІвчва дадрайгвышхван, унагІвара далалтІ. Сипсанахв лмурад гІалдахІвтІ.

..Сима йапхъахуз асквш зны тшлыртацауа, зынги унагIва уыс щардапI лхIвумцара мачIпI дъадзанхаз. Зама йпхIвыс уыс хIатлакIги гълйрхум. Ауаса Сип-санахв ауыги лгвы амырчIвауата, лпхIа дылцхъры-гIара лмурадта — ахабза йанымгIалыргъи ласдза дрыш-таныкъватI. Агвлачва Зама данычвуагъи тшанпсища-уагъи гъырдырам — дъанамдзауа гъаъам. ЙынбжъагIв-чва Зама йыхъаз «амца йфитI», — рхIвитI.

...Абазара акIвшитI, азаман цитI. Зама йунагIва-гъи псахра гIаншатI: ауат па драутI. Руслан данрау За-ма пхIвыс дангIайг дшадыргалыз апшта, анбжъагIвчва, агвлачва асаби хъыгIвцIгъвы, гаракIасы, чгIвычала да-дыргалтI. ЗымгIва рапхъа Кърыми Мыщи гIадзатI. Ауат йгIаргыз кырбыджъчва зму ахъыза асаби йыкIвдыршар-ныс бзи йбун Зама. Ауи рыцIа йпхата, рыцIа йтIатIата йпхъадзун.

Зама йбазара зымгIвалагъи дазыразпI. Ани апхIи мурадта йызрымаз — дара дшрыларгахуаш закIги гъа-лидыргIум. Сима ауыс шгIаджвыквылцIуш агIамаль да-зыпшгIун, йгIалаутI.

— Уара ари атдзы шпсапсауа гъуымбума? — лхIватI Сима, хъвлапныкI анхарта йгIайхыз лхъацIа айшва ани-задылгал. — ЗакI гIахъвыцра атахъыпI, ауи акIвым-кIва асаби дхIчвсакъатхапI.

— АчIвыйа йгIахIхъвыцуаш? Апещ швабыжта йан-пху йбтIыта ахъта гIабжылырквын, аблынква зынла йгIапсапситI, — йхIватI.

— Асаби дызкIвабитI, агара кIасква сджвджвитI, сджвылцIитI, сгIашылитI. Асаман блын ащыхра гъна-мхъатI, бзита йгъымпшшазтI акIвпI йызпсапсауа. ЗакI гIахъвыцымкIва амаль гъамам.

— Уальахи, йшсымдыруа йхIчпуш?

— ХIан лпны хIщтих. Атдзы гъваквышIакъвапI, йгъ-псапсум, апещква дупI, йлашарапI. Атажвги йылхъа-зыпI, къдрыгIвызшва дыгIвначIвапI. АпхъанчIвиква рап-шта, аматлхаунагIвара уачвымрыхIузтын, анчва ауи ацI-кIыс чпачIвыкIги шаъам.

Зама йагIаз ймгвапхауата, шарда джъауап гълимттI. Ари апш ауыс ншарныс ауыпI — хIва унагIвара дала-мылскIва йынбжъагIвчва йгIайархIвхъата йаъан. Зама йара ауи агIан мурад багъа йчпатI, ауат дрыламылныс. Ужвы ауи къангъашра азгIайгхуата гъакIвым аджъауап зтайщаIауа, Сима лгвы дасра гытахъымта, ахIваща дазхъвыцитIта акIвпI. Зама дчитI. Сима аджъауап дъаз-

пшуа: «Бзила бйылагата, амахъарыхъвара йчвыкІ, ахъа-
цІа чвгъарала закІгъи гъбзичпушым. Бзила йбымрычпуш
закІгъи гъаам, йамуазтын, бгІайх, йара ауагІа йыр-
хІвушдачвпсыта бхІва дадгылуаштІ», — лан лажваква
ллымхІа йгІатгІвитІ, ауыс шджвыквылцІазгъи тамамта
йылпхъадзауа Зама дицІгІитІ.

— ЗакІгъи гъухІвуми шта? Атамам ухІвушызтын,
саба йпещ апны схъауа-спауа сыгІвнабзазарныс саргъи
йгъстахъымызтІ, ауаса асаби йгарта гъсауам, хІан ла-
кІвпІта дгъызгІвадам.

— РымхІвчва рыларгахуа, тынчта йацбзазауатагъи
йгІаншитІ. Сара ауи напахъыхрата йгъызбум.

— ЙтамампІ, йара ауи акІвпІ, ауыс йшауаш апшта
йырчпалитІ, — дгІагвыргъятІ Сима.

— Ауаса, бгвы йабымрысын, Сима, сара швпны бза-
зара сгъызнайуашым. Сара схъа гъцІаскІуаш смауата
щарда сбзатІ. СынбжъагІвчва сшпарайхІвапсуз. Ужвы
хІыпщцІа пщцІапІ, хІыжв хІымапІ, хІтдзы, чкІвынызтын-
гъи, ужвы йхІызхъитІ. Сапшыпхъадзагъи сайгвыргъытІ,
сгвы гъанчвгІум. ЗакІы-гІвба сквшыла тыдз шІыцкІгъи
хІчпахпІта, йгІахІыршыхуа хІбзазапІ. ХІа хІгвымха ры-
ца йагъыпІ, зджъакІы рбзи ацкІыс.

Зама дшлызхъымкъъалуашыз анылба, Сима зыла
дгІацІапххатІ, йажвагъи гънайлмыррдзахтІ:

— ЗынцІра лгІва змырчыз уара дузрыунагІвума?
АнцІрагъи йырхІвитІ: арыцхІа дзальымпІ — хІва. Ауи
щцІабыргу анчва. Йтыдз хъыбкІыжв гІальаматта йба-
хтІ! Йсабигъи дгъгІатайрышвуам. Ушашцаз апш ухъа-
зыкІ уыгІвнабзаза! Сара спа асырость дгъасыргушым. —
Сима дчІвыуамцара, ацахра тшазадылгалитІ. Ари апш
гІамальла лхІва щцаквлыргыла лтахъыпІ.

— Сима, тшщаквкІы, йыбуа занаджъа. Зны тшщакв-
кІыта, тынчта хІайырчважва, ари атдзыжв акІвма хІб-
зазара зпщылу? Аджвгъи йхъязыкІхитІ, аджвгъи ащагъи,
ангъи, абагъи йымапІ. Айыбара гътшпынхІвам, ари йбч-
пауа перапІ, напахъыхрапІ, чкІвыныгІа ббымрыхъын.

— Уара бага локІ гІасауымхІвын. ЙхъчІвата йхІва,
унайума угънамйума?

— Момо, сгънайуам. Швпны снайырквын, бсыцбза-
зуштІ, араъа йгъбтахъым...

— УыгІвназла араъа нажгІвыршІыдзата, ухъаза-
джвыкІ. АлахІ нцІрата йууму гъашва-гІвышвата йуыр-
гатІ. Снаспынтшан уара йунатІахаз! — Сима дчІвыуитІ.

— Акинобырдза усыцта сцара гъсылшум.

— ЙанбакІву акино хІшти бхІвата йансымуы?

— Арахь, арахь! ЙхІвауа шаѳу. ХІамзамадыжв йнахыйа, уацІакшауа, ура суыцылта акино сцушма йара? АчкІвынчва гІальаматквa сыщтан... схьлырчІватІ, сжы лфатІ...

Сима ллакта лнапквала йылкытІ, ачвартагъвы тшыквылрышвын, дагвынкъуа дчІвыуитІ. Зычва апылкъяз асабигъи ашвцІым-цІым — хІва дчІвагІгитІ. Зама анцІра йагІарныс дыззымпшуаз ажваквa къамата йгвы йа-лакІакІьатІ, йкъвырмакъай закІ гІацІагылын, дахъваритІ, йылаквa шагъра гІархьылтІ... Ауди дгІаштІчІван, Сима лахыла дчІвырхъатІ, дылдзаста дшаквйырчІвара ймурадта. УадыргІвана, — йсчпауа ачІвыйа? — хІва йгвы йгІанагын дчІвахтІ. Зама йпхІвыс лбыжьгъи асаби йчІвыуарагъи гъйагІум, ац гІайыста дархъабльазшва йылаквa кІылыртІта агъыцІарала дпшуа, закІгъи йымбахуа дчІвапІ. МачІкІ тшанщаквикІых, йбльатакв гІатихын, йпхдз хьшвашва йрыцкъатІ. Зама йхъа йнапІы ацІайрысын, «дзачІвыйа ауи — лжыы зфаз», бзи слымбауата, мчыла дсыцІазштийыз?» — хІва дазхъвыцитІ. Ага дхъвыцызтынгъи, ауи дгІайдырырныс гъйылымшатІ.

Зама йхъа гІаштІххта дгІапшызтын, Сима апещ дгъгІвнахым, йышв тІыпІ, йымза кІкитІ, йлагъи йара йгІайпшуа, ахъа ащапквa йрыквта ашвхъымса йыквчІвапІ. Адуней апны пІатІаукІгъи гъаѳам, йашІаста йара йгІайыздыргІвуазшва йтынчпІ. Ауди дгІагылын тутынкІ алайыршватІ.; Агваны дгІаджвылцІтІ. АцІх мызчвыпІ, асы ущапІы йыцІахІвачвитІ. «Ей ахъазыра згымхахыз Зама наспынтша, йатаухъазхахтІ. Бзазарата йджвыквуцІазгъи сабата йхъвашахтІ! Лашвгъи ѳачагъи унагІва рымата йбзазитІ. Сара сщапІыкІ тІакІв йайшысызтын, зымгІва сшпарайчву?! МомкІва са снаспынтшадзума?.. Ауат срылалхра? Момо. Адуней сьадзакву йсхъазыта йызгушызтынгъи ауи гыншарым. УахъчІва урымгвапхазтын, укІьагважв тІакІв уыжвгІвахъа йтарышв угІагварырцахуа. ЙыгІбапІ йызхъазыта йгІанхауа. Сима дгъпхІвыспагвымхам, ма лан дгъылзымбжьатІ. Ужвы ауи лгІарыхъахра, абзазара акъвышыгІараквa гІалгвныргІвыхра щарда атахъхуштІ. Сима слымгвапхауатагъи, дымбзазуштагъи дгъгІамизапІ?! ЙылхІвауа уапшыстІ: «сжы лфатІ». ДзачІвыйа, лан лакІвымкІва, рпны ацахра дазрайгвышхвуш?.. Лан анцІра ауагІа дгъырымгІалтІ, лпхІагъи ла лапшта дылбжьатІ...»

Зама ахІламач агвара дыдгылата дшхъвыцуазымца

йгІашаркІкІатІ. «Эх, йачІв дуней бзййа, ахъацІи апхІвы-
си уакъыль аквшвауа, уацасауа, уацынхауа, уангІад-
гылхра уайгвыргъьауа, агІапсара ухъаштылхуа уацба-
зарныс! Ащымта укъахвта, къару шІыцла анхарта уад-
гылх, уынха! ХІунагІва йанакІвызлакІгьи агвыргъьара
гІвната, сара Сима слызсакъуа, аунагІва уысквалагьи
сылцхърыгІауа, ларгьи сара дсыпшката, дсызъатІа-
тлатІата — ауи акІвынщтІ йшспхъадзуз. Йаргьи хІбза-
зарын ма, аджвы хІквтабжьара дгІабжьалитІ. Зджьа-
кІы рбзазара йалалуа ауагІаква рацІкІыс уагІа гвым-
ха гъаьамзапІ».

Зама йызнийыз швабыжта йгвы йастІ, ауаса заджв-
гьи закІгьи гъйайымхІвтІ. Йара йынбжьагІв бзи Кърым-
гьи йгъйайымхІвтІ йуыс зквыз. Йгьитахъым ауи датша
заджвы дичвхІатлахара, йара йыхъаз дгІапсара.

Агвладча Сима лплатІау анрымбах ргвы гІватІ. Ауи
ахабар йхпахуз атшын Кърым йагІатІ. Шатла амакІва
йынбжьагІв йпны дгІайтІ.

— Сальам алейквым, анбжьагІвыжв.

— Уальаквым сальам, уайгва, Кърым, уайгва.

— Уамайгван ухІварыгьи сгъузджвылцІхуам. Ари
ачІвыйа йухъазыпІи? Утыдзгьи ачІвхъшвашвайа, Сима
дабаъу?

— Лан тІакІв дгъызгІвадаквтамта, рпны даъапІ.

— Азанаджьа дгІайта мца тІакІв гылызтамцІума?
Йгьи йуфауайа, йшыздыр гвтыхъкІ шуымаз, ауаса уара
закІгьи анумхІва сгъумцІгІатІ. Щарда цІума?

— ГІвымшкІума рахІа гъцІуам.

— Унай хІпны тІакІв устахъыпІ.

Зама Кърым йунагІва даннашыл йгвы арычва йбжьар-
кІыта йдырбцІуазшва, чвгъата йгІайыхътІ. Атдзы пхапІ,
йцкъапІ. Мыща ахІакв дкІыдгылата дмацІауитІ. Рса-
би чкІвын йара йчвартагІвы дтачІвата дхъвмаритІ.

— Зама уакІвма? АзунагІва мшхаз, адунейгьи швгъ-
ыквхыми! — дгІагвыргъьатІ Мыща.

— Йубума, анбжьагІвыжв, Мыща угІалгвалашвана-
цІыкІьара угъхІызгІамихтІ. ТшыртІла, ачІвыйа ауи
аъара узылпшуа? Уаргьи дгІаугвалашвама?

— Уальахи дгІасгвалашваргьи закІгьи шазхІвам, —
йхІватІ Зама.

Ауат асаби апещ днаргылын адгъыл дкІылшвтуашыз-
шва дачвшвауа дшныкъвауа йалахъыччитІ. Асабигьи
дара дрыцхъыччитІ, йпыц дзахаква гІайырпшуа, дшхъыч-
чумцара дкІахІитІ, датагІагылхитІ.

Зама йанакІвызлакІгъи Кърым йбзазара дайхІвапсун. Мыщи Кърыми йубапхъадзагъи йкъахвпІ, йалкІгІа-та Мыща. Ауи дчвагърапІ, дгъпшдзам рхІвалитІ. ЛацІкІыс пшдза дгъуаурым. Марата дкІклауа атдзы дывІнапІ. Зны лылахъ аквыта дгъубарым. ЙгІайлакІгъи дйайгвиргъбитІ, лрызкъы гъпхъалкІуам. ДшпагъимацІауа лара! Уымачквва ацуфпІ уымсакъырквын, ауи лрызкъы! Мыща зджъара дгІанымхауата дпхІвыс бзидэдзапІ, дгІвычІвгІыс гІалъаматпІ. Сима ллакта тІакІв акІвпІ пшдзара-тата йлыму. Мыща лапш пхІвыс дсымазарквныз, сквшышкІ самажвуата сбзазарын: ЙшпакІву Мыща йлапшу абзыльхвыгІа дшнаспынтшахауа! Лара насыпгІвацата далапІ. Кърым йасхІвырквын, — уашІас ауахъ, йанакІвызлакІгъи «ахама йпхІвыс дрымабзипІ», — йхІвуштІта, дсылахъыччуштІ. Мыща, Мыща хъагІа, бынбжъагІвгъи бара бапшта абзазара дайгвиргъауата дызбымбжъайа!..

— АчІвыйа, Зама, уыззхъвыцуа?

— ЗакІгъи, ачІвыйа сыззуырхъвыцуаш?

— Зама, йцІауымкІуата, Сима луыс гІасахІв. Са сацІкІыс нбжъагІв аргваны дуымамкІва ухІвитІ. Мыщагъи уащакІ лапшта дубитІ. Ауаса йанаъазара ууыс экву зхІчвыцІаукІуайа? — йхІватІ Кърым, йпхІвысгъи дгІазшІитын.

— ШвгІвуджъ шваъара аргваны дшсымам шваргъи йжвдыритІ. Уара ухъатала йубун, анбжъагІвчва срылагІващара смурадта сшахъуа. ЙгъамуытІ, закІгъи гъгІа-намцІгІатІ, ауат зымгІвагъи Сима лыла йгъгІацІамылтІ.

— АчІвыйа йылтэхъу? — дазцІгІатІ Мыща йлагІаз лгвы йасдзауата.

— Срыларгахырныс щарда цІуата йаштапІ.

— Ауыгъи шпаухра? — йджъалщитІ Мыща. — Са сангъи йылхъазыта дбзазитІ. Ауаса ауатква гъылхІвум.

— Ауи гъауашым, Зама. СимаргІа дара тшдыркІы-шквитІ, ргвампхараква щарданІ. ЙгвыжкІпхъадза, угІалырштхуамцара, адуней мыгІваха йудырапІ. Сима йыллъажъайа, лъажъа эквшваз атажв хырмыдж лакІвпІ зымгІва алазцІауа, — йхІвитІ Кърым.

— Анчва йшцІабыргу йухІвауа. Атажв тшылрагІмыс-таквитІ. «Бара ауат бгърапшым, анаъа бынха гъауашым, араъа бчІва йгъауашым. ЙбмагІану бхъбымраштылын, нбжъагІвта йбкІуаш дыр...» — лхІвумцара, лпхІа рыцІа дмыгІвхъылцатІ. Сима хІара дъадзахІыцыз ладзы-

та йыцІылштуазйа? Йзымдыруа йгыдырам, сара дара бзита зымгІва здырті.

— Атажв йылхІвауа са йгысыздырам, ауаса Сима данцахуаз агІан ажва гвауа гІасалхІвті. ЙшылхІвауала, лари сари хІгІаквнагум.

— Ауыгыи шпаухра! ЙуымхІван, йуымхІван, Зама! Ауат лан лакІвпІ йзажву. Лара, анчва, дымбзасуштагы дышгІами...

— ЙгІакІвым, Мыща. Сима лбзибара цабыргызтын, йымчызтын, хІакъвызхуаш къару гыІаншарым.

— ЙуымхІван, йуымхІван, Зама! Ан луыс мчпІ. ЙлынасыппІ зхъа угІаквызхуаш ан гвыбзыгъа дызму. ЛацІкІыс чвгъа даъамызтынгыи, уан дгызыкІарышв-уашым. ДкІаурышвыргыи, йгыгІвычІвгІвысыгІарам. Симагыи лан лгарта гылауам. Лаба дабгазарквныз, датша уысын.

— ЙауыпІ, Мыща, бакъвыцІх ауи. Арахъ, хІырча. Замагыи угІалымпшуата, сара Сипсанахв слачважвапІ, — йхІватІ Кърым. — Зама укъванчагІарагыи алапІ араъа, анхара тшаутын апхІвыс шІа лгвы гыузымхвгІатІ.

— Сара скъванчагІарагыи алахарнысгыи ауыпІ. Ауи апхъалагыи Сима гвауата дгІасачважваквун, лхІва щаквлыргылырныс дащтан, ауаса са ауи дукІ магІаны гызызымбатІ, зымгІвагыи асаби дъайрыгІапсуз йаквсцІун.

— АпхІвыс дъаргІаз дджвылцІта уунагІва дангІайра уара уахІа гвырбзига шлымам ухъураштылра гыатахъым, улызсакъра атахъыпІ. ЙлымдырдзакІва дгІауурыщцара, «удин» дгІатаужъра атахъыпІ, — йхІвитІ Кърым.

— ЙмайрапІ йухІварныс... — йпсыцІа йштиитІ Зама.

Зама йпны дангІайх йапхъахауата, йагІвыхъвахта ахІамач йтагылаз ажв йыла аквшватІ. ЗуацІа танахІваз йла гыгІайпырамххті, йгыгІаймайгвыргъатІ, йъачІваз йгыгІамгылті. Атдзы ашв ангІайты, ахъшвашва фыгІв гІайшІастІ. Ауи, апщырхІа гІайахвын, ажв дзы азгІайгті, чва айтті. УадыргІвана, ахІакв мца тайцІан, ала йафуашыз йрыхІазыртІ, апещгыи гІапхатІ. «Ужвы зымгІвагыи хІымгваква чвыпІ, хІпещгыи пхапІ. Абараса хІбзазапІ, хІгвы гыхІрыдзырым. Сима дцахтІхІва саба дызтабзазаз ахакв гыкІасрышврым. Акыт тыцІра — щтахъла тхъарата йырпхъадзуштІ, сзымбазазуата стыцІта рхІв-уштІ. Сгытхъарым щтахъла. Сгвакъвпра зымгІва апхъара йадызгалпІ».

Зама йшихІваз апшта, йгвы йымрыдзуа дбзазауа да-

лагатІ. Мызкы цатІ, гІвымызкІ цатІ. Қърым Сипсанахв йызымкІва длызцатІ. Ауи акІвызтІхІва закІгьи гызалмыршатІ. Қърым йахІвара Сипсанахв датшата йгІалгвынгІвытІ. «Абарауасамцара акІвпІ йшгІадрыхъвауа», — лхІватІ атажв лгвыла. ЛымхІв йылтахъу йылрычпар ахъаз Сипсанахв датшагьи закІы даквгвыгъун. Ауи аколхоз акомсомол организация асекретарь — лахщапа ТитІа йакІвпІ. Асекретарь багъбата дгІайыргвыгъатІ «БымгІапсан, бара, йычІвгІваква хъхІырцыпІ, шамхъаша дгылата дахІрыхІвапІ».

ДукІ ахъымцІуата аклуб апны йгІахътІхаз акомсомол айззара атшыгІвра абажвра тшщтІнарыхра ахъазла аминерал адгъылрбзигаква ргІарысабапща йапхъарныс йщаквнаргылтІ. УадыргІвана ТитІа абюро ащаквыргыллара дгІапхъатІ:

— Зама йпхІвыс апхъанчІви хабзажвквала дъалыштаныкъвауа, лсаби длымата дъаджвыквыцахыз ахъаз абюро апны акомсомол далхІцатІ. Швазыразутын ужвыгьи зны Зама хІйыздыргІвитІ. ЙгІахІва Зама, упхІвыс дызджвылуцахыз?

— Сара датшата сазхъвыцитІ, — йхІватІ Қърым, дгІащтІчІван. — Ауыс рыцІа тамамта йалхІыргара ахъазла. Симагьи дгІазшІыртра атахъыпІ, ага ауи комсомол даламызтынгы. АгІвыджъгьи хІрыздзыргІврыквын, йкъванчу майрата дгІагІдыруаштІ. Ауи гьакІвымма?

— ЙтамампІ, йтамампІ...

— ДгІадра атахъыпІ.

— ДгІажвд, дгІажвд, — хІва йгІагатІ абыжъква. Сима лгІадра ТитІа йгьимуазтІ, ауаса айхІарагІв даъазара атахъыта йырпхъадзан дгІардтІ. Зама айззара йалаквас Сима закІгьи шлымайымкІыз, дшджвылйымцаз, лара-лара дшцахыз дщаккІыта йрайхІвтІ. Симагьи — атдзы, асаби лхІван, швхІаусыгІваквакІ гІашІылпхъадзатІ. Ауат рымщтахъ акомсомол йалу ахІвссакви ачкІвынчви гІачважватІ, шарда йамаркІытІ. АмакІра цІолахапхъадзагьи Сима рыцІа-рыцІа дкъапщхун, лхъа налыркъвуан. Ауи йылчпаз штамамым рахІа бзи дызбуз лынбжъагІвчва йангІархІва, лкъванчагІара рыцІа йцІолата йлылалхІватІ. ЛынбжъагІвчва дрыламгІващухуата дызчпаз лан шлакІвыз ауи апхъалагьи йылдыруан, ауаса ари аъара дмыгІвхъыцІта йгьлымдыруазтІ. Лан длыздзыргІвыта лбазара ъапылтшыз лгвы йгІацІалхитІ. Абар ужвы лхъа наркъвы, йгІакІажжуа лыладзква дырчвымпхашауа дчІвапІ.

— Айззара бдзырцаз, буыс жвлара уыста йызчпаз акъанджъа тлача йакІвымкІва чкІвынчва адуней йгы-квхымма? ХъацІа дшбаурыз, датша бзиракІ бауында. Асаби йаргы баргы дгышвыстуашым. Асаби данцра-хІвамзара, ахІвссаквагы баргы йагІвыжвгауайа? АлахІ йгайшаз закІгы гьагІвыжвгум. Бара бхвамышвпІ, ауи гвыта дбкІын тІакІвгы тшгьбрычІарачІахуам, ауа-гІагы бгырлалхуам.

— Момо, мама, Зама льяжъа гыймам, йкъванчу са сакІвпІ. Айззара хІуыс тадзыргаз ба бакІвпІ, ачІвыйа ауыгы Зама йзйыквшвауа?

— УылпыстыІ ауи апхамща йылхІвауа! ЙшпакІву буыс айззара йштадсыргаз, йгІабымхІвума?

— Бара гьбакІвымма ТІнтІа йазхІвыз?

— ТІнтІа йасхІвызтын, ауыс айззара йтага схІвама? Йсыквым зсыквбцІауайа бара, лампхаша? Йаргы бар-гы швабамбахтІ.

— Абар ужвы акыт зымгІва рпны йбергьыльхатІ Зама льяжъа шйымам. Йара, сара тшгІаздырынгы, ажвлара хІгьрылагІвашум, тшхІырдууитІ, хІызшысу аъадзам-кІва.

— ЙшпакІву ажвлара хІшрыламгІвашауа, зшІа ахы тамшваз, йбхІвауа йамгІану бдырума? АкІамсомол чыр-ква бгІарбжъатІ, ауи акІвма? Бан дкъванчапІ, ауи дщы рхІватІ, ауи гьакІвымма? БылымдзыргІвыхын, йшб-тахъу аурам быквыл рхІватІ, ауи гьакІвымма? Бы-квыл, бца! Са ауат апсазраква, апхадараква гьсыла-дзушым!

— Мма! СызквхъчІваз, ауагІа срыламгІвашахуа сызчпаз агІымстара ауи ахІата йбхІвауа йсбымра-гІан! Саба йпсаныс, йъасагІазгы Къвбина адзы штшастхра!

ЛпхІа йылхІвауа йшахъазгІваца ажвам, йылчпарныс дшазыхІазыру анылба, тшщаквылкІытІ, рыцІа дъатІа-тлатІахатІ атажв.

— Абар швкІамсомолра йхІызгІанагыз: апхІа ан дгы-лыздзыргІвыхуам, дгылырчважвум, лшІа шІылжвитІ. ХІхъдырчІватІ, хІжбы рфан йгІачІвахтІ, — атажв дчІвы-уитІ.

— ЙцІабыргыпІ, акомсомол йгІвычІвгІвысыгІарам шуымчпуш йзнабжъитІ, — йапхъахауата лан дъалпшІа-гылыз, дъалырчІвыуыз лгвы йгІацІалхын Сима, йшыл-чпалуз апшта, лпещ днашылын ачвартагъвы тшыквыл-рышвтІ.

Ауи ауахъ шабгаз дгьымчвтІ, лыладзквала ахъчы лкІвабауа дштІан. Сима лкъванчагІара дшадгылхуаз айззара апны йлымхІвазтІхІва, лара цІолата тшазылдырхтІ. Ужвы лылаква хътІыта, ахъышв йгІакІылкІкІауа амыз нур хъшвашва дапшуа, лгІващагІара ъагІаджвыквлыз дазыпшгІун. ЙагІвсыз амш апшта, лынасып зынги йгІахънымхІвыхуашта йылбун. «ЗымгІва зљажью сан лакІвпІ, нбжъагІвта йскІлакІгьи, — ауи бара дгьбыквнагум, — лхІвун, сыгІвзачва йрышву апш ъахван сшвысца гъаурым, йырчпауа рыцсча гъаурым, йѡачІвауа счІва гъаурым, акино срыцца гъаурым...» ЙангІаша, Сима лан длачважварныс токваль гьылзымчпатІ. «Ан даныпІ, ушпалпшІагылуаш?..» Зъара мшыѡа, ауи апшымцара йагІвсыз, зъара ладзыѡа йыцІылщтыз?! Зъараны мурад багъѡа лчпайѡа? Ауаса Сима лара-лара дцахырныс йгьылзайквуам. ЙылтахъыпІ лхъацІа длыщтагІайра. ДамхІваргьи, дгІайта — бнайх йлырхІвуштІ. Зуахъ дгІаджвылцІхуаз хъацІа-хъацІа лтара дъатаймырчІваз, дъащаквйымкІыз ахъазла длыркъванчитІ. Ауаса йанаѡазара, дгІайта дйырцахра атахъыпІ. Мыщагьи йылчпауайѡа? Йа ауи дызгІамиуайѡа?

Ужвы Зама йпещ унашылырквын, акнигаква астоль йыквта, аблыи апны атрактор алаща гІазырбауа асуратква кІныхІата йубалитІ. Ауи йшихІваз апшта апхъара тшайттІ. Кърымѡа Мыщи йызгІайырквын, йгвыргъѡара дупІ. АнбжъагІвчва шанѡауа, атрактор алаща, ауи ахъвква амаркІитІ, рдырра дрыцІолитІ. Зама апхъарала агвып зымгІва драйгІайитІ, Кърымгьи ауи дгІайхъшвара гытахъым. Ауи акІвпІ амакІра-анкъвакъвраква гІазлыцІуа.

Абар ужвыгьи Кърым атрактор алащаква, анхаша йхІвитІ, Зама ауи йхІвауа гъѡагІум, йпещ амара шабгу йгІашылызшва йгІазыркІкІауа Мыща азхъвыцра далалыршватІ. «Мыща лнапІы ззынадзауа псы гІахъалитІ. Лылаква йанакІвызлакІгьи йгвыргъытІ, лпыкв гъѡѡазагъхуам, ауи ныжъхта, лчвагърараква йачІва чкІвынта йкІкІитІ. АпхІвыс лакІвпІ аунагІва зрыпшдзауа, чва гІахъазцІауа. АунагІва ныжъхта, зхъапщыла аунагІва дыгІвнам ахъацІа йыбачва йхъыситІ.

«Ай, Сима, Сима, йсзыбхаз ачІвыѡа? Райша бгІайта сгвы бызгІагърагылѡа? Бымбзазушта бызгІайѡа? Спагьи са сапш йыбата дызгІаныбжъѡа?..»

Зама, ауи аѡарала ахъвыцра дхънагалын, Кърым дызлагІайцІгІаз гыгвнымгІвытІ.

— Ей, сынбжъагІв, сынбжъагІв, гІвы йхІва улымхІа йгьталхуам. Ууыс закІ азыхамкІва амаль гьамам, — йхІватІ Кърым. — СызлауцІгауагы гьуагІахуам.

— ЗакІы гІасгвалашвахын акІвпІ... АчІвызйа, уызлагІасцІгаз? — Зама йызнийыз дачвпхашахитІ.

— Аарахь, Сима хІлыларчважва.

— АчІвыйа йсурхІвуш? Сима лара-лара дщцахыз ура бзита йудыритІ.

— Ауди гьакІвым. Йацы алыгажв Мазана дшгІасайгъылыз уасхІвуаштІ. Ауди йшихІвауала, ахъацІи апхІвыси рбазара апны агІвыджьгы ацайрышха гьауашым. Азаджв данласхара азаджв тшщаквикІра йборчпІ. Йанажвакъарагы, азыргІвара ахъацІа йчпарныс рыцІа йквнагитІ.

— ШтшылрагІмыстауа йауымхІвуазма.

— ЙасхІвтІи. «Сипсанахв дтажвпІ, ауди йгьгІалгвынгІвуам. Апхъала агІмыстара гІатызгуз бзазаща бзи змаз йакІвын. Швара ахъязыкІ швызкомсомолхІа, тажвкІ шванылзмачважвара. ЙлашвхІв ауди ужвы йагІмысту Зама йапшу анхагІв гьыцкъаква, ъадаблагьи нхаралагьи ажвлара чІахІ ззырчпауа шракІву» — йхІвитІ.

— Мазана йхІвауа тамампІ. Сима льяжъа гьлымам, ауди швлызцарыквын, уахъа йъанадзазгы дгІайхуаштІ, — ачважвара дгІалапитІ Мыщагы.

— Сара дджвылсцазарквын слыхІварынта дгІаздхрын. Сара датшагы закІы сачвшвитІ. ХІцата дгІагІдхырквын лкъванчагІара азылымдырхырнысгы ауаштІ.

— Анчва, лкъванчагІагы шгІалгвынгІвых, ауди апш лагагІагы шгІалыламшвахуаш...

— Момо, Мыща. Ари ауыс апны гьжважвара гІаныршата амаль гьамам. Цолата дырхъвыцымкІва йгьауашым, — дгьадгылуам Зама.

Ари апшта, йгьуахъыкІым Сима луыс йъадзалачважваз. Кърыми Мыщи анцах, Зама днас-гІасуа щарда аджвахашва дыквгылан. Ауди; данштІалхгы ахъвыцра даламцара, щарда тшахъирышвтуа дштІан.

Аколхоз амеханизаторквa йгІадырйыз атшыгІвра бажв ацІаргахитІ. АнхагІвчва амш мызкІы йнадзара аныртахъу азаман йтапІ. Акыт абзазагІвчва руатраквa рпны йлу акІартІофквa гІалырххитІ. Зама йкІартІофгІацІиххнысгы дгьахадзум. Абар уахъчІва тшгІаудирыштІ, йхъа, йунагІва тІакІв дахъпшра ахъазла. Зама акыт дшгІаталуа йбзазарата йптшыз йызшыцхитІ. Ауди, йхъа наркъвы, йкІагва ймахъа йхъарышв, псайспа аурамла

дымгІвайсуан. КърымыргІа рыпщІа адзхъа днадзата Мыща даниба, ачкІвын йлакта гІалашарахатІ.

— Бажвра баутІ, Мыща!

— ЙацхІаутІ, Зама, уайгва. Ари ачІвыйа, уыгІвзагы уаргы швбамгІва хІашІпсгІауа хІшвчпатІи. ТшыгІвра ацІаргахитІ — хІва, ртгІачва йгырзымцахума? — Мыща дгвыргъьачІвауа дымшыркъвитІ.

— Анахъ ахъара хІаъан хІгъызгІамиуазтІ. Ужвы араъа акІвпІ хІаъанхауа. Бахща бзийызтын, бнайрынта хІббарын. Ауи агІан йхъахІцІарын хІшгІабгвалашваз.

— Ауи цІабыргыпІ, хІхвамыххатІ, хІуыс хІгъгІахъшвалуам. Йшпабзийыз арыла ушгІадсылыз. Уцах тшгІвычата хІахъыла угІайх. Руслан швабыжта дчмазагІвыпІ, хІизымцакІва амаль гъамам. Сими уари швайрышра асаби уыс гъазйымам... УашІас, уашІас, пхащаракІгы ауи йгъалам. Упа дубарныс уцитІ, ачІвыйа ауи ахъаз. ЙгъулыштацадзарыгІатІ, ачІвыйа къванчагІарата йалу? Сима чкІвыныгІа лыхъызтІхІва, ауи даквурызд гъызуашым.

— ЙауыпІ, йауыпІ, хІадгылитІ, бгІахІмайсын ауи аъара.

— Угвы йаурысырныс ухвитпІ, суайсуаштІ. Симагы слайситІ. Сара хІа хІапшта швбазара стахъыпІ.

— Уца, уцата тшгІадгал, йымхъвласкІва...

Зами Мыщи агвашв йшгваралуаз анылба, Сима дгІарпыралтІ.

— Мыща мышхаз, ари йхІчвырхІауа ачкІвын араъа дшпагІатшкІарабда? Швнай, швнайгва.

— Сара дгІаздма, йара сгІайдма, йгъбдыруашым.

— Зны араъа тІакІв швчІва, атажвква джвылцІхырквын, Руслан йахъыла швназдылпІ, — лхІватІ Сима, лысасчва лара лпещла йанналдыл. Ауи зынла йылдыртІ, ауат асаби шйакІву йззцаз. Ауаса лгвы йгІалнахІвуан, ауи закІы дшайгвыргъьюш, цхІашвыта лгвы йыквыз лгвакъвпра йратуазшва йгы ауи дгІанарпхузшва йылбун.

Сими Мыщи йайчважвауа йчІвапІ. Зама книгакІ гІа-йахвын йахъирышвтитІ.

Анахъани апещ тажвкІ асаби дйычвхІвитІ, дашІамсуа дшІархІыситІ. «ЛапшыпІ, асаби йуацІа йтачІваз, ыльалахІ, айша уаупІ йгІайхънагауа», — лхІвитІта, атажв дкІаджвджвитІ, йатаркІвах дйычвхІвитІ, йатаркІвах дкІаджвджвитІ. Асаби дшчвитІта дкъуа дщІапІ. Атажв луыс даналга, Сипсанахвгы длыцта дгІаджвылцІтІ.

— Йылмаган тажвйа ауи? — дазцІлатІ Зама.

— Дгъсыздырам, мама дгІалдтІ, — йахъналыргитІ Сима. — Швнай, асаби йахъыла.

Зама Руслан йчвартагъвы днадгылтІ. Зама йпа дгІа-йахвтІ. Сима дгІадзан, ахъыза гІайыкІвлыршатІ. Араъа ахъацІи апхІвыси рылапшква аквшватІ. Сима лылаква рпны Зама дгІапхъатІ: «ЛагагІара сыхътІ, сдыргІващатІ, ауи апш зынгы, зынгы йгъгІаншахрым». Зама зынла йазхъвыцра тшапсахтІ. Ауи йпхІвыс лылаква йрыз-хъайцІатІ.

Сипсанахв дгІайхуа йаниба, Зама асаби дщтІайцІа-хра йтахъыта, ачвартагъвы дазигатІ. Ауаса Руслан йы-гІвнапІычкІвынкІлагъи йаба йыхъвда тшакІвйыршатІ, дчІвыуа далаган, дгърызщтІамылхтІ. Сипсанахв Зама данылба, дгІвыд-мыдуа, анахъани апещ днашылтІ.

— Аврач дгъгІазшыбымтма? — дазцІлатІ Зама.

— Момо, мама йгълымуытІ. «Лапш йыквшватІ, алапш аврачкава йалырдыргІауа гъаам», — лхІван дгъсза-хъымгатІ.

Зама йгІайгвынгІвытІ асаби йпны дагахта, йгІаййым-райъазузтын, дшгІанымхуш. Ауи Сима йхътІыта ллак-та дтапшытІ, уадыргІвана — Мыща.

— Днашвахвта швнайх, — Мыща агІвыджъгъи ргвы йтаз, ауаса йырзымхІвуз ажва лхІватІ. Зама асаби дгІа-йахвта дангІаджвылцІх, Мыща Сима дгІалыцылцІан, ауи йцІыхъва дгІатагылтІ.

Сипсанахв дгІаджвылкъан, лпхІа длыщтацІритІ:

— Сима, бгІацапа гъсымхІвама, ужвыбырг бгІацапа!

Сими Мыщи йгІацампауата Зама йцІыхъва йтагыла йымгІвайситІ.

Атажв ажва гвymха шарда рыщкІлалцІитІ, ауаса ауат хабаргъи дрымбауа йымгІвайситІ.

— КІыкІахыта йбсырчваз бзыхІарамхатІ, дунейла-гъи ахратлагъи бсыхІарампІ, хъацІакІ йыхъаз зан дкІаз-рышвыз бара, анапантша. Сперыгъи, спсхъа бгІахъам-лын, йбгІума!

Атажв агвлачва ангІалыдгыл, тІакІв дщаквыркІытІ. Ауат зымгІвагъи Сима йлылалуан.

Сипсанахв лцІырбжъы згІаз Мазанагъи дгІагварцІтІ. Ауи Зама асаби дйымата дымгІвайсуа, Симагъи ауи йцІыхъва дтагылата йаниба, драйгвыргъыатІ. «Тамам-та йучпитІ, сычкІвын, уызгІвадахатІ», — йхІватІ алы-гажв йгвыла. Мазана Сипсанахв длызцатІ.

— АчІвыйа адуней зацІабырхауа, алахІ йнагІалат

зквшаз атажв? АчІвыйа, ауи гьакІвым, ахьы апш йб-
зазауа атгІачва захъбпсауа? ХІарамта бсчпитІхІва был-
зыЦритІ бпхІа. Лара лакІвпІ хІарамта бызчпара ата-
хъу. Хабзалагъи динлагъи — зымГІвалагъи бкъванчапІ.

— Уара ууыс гьалам са йсчпуш. Уцата, упхІа унашва
лхъЦІа!

— ЙалапІ! ЙшпакІву суыс шалам? АтгІачва рыба-
гъьара жвлара уыспІ. Бара ауи мыгІвхъыбгитІ. Ауи ахъаз-
ла акыт бтыдхІыргарныс хІахвитпІ. Йбдырума ужвы
ажвлара къарута йхІыму? ЙалбдыргІайа ауатква, бара
тамата сквш гІвынгІважви цбала абзара бгІахъшватІ.
БагІмыста цапсаква рзаман бтаркІвапІ. Ббзаза,
ба бышта йхъу дгъаъам. Ауаса Сима ба дгъбыхІтуашым.

— Сипсанахв бгъзахвам, анчва, бшзахвам, йбтахъыз-
тынгъи, бгвы йарыс-йабымрысын, — лхІвитІ агвлакІ.

— БгвыжвкІчвата йбымхІвуш бымхІван. БпхІа за-
джвыкІгъи бара дгъбзрыхІарамрым, — лхІвитІ датша
заджвгъи.

Сипсанахв йлархІвуа ллымхІа йтамылуа шарда дгъытІ.

АЗЦІАБЫРГА

РыцІа йцІаракву гІагылхъата, ахвамыхква
йычваркІвата, гъын щымтахъакІ БагІвдан кыт таконкІ
натаххытІ. Ауи акыт аъарагІвшарадза аурам хъадала
йымгІвайстІ, уадыргІвана армала йацапан, аурамтшва
йбжъаххытІ, архъала акыт гІвынадза йгылаз ахъыбтдз-
ыжв агвашв адзхъа йгІашІастІ. Амашина шинель ауы
зшваз афицар шІакІ дгІатыцІын, атдзыжв апщІа дтш-
кІаралтІ. Атакси ацапахтІ.

Афицар йгвы тшаднакІылуа днапшы-гІапштІ, дна-
скІьан ахІамач дтапшытІ, щымтала йшаллуз апшта йан
дйымбушта йгвы йхъанамцауата. Ауаса ахІамач апны
йызхъазыта йтагылаз ажви атани, йжахІвауа, зымГІва-
гъи рзацапшдза йгІайпшытІ. Абакъ ашухъа йадчпалаз
агъадащ йыгІвназ аквтІуква гІатнадарныс йащтата, ар-
ба акІынхІара йкІылкъьун йгъи йгІатыкъъахуан, йгІвыд-
мыдуан. Дзарпхата ахІамач агвара йкІыдыз акъвыджъ
йгІалцІын, алагъражв, йатахъы-йатахъымызшва, апш-
цІа йтшкІаралыз йайшуа йалагатІ.

— Квыджъма, сгъуымдырхма? УашІас, пхашарапІ!
Эх, Квыджъма, Квыджъма, уажвытІ, зъара цІуайа араъа

снъкъвауиштара, ура ужвы акІвпІ сануба! — дачва-
жвумцара, йґайыдгылыз ала ахъа йщцуа далагатІ. Кы-
джьмагы дадырхын, ла гвыргъящала йґайайгвыр-
гъытІ, тшихънахІвитІ йкърымшІрымитІ.

— ДзачІвыйа, Квуджьма, узайшуа? — йхІватІ ачвам-
бата змата абакъ ащтахъла йґакІвшаз Инус. — Эй,
дзачІвыйа ауи?

— Папа, сыгъуымдырхма? Ильяс сакІвпІ, -- йхІван
ачКІвын йаба дизыґвтІ.

Инус ачвамбата кІайрышвын йпа тшйыхъвцІайрышвтІ.
«А зунаґва мшхаз, ари дгъма! — хІва дашІпхъадзауа,
йзымкІыз йыладзка къайчІвахуан. Ауасамцара
алыгажв йґайыжвлыз алахІвара маґкІ йщаквчІвата
тшанґабитх, йпа дауиштхтІ. Йыщтахъла тшґлахъйыр-
кІын дипшитІ.

— Уабаъаз щымтадза, ушпаґай, йухъазума момкІва
атґачвагы уыцума? — дицІґитІ ауи, йыла йхымхуа
йпа дипшуа, зымґва зынла йдырра йтахъыта.

— СґайтІ швызбарныс. ЙсхъазыпІ. Командировка
сазапІ. СаґІвсуан, сгвы гъамуытІ тІакІв швызбакІва.

— Тамамта йучпатІ. Атацагы асабигы уыцґауым-
дуазма. ЙшґлахІгвалашваз гъуымдырума?

— Атаца ларгы уґІалгвалашватІ, ауаса анхарта
шта?

Инус ахъта йагаз йнапІква йырпхарныс ймурадта
йахьихІвауа, йпа дипшитІ. Ауди йпайцІба анахъанат
аґІвуджъ рацКІыс дшхІаґу, дшхвхву йдыруан, ауаса
ашинель ауы зшвыз ачКІвын рыцІагы дхІаґлахазшва
йбун. Алыгажв лахъвґлахъасракІла йчКІвынхъа, йбза-
зара амґІва йыла йыцІсхтІ. Граждан йгы Абашта айсра
Ду, йамцІчІвахаз ажвлара млыкв ґащаквыргылра — ауат
ахъацІари азцІабыргри йырґарбамта сквшын...

— ХІгвыргъячван, йыхІчпауа гхІыздырхуам. Араъа
хІызгылайа? Унай, атдзы унашыл. Ахъта уагазапІ?
АчІвыйа ашинель йапсыхъву. Сара ужвыбырдзакІ мца
бзикІ ґатасцІапІта уґІасырпхахпІ, — алыгажв дашІ-
пхъадзумцара, йпа йнапІы ауимштуата атдзы днай-
дылтІ.

Йъанашылыз апещ гъалыргам, йхъчІвачІвапІ, астоль
ахъахъ алыгажв йахъа чай злайыжвыз аквпІи, аквпІи-
ґІва, йґайхъшвалыз ачІахъва тшыт зту атамцакъ хвын-
гылапІ. Алыгажв хІахъврачва ґайыгылныс данджвылцІ,
Ильясгы дйыштаджвылцІын, ажви атани чва ритатІ,
дзы дирыжвтІ. Ильяс атдзы даннашылх дымчІвауата,

дныквс-гІаквсуамцара кѡмракІ йаба ахІакв мца штай-
 цауа дапшытІ: «ХІаба йгІайрийыз зымгІва хІзачІв
 гІвычІвгІвыс гвымхаквайа, йажвынтахѡа дгѡхІзыртын-
 чуам, ахѡа далапашашауа, йхѡа дазымацауауа дгІа-
 тахатІ, аугІа гІахІылактаджвджваргѡи шхІквнагауа» —
 йгвы йгІанагуан ауи. Ильяс анахѡани апещ днашылтІ
 йгѡи саба тІакІв зквнахІвас йан лкІартІ абльын йгІакІы-
 дихын дапшуа далагатІ. Ауи йан лѡа йтшаз, дара шыл-
 гІаз гІайгвалашвахуан. Абашта айсра Ду агІан йан йыл-
 дзахыз агѡатан амгІаквала йынигѡынкІ апхѡарта дцун.
 Ран амацаурагѡи асабиква рчгІвычаква кврышврагѡи,
 аколхоз анхарагѡи лзацырцун. АфачІвква антшкІгІара-
 ха, лара лѡа хѡвы лысабичѡа йырзылшун. Раба айсра
 дангІахѡынхІвых зѡарайа гвыргѡарата йтарцаз. Дара
 йачІвщардагІвызѡа — йгІвайщѡа, йгІвайхѡшѡѡа, йара,
 раба, ран — атдыжв йшыгІвнашѡуз акІвын. ЗымгІвагѡи
 ран йылшІапшуан, дыргвырбзиган, ларгѡи асабиква раба
 дйайгвгѡун. Ауат зѡахѡу нахѡауа йбзазуз гѡтгІачѡамызтІ,
 ауаса ран йлапшхан, зымгІвагѡи кѡахын, абзара
 йзайгвыргѡун, анхара бзи йырбун. Абар ужвы ухѡас-
 сѡа йамцІбгѡыжѡын алыгажв йхѡазы атдыжв дгІагІв-
 нахатІ. Ауи, абазаква йшхІцІасы апшта, — сычкІвын
 айцІба сынкѡвигахпІ, — йхІван ахІбачѡа кѡвищтІ,
 ахІвссаква тахІа йщтитІ. Зыскѡш Ильяс кѡвырлыкѡв-
 хара дѡаз йан дѡмазагІвхан дгѡымбзихахтІ. Ауи даны-
 цІарцІуз ладзѡта йѡцІищтѡа. Ауи згѡы дыцІамылда,
 дзымчІѡуда. Ильяс ауи дгІацхушта йгѡхѡайымцІузтІ,
 адуней йацІыхѡвасѡа йбун... Момо, йпсуа угѡызѡищ-
 цІалуам, йгѡацІасым...

Ильяс йан дыцІарцІата дангІахѡынхІвых, — саба
 йхѡазы дгІагІвнахатІ, саушѡщтх, — хІѡа шѡабыжѡа
 акомандиркѡа дрыхІватІ, ахІѡара шѡа йгІвытІ, ауаса
 йахІѡара закІгѡи гѡгІанамцІгІатІ. Ужвы абар йаба лы-
 гажв йхѡазы дбззитІ. Йыззуда, йкѡванѡуда? Йара Иль-
 яс йакІвпІ. Йаба атды мѡыра дгІагІвнайжѡын йара
 кѡвырлыкѡв йѡауа Россія дрылалхтІ. ЦІабыргѡта, ауи
 йайщѡѡакѡа рыа заджѡы алыгажв дйѡдикІылхпІ —
 хІѡа дайгвгѡун. Ауи акІвпІ айсыгІѡѡа ручилищѡагѡи
 дѡыцІалыз, афицарѡа дѡацхѡаз. ЙшырхІѡауала йара алы-
 гажв дгѡырзымцатІ. Дгѡырзымѡама, момкІѡа дшымѡуш
 апшта йыхІѡама, атамам злаѡыруайа? Йара акІвпІта,
 ахІѡащѡѡагѡи гѡапшым. Алыгажв зѡа зырпудауа аугІа
 дгѡрыуам.

— Уабаѡу? — йхІван Инус апещ алырга днашылтІ.

— А-а, уан рыцхІа лсурат уапшума? ЙшпахІчпара, йхІ-тлакІьырквын дгьхІмырпсуашызтІ. Уальахи, анчва йы-хьызла ныха узыхІвитІ, сара апхъа сцарыквныз насып-сымата йшспхъадзарыз, ауаса ауахъты анГладзара за-джвгьи йгьизацарпум. УакъвыщІх ауи, сычкІвын, йагІв-сыз гьуызгІацарпахуашым, ауыгьи хІара дгьхІмаухтІ. Унай, чай хІыжвпІ. Уайщчвакви уахъщчвакви йырды-рырквын, йгІайззарын. ЙгІайхпІ ауатгьи. УгІай арахъ, уан лапш чай сара йгьсыршрым, ауаса хъацІа чай бзикІ усрыжвпІ: бурч алата, хъкІыла йамыхта. Уца счІахъва тІакІв йажвытІ, йауыпІ агІвра гьасрым, асолдат ауи апш анимауазгьи аъан.

— Папа, ахъышв чІвыцаква ъашвыбкІыз акІвма, атыдз дуква рымщтахъ акІвма йгьсыздырам, ауаса апещ-ква сымалащцарапІ, — йхІватІ Ильйас, астоль дадзхъа-чІвауата.

— Момо, сычкІвын, ахъышвква ъашвыбкІызгьи узы-гІвнабзазауа атыдз дуквагьи гьракІвым хІтдзыжв зуы-малащцару, аунагІва йамараз уан дъагІвнахым, уъазым-гвыргъьауа, угвы ъакъахвым акІвпІ. Уангвыргъьауа аду-ней зымгІва уыцгвыргъьузшва, рыцІа йлашарахазшва, йпщдзахазшва йубитІ, — йхІватІ аба нашхыйадза.

«АпхІвыс лакІвпІ рхІвитІ аунагІва йамару, азджъакІ-гьи ахъацІа йакІвпІ рхІвитІ, йалныс ауыпІ, ауаса са-ра апхІвыс лакІвпІ зхІваквуауа срыуапІ. Атамам ухІву-шызтын, агІвыджъ рыуа азаджв данаъахым, аунагІва хъшвашвахитІ, йбжалащцарахитІ, угвы гьакІынхалхуам, йара рахІматгьи гІвныщІитІ», — йгвыла дгвмачІуан Инус. Ауат дасу йара азхъвыцра далата, йамайчважвауата чай рыжвтІ.

— Зъара мшыла угІаййа? — адауышвара апикъьатІ алыгажв.

— Уахъа сшвылапхъата, уачІвы мгІва сыквылхуаштІ. Папа, сара уара убзазаща ауралагьи гвтыхъта йсымапІ. Къвырльыкъв ъасхауа СогІвым акІвпІ, хІайщчва рпны акІвпІ. ХІпны унайх. Атаца ушылбауа уара йудыритІ. Уальахи атахта утачІвата ушынкъвылгуш, унайх, йы! Араъа ухъаззаджвыкІ, гІари змам йапш тшадукІылуа, ахш унапІы йхъыржжы ажв ухъауа, ахъва угІватІуа ухъа уазымцІгІахуа уызбзазауайа? Йазугвалайа ажвгьи, ата-нагьи, аквтІуквагьи, укІьатІи зтшучІвауайа? Унайх, хІп-ны пхадза угІвназлапІ. Уара ухъазыра сара йсызата, йскъванчагІата йспхъадзитІ. Сара уынкъвызгахра сбор-чпІ... Афицарта сгьампхъарызтІ, йыздырда ахъшвашвара

ауи аъара ласы йхызгІайпІхІва, абзи хІайгвгъун... — Йльйас дашІасхын аджъауап дазпшуа йаба дйыхъв-лапштІ.

— ХІайщчваквa рпны ушаъу бзипІ. Ауаса сара уара упны сгъызнайуашым, — йхІватІ Инус, дымгвжважвауа, дхъвыцуа. — Йуымбазтынгъи йуагІахъазапІ, йара айс-рабырг агІангъи афицар дуква йа агенералквa рыуа заджвы дгІарщрыквын, йхакв дыргахуанта дыцІарцІун. Йхакв, йуагІума? Сара сажвытІ, суахъты ангІадзуш гъсыздырам, ауаса йсзыгІанхахыз шмачІу тамамта йыздыритІ, ауи уаргъи йудыритІ. Сара араъа уащчвакви уахъщчвакви рщапІы сшыцІачІву, съахІыльчва сшрылу спсыхра стахъыпІ. Сани саби ъацІу анышвынтара апны акІвпІ счІвылахъвы ъану... Момо, уара уъану закІытагъи сгъызнайуашым. Уара уахъчІва СогІвым утапІ, уачІвы датшазджъара уырщтихпІ, сара уъацалакІ суыцугауа, момо, ауи гъаурым. Спны утынчуаштІ ухІвитІ. ЗынцІра аурала йынхумцара йгІазгыз, сынхара ашІас-рыста амаль гъамам. Уца йырмачІ ауаштІ уыста йсхауа, анхара ашІарысдза гъауашым, ауи сара сыхъазла йхъвшвыпІ. Йауазтын, уара угІайх.

— Сара сгъгІауырщтуам. ЗакІытагъи йгъыруам.

— ЙшпакІву ушгІаурымщтуа, сара сынкъвызгушда? Ауи апш хабза аъума?

— Сара айщчва, ахъщчва сымамзарквныз кІыда уысын. Ауат дынкъвыргахыргІатІ, уара акъралъ къвырльыкъвъ азухитІ рхІвитІ. Ауат йрымхІварыгъи сара садрыпхъатІ, ахча сыквдрыдзтІ, ауаса акъвырльыкъвъхара сгІалщтх йауума?

— Ауи агІан йшсхъазу сбазара атахъхитІ, сара йгІасгвынгІвитІ уара ууыс, ауи зымгІва йрапхъапІ. ЙшпахІчпара, хІтара тштахІырдахпІ.

— АчІвыйа ухъазы уызбазуш, ХІамид йа Муса рыуа заджвы йпны уцах.

— РыгваныхІ гъстахъым, ауатгъи атацачвагъи, ауат ныжъхта сымхІвчвагъи ансимшы йгІасархІвитІ. Ауи акІвызтІхІва зджъарагъи сыгъцушым. Йубума йшаъу, йшпауасхІвра... Ари атдзыжв йбжачпата Абашта айсра Ду гІалаган, сара арра сдырцатІ. Швара швхвыцын, шван лхъазы атдзы налырдзахтІ. Ари атдзыжв швара зымгІва швыцІахІагІзатІ, лари сари хІажвнацІыкІъара хІацыцІабзатІ. Сшпаджвылцуаш, сшпагварцІуаш араъа? Ари атыдзгъи, апщІагъи, ауи йгІалырыъыз ацІлаквaгъи, ауи йылхъуз ажвгъи — зымгІва лара рыцІа

лчва ахъазбитІ. Араѣа сантшкІларыщІра шван слайжъауата, дсырпудуата, йакІвым лыщтанкъвызгауата йыспхъадзитІ. Момо, сычкІвын, ауи гъсзычпушым, сазадшвымцалын. «ХІпны унайхра уымуазтын уынкъвызгахуаш датша тажвкІ дуызгІагІгпІ» — рхІвитІ уайщчваква. РшІа йгІатанагата йшпарзыхІва ауи апш ажва? Ауи ъархІвагІвацаз ахъазла срайстІ. Ажв ансхъауагъи, санмацІауагъи гІаншитІ. ЙамыкІв ззубушда, зымгІвагъи нхитІ, унагІва рпщылапІ, саби рымапІ. ДзачІвызлакІгъи йхъа шизыбахуа акІвпІ. Заджвгъи сгвы гъйабгъум. Атшпсщара мшква рыгІан уахъщчваква, атацаччваква гІайитІта стырхІва-тырпситІ, мшквакІ йсызхъуш фачІвы сзырчпитІ. ЙызгІвадахатІ! Йырчпауа сарыразитІ, датша закІылагъи сыгърайгвгъум. Ауат ркырбыджъ тыдз дуква рпны рыцІа сштынчуаш здыритІ, ауаса сыгъзагъуашым, йыгъсылшушым...

— Уара ухъазыкІ бзазара хІара йхІтшпынхІвапІи. Ауи зынги угъазымхъвыцсма?

— СазхъвыцхъатІ ауыгъи. ЙтшпынхІван йгІасхъымпшрыквныз. Ужвы сбзазаща гътшпынхІвам. АчкІвынчваква, ахІвссаква ащарда араѣа йтшкІарапІ. АугІа, Ильйас, агагъи рхІвуштІ, ауат алахІгъи йызчважвитІ. Йцныхчылквауа агагъи рхІвуштІ, ауатква уырзымдзыргІвын. Швара зымгІва, хІара хІапшдзата, нхара мгІва тамам швыквпІ, ауи хъадапІ. Шваргъи ажвларагъи йшвынархата хІборч хІырхъйатІ, хІнапа цкъапІ, йызтахъу йтахъу йхІварыгІатІ, стажв лхъа ъаштІалцІаз хІунагІважв сыгІвнапсыхра стахъыпІ. Атдзыжв гъарта йгъсызгІаныжъуашым. Сара сымщтахъгъи схакв швмыргъарын. Ари ауыс ауи ахІата хІалаумырчважвахын.

Ильйас йаба йажваква джъайщауа дрызхъвыцуан. Йараби сквшы хынгІважви жвыхв днадзанацІыкІѣара ймхъыз, йымчІваз, йхъмаштлыз лахІварумиштІ ауи атдзыжв кІайзыррышвуа? Ильйас йан данабгаз йаба ауи апш йалкІгІу азаѣаща лызйымата йгъйымбатІ. МомкІва йхъазы дангІанха ауат разазаѣаща датшата дазхъвыцхма? УапшыстІ ауи атдзыжв, йаби йани рчІвылахъв ъану ахаквыжв дшрыдхІвалу! Йара йцрихатІ, ауи аѣарала йаргванхан, йкъвгата амаль гъамам. ДхІылума ауыжвгІанчІвиква ауи апшта зунагІва, зыпщІа, зкыт, зхакв гІвына амамкІва бзи йызбауа? Ауи йгъапш бзибарамма агІвычІвгІвыс й-Псадгъыл йазйымазара атахъу!? ХІаба абджъар йнапІыцІакІта Граждан айсра агІан Совет къралыгІва шІа йхчатІ. Анамыца фашисткава йырп-

шагылата совет угла йакIвдыршуз Абашта айсра Ду
агIангыи ауи йтдзыжв, йысабичва, йхакв, йкъраль гвы-
тшпыла тшырхъибын йхчатI. Ауи айсра ныкъвадыкъвара
алихтI, ужвы йъагIадзазгыи йхвыртакI гымйыхстI, ауа-
са мшкIымзара мшкIы йзгIвадара ахъазла дашшуата
заджвгыи йгъимагIатI. Момо, хIкъраль асквш хIатлаква
зчва йтшаз, абаргвыра дуква йрайгIайыз рапшта хI-Пса-
дгыл хIара бзи йгъхIзымбузапI ужвы. ХIаби ауи
йынбжъагIвчви ужвы йъагIадзазгыи йырцрихаз аколхоз
апны йрылшауа уыс рхитI. Дара ршвапхала йгIадзын-
гылквауа анхара, акъраль азцIабыргра йазырбжъитI,
гIвычIвгIвысагIара рыларцIитI. Щта, Ильйас, афицар
ша, хIкъраль амамыр бзазара зхарныс зборчу, айсыгIв-
чва збжъауа, ахIбачва ршвапха шпагIаурысабапуа?
Ари уыс дупI, даннадзахра тынчта дазхъвыцра ата-
хъыпI...

...Ласыла Ильйас дшгIайыз ахабар загIаз йайщчва-
кви йахъщчвакви ртгIачваквагыи рыцта йгIайззатI,
агвлачвагыи аъахIыльчвагыи, дауыш къахвла йырчвхатI
алыгажв йтдзыжв. АтгIачва зымгIва йалата йанацбза-
зуз апшта, Инус дгIацIарахатI. Ауи йылайхIвун йгIайз-
заз зымгIва заджвыла йшбжу. Алыгажв закIгыи йым-
хIвауа, абора, абакъ, акIьальагIвына агъиква дрыгIв-
напшуа йгIамидун. ДгъимаутI ауи даззыпшгIуз, ауем-
щтахъ рыцIа дкъахвсыздза йкъахвуаз, йгвыргъьуз агвып
ду дрылапшуа дчIван...

ЙангIаша Ильйас днардасхын зымгIвагыи амцIыцIхтI.
ЙцIыхъвахауата атыдква алзыргахуаз, амачваква
зджвджвахуаз йпхIайцIбагыи дцахтI. ЙатаркIвах Инус
йхъазхатI, йатаркIвах азхъвыцраква дрылашвахтI.
Йшпаучпуш, акъахвра ашIара йадамыгъапI, йапшдза-
рапI, ажвра чмазагIврапI, къарусызрапI, хъазыкIрапI.

АХЪАКВА

а х а б а р г I в р а

Атшы йацыртыыз 3

а г I а х I в а х р а к в а

ЙгIашIыхахыз алахIвара 94
Ваза 107
АмхIв 123
АзцIабыргра 137

ХЛЧУКОВ ЗАМАХЧЕРИ КАЗИЕВИЧ

ВЕРНОСТЬ

На абазинском языке

Повесть и рассказы

Редактор М. С.-Г. Такушинова

Художественный редактор Л. А. Асланова

Тех. редакторы: М. Г. Климовская, Г. М. Хомякова

Корректор Ф. Р. Шовгенова

ИБ № 2235

Сдано в набор 29.08.88. Подписано в печать 02.11.89. ВУ 37209.
Формат 84x108^{1/32}. Бумага офсет. № 2. Гарнитура «Литературная»
Печать высокая. Усл. печ. л. 7,6. Усл. кр.-отт. 7,9. Уч.-изд. л. 7,9.
Тираж 900 экз. Заказ 4453. Цена 65 коп. Ставропольское книж-
ное издательство, Карачаево-Черкесское отделение. 357100, Черкесск,
пл. Кирова, 23, Дом печати.

Карачаево-Черкесское полиграфобъединение, 357100, Черкесск,
Первомайская, 47.

кIапI. 65

